

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARIMSAL DIŞ TİCARETTEKİ SERBESTLEŞMENİN
SEÇİLİ TARIM ÜRÜNLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

KEREM AKKAYA

TEZ DANIŞMANI:

Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN

EKİM-2017

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Kerem Akkaya'nın "Tarımsal Dış Ticaretteki Serbestleşmenin Seçili Tarım Ürünleri Üzerindeki Etkisi" başlıklı tezi 03/10/2017 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığını onaylarım.

Doç. Dr. Rengin AK

İktisat Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN

Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Sefer ŞENER İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK Kırklareli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN Kırklareli Üniversitesi

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Kerem Akkaya

03/10/2017

ÖZ

TARIMSAL DIŞ TİCARETTEKİ SERBESTLEŞMENİN SEÇİLİ TARIM ÜRÜNLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Akkaya, Kerem

Yüksek Lisans, İktisat

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN

Ekim 2017

Tarımsal alanda dış ticaretteki en kapsamlı serbestleşme 1994'te yaşanan gelişmelerdir. Çalışmada, serbestleşmenin seçili tarım ürünleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de üretimi ve dış ticareti en fazla olan incir, buğday, zeytin, çekirdeksiz üzüm, kayısı ve fındık ürünlerinin dış ticaret verileri ve buna ek olarak üretim verileri incelenmiş olup serbestleşmenin hem seçili ürünlerin dış ticaretine, hem de üretimine etkileri araştırılmıştır. Çalışmada, 1989-2015 yılları arasında TÜİK tarafından elde edilerek derlenen verilere trend analizi ve fark analizi yöntemleri uygulanmıştır. Üretim ve dış ticaret verileri elde edilirken serbestleşmenin yaşandığı 1994 baz yılı olarak alınmış, bu yıla 100 değeri verilmiştir. 1994 öncesindeki ve sonrasındaki değişimler de 1994 yılına göre hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, tarımsal dış ticaretteki serbestleşmenin incelenen tarımsal üretim kalemlerinden fındık, zeytin ve buğdayda olumsuz etkileri görülürken, incir üzüm ve kayısı üzerinde olumlu etkileri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Tarım, İncir, Kayısı, Fındık, Zeytin, Çekirdeksiz üzüm, Buğday, İthalat, İhracat.

ABSTRACT

EFFECTS OF LIBERALISATION OF AGRICULTURAL FOREIGN TRADE ON SELECTED AGRICULTURAL PRODUCTS

Akkaya, Kerem

Master of Arts, Economics

Supervisor: Assistant Professor Cengiz CEYLAN

October 2017

The most comprehensive liberalization in foreign trade in agriculture is development in 1994. In the study, the effects of liberalization on selected agricultural products were examined. In this context, foreign trade data of fig, wheat, olive, grape, apricot and hazelnut products, which have the highest production and foreign trade in Turkey, as well as production data have been examined and the effects of liberalization on both foreign trade and production of selected products have been investigated. In the study, trend analysis and difference analysis methods were applied to the data obtained and collected by TÜİK between 1989 and 2015. When production and foreign trade data were obtained, 1994 was taken as the base year in which liberalization was experienced, and this figure was given 100 values. The changes before and after 1994 were also calculated according to 1994. According to the results of the analysis, the negative effects of hazelnut, olive and wheat on the agricultural production items analyzed in the liberalization of agricultural foreign trade are seen, whereas positive effects are seen on the fig grape and apricot.

Keywords: Foreign Trade, Agriculture, Fig, Apricot, Nut, Olive, Grape, Wheat, Export, Import.

ÖNSÖZ

Bu araştırmanın her aşamasında bilimsel katkılarını , yardımlarını ve ilgisi esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN'a teşekkürü bir borç bilirim .

Son olarak bu tezin oluşma sürecinde büyük katkısı olan değerli dostum Mustafa Oflaz'a, sonsuz anlayış ve sabırla yanımda olan değerli ailem ve eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kerem Akkaya
Ekim, 2017
Kırklareli

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	x
TABLolar	xi
GRAFİKLER	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM PİYASASI VE ÖZELLİKLERİ	5
1.1. Tarım Ürünleri Talebi	6
1.2. Tarım Ürünleri Arzı.....	6
1.3. Türkiye’de Tarımın Yapısı, Ekonomideki Yeri ve Önemi.....	7
1.3.1. Tarım Sektörünün GSYİH İçerisindeki Payı	12
1.3.2. Tarım Sektörünün İstihdam İçerisindeki Payı	15
1.3.3. Dış Ticaret İçerisinde Tarımın Payı.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

TARIMSAL DIŞ TİCARET VE TARIMDA	21
SERBESTLEŞME POLİTİKALARI.....	21
2.1. Dış Ticaret Teorilerinin Gelişim Süreci	21
2.1.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret	22
2.1.2. Klasik Dış Ticaret Teorisi.....	22
2.1.2.1. Mutlak üstünlükler teorisi	23
2.1.2.2. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi	24
2.1.3. Neoklasik Dış Ticaret Teorisi.....	24
2.1.3.1. Heckscher-Ohlin Faktör donatımı teorisi.....	25
2.1.4. Yeni Dış Ticaret Teorisi ve Alternatif Dış Ticaret Teorileri	25

2.2. Ticaret Anlaşmaları ve Tarım Politikaları.....	25
2.2.1. GATT'ın Doğuşu, İlkeleri ve Amaçları.....	26
2.2.2. 1994 Uruguay Turu ve Tarım Müzakereleri.....	27
2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü ve İleri Tarım Müzakereleri	28
2.3. Türkiye'de Ticari Serbestleşmenin Tarihi.....	31
2.3.1. 1980 Öncesi Serbestleşme	31
2.3.2. 1980 Sonrası Serbestleşme	37
2.4. Türkiye'de Tarım Ürünleri Dış Ticareti.....	40
2.4.1. Tarım Ürünleri İhracatı.....	40
2.4.2. Tarım Ürünleri İthalatı.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIMSAL DIŞ TİCARETTEKİ SERBESTLEŞMENİN.....	47
3.1. Veri Seti.....	47
3.1.1. Ürün Gruplarının Seçilmesi.....	47
3.1.1.1. İncir	51
3.1.1.2. Fındık	53
3.1.1.3. Çekirdeksiz Üzüm	55
3.1.1.4. Kayısı	57
3.1.1.5. Zeytin	59
3.1.1.6. Buğday	61
3.1.2. Ürün Gruplarının Dış Ticaret Verileri	63
3.1.2.1. İncir dış ticareti.....	63
3.1.2.2. Fındık dış ticareti.....	67
3.1.2.3. Çekirdeksiz Üzüm dış ticareti	72
3.1.2.4. Kayısı dış ticareti.....	77
3.1.2.5. Zeytin dış ticareti.....	81
3.1.2.6. Buğday dış ticareti.....	85
3.1.3. Ürün Grupları Üzerindeki Etkili Parametreler	89
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	93
KAYNAKÇA	97

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
P	: İstatistik Anlamlılık Düzeyi
USD	: Amerikan Doları
SS	: Standart Sapma
X	: Ortalama
Z	: Mann Whitney U İstatistik Değeri

TABLolar

Tablo 1.1. Genel Tarım Alanı Miktarı (ha).....	8
Tablo 1.2. Süs Bitkileri retim Miktarı	10
Tablo 1.3. Tarla rnleri retim Alanı (Dekar).....	11
Tablo 1.4. Tarımda İstihdam Verileri	15
Tablo 2.1. Uruguay Turu İndirim Oranları	31
Tablo 2.2. Türkiye'nin Tarım rnleri İhracatında İlk 10 lke (2015- Milyon Dolar)	41
Tablo 2.3. Alt Sektörler İtibarıyla Tarım rnleri İhracatımız (2014).....	42
Tablo 2.4. Tarım rnleri İhracatı (2014-Milyon Dolar)	43
Tablo 2.5. Türkiye'nin Genel İthalat ve Tarımsal rn İthalat Rakamları (Milyar \$)	45
Tablo 3.1. Son Beş Yıla Ait Ekili Alanların Dağılımı	48
Tablo 3.2. (1998-2009) Arasındaki En Fazla İhracata Konu Olan rnler.	50
Tablo 3.3. Yıllara Göre İncir retim Verileri	52
Tablo 3.4. Yıllara Göre Fındık retim Verileri	54
Tablo 3.5. Yıllara Göre Çekirdeksiz zm retim Verileri.....	56
Tablo 3.6. Yıllara Göre Kayısı retim Verileri	58
Tablo 3.7. Yıllara Göre zeytin üretim verileri.....	60
Tablo 3.8. Yıllara göre buğday üretim verileri	62
Tablo 3.9. 1989-2015 Yılları arasında incir ithalat ve ihracat verileri.....	64
Tablo 3.10. 1989 – 2015 Yılları arasında fındık ithalat ve ihracat verileri..	68
Tablo 3.11.1989-2015 yılları arasında Ç. zm ithalat ve ihracat verileri ..	73
Tablo 3.12. 1989 – 2015 Yılları arasında kayısı ithalat ve ihracat verileri..	77
Tablo 3.13. 1989 – 2015 Yılları arasında zeytin ithalat ve ihracat verileri..	82
Tablo 3.14. 1989-2015 yılları arasında buğday ithalat ve ihracat verileri ...	86
Tablo 3. 15. Yıllara Göre Tarımsal retimde Gübre Kullanımı (Ton).....	90
Tablo 3.16. Bitkisel retimde Kullanılan İlaç Miktarlarının Değişimi (ton)	90
Tablo 3.17. Yıllara Göre Seçilmiş Tarımsal Alet Dağılımı	91

GRAFİKLER

Grafik 1.1. Türkiye’de Tarımın GSYH İçindeki Oranı.....	13
Grafik 1.2. Tarım Ürünleri İhracatında Ülke Sıralaması	18
Grafik 2.1. 1923-1929 Dış Ticaret Verileri.....	32
Grafik 2.2. 1930-1939 Dış Ticaret Verileri.....	33
Grafik 2. 3. 1940-1946 Dış Ticaret Verileri.....	34
Grafik 2. 5. 1964-1980 Dış Ticaret Verileri.....	36
Grafik 2. 6. 1981-1994 Dış Ticaret Verileri.....	38
Grafik 2. 6. 1995-2010 Dış Ticaret Verileri.....	39
Grafik 3.1. Son Beş Yıla Ait Ekili Alanların Dağılımı	49
Grafik 3.2. İncir Üretiminde Ağaç Başına Verim Değerinin Yıllara Göre Değişimi	53
Grafik 3.3. Fındık Üretiminde Ağaç Başına Verim Değerinin Yıllara Göre Değişimi	55
Grafik 3.4. Çekirdeksiz Üzüm Üretiminde Ağaç Başına Verim Değerinin Yıllara Göre Değişimi	57
Grafik 3.5. Kayısı Üretiminde Yıllara Göre Verim Değişimi.....	59
Grafik 3.6. Zeytin Üretiminde Yıllara Göre Verim Değişimi.....	61
Grafik 3.7. Buğday Üretiminde Yıllara Göre Verim Değişimi.....	63
Grafik 3.8. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki İncir Dış Ticaret Miktarı.....	65
Grafik 3.9. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki İncir Dış Ticaret Değeri	66
Grafik 3.10. 1989 – 2015 Yılları Arasında Toplam İncir Dış Ticareti	67
Grafik 3.11. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Fındık Dış Ticaret Miktarı	69
Grafik 3.12. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Fındık Dış Ticaret Değeri	70
Grafik 3.13. 1989 – 2015 Yılları Arasında Toplam Fındık Dış Ticareti.....	71
Grafik 3.14. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Çekirdeksiz Üzüm Dış Ticaret Miktarı.....	75
Grafik 3.15. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Çekirdeksiz Üzüm Dış Ticaret Değeri.....	75
Grafik 3.16. 1989 – 2015 Yılları Arasında Çekirdeksiz Üzüm Toplam Dış Ticareti	76
Grafik 3.17. 1989 – 2015 Yılları Arasında Kayısı Dış Ticaret Miktarı	79
Grafik 3.18. 1989 – 2015 Yılları Arasında Kayısı Dış Ticaret Değeri	79

Grafik 3.19. 1989 – 2015 yılları arasında kayısı toplam dış ticareti.....	80
Grafik 3.20. 1989 – 2015 Yılları Arasında Zeytin Dış Ticaret Miktarı	83
Grafik 3.21. 1989 – 2015 Yılları Arasında Zeytin Dış Ticaret Değeri	84
Grafik 3.22. 1989 – 2015 Yılları Arasında Toplam Zeytin Dış Ticareti.....	85
Grafik 3.23. 1989 – 2015 Yılları Arasında Buğday Dış Ticareti Miktarı	88
Grafik 3.24. 1989 – 2015 Yılları Arasında Buğday Dış Ticareti Değeri	88
Grafik 3.25. 1989-2015 Yılları Arasında Toplam Buğday Dış Ticareti	89

GİRİŞ

Tarım, yerleşik hayata geçiş ile beraber insanlık tarihinde önemli bir yer tutmuş ve nüfus artışı ile birlikte stratejik bir öneme sahip olmuştur. Özellikle Türkiye gibi tarımsal üretim potansiyeli yüksek olan ülkelerde tarım, ekonomide de önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Ancak tarımda mevsimsel dalgalanmaların fazla olması ve yeni üretim yöntem ve teknikleri aracılığı ile verimlilik üzerinde yapılan çalışmalar, beraberinde tarımın da sadece konvansiyonel değil, aynı zamanda modern tarım ile birlikte değerlendirilmesinin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Nüfus artışı ile birlikte insanların gıda ve giyinme ihtiyaçları artmıştır. Verimli toprakların tarıma kazandırılması ile tarımda üretim artışı gıda ve giyinmeye olan talebi karşılamaya çalışmış olsa da bazı ürünlerde yetersiz kalmıştır. Ülkeler bu talebi karşılamak ya da arz fazlası olan ürünleri dış piyasalarda değerlendirmek için dış ticarete yönelmişlerdir.

Tarımsal ürünler ve tarım piyasasının önemini anlayan gelişmiş ülkeler, piyasada söz sahibi olmak ve piyasayı yönlendirmek için bir dizi politikalar üretmişlerdir. Bazı dönemler farklılıklar göstermiş olsa da 20. yüzyıla kadar genelde korumacı tarım politikaları etkin rol oynamıştır.

Ülkeler genellikle kendi kendine yeterliliklerini artırmak ya da tarım ticaretinden daha fazla pay almak amacıyla tarım piyasalarının neoklasik anlamda etkin işleyişini bozucu nitelikte iç destek, ihracat yardımı ve gümrük tarifeleri veya ithalat kotası uygulamalarına yer vermişlerdir. Bu uygulamalardan vazgeçilerek daha etkin politikalara geçiş ise çeşitli müzakere süreçlerine konu olan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) turlarında sağlanmaya çalışılmış ve 1994 yılında Uruguay Turu Tarım Anlaşması (UT-TA) ile bu yönde ilk adım atılmıştır (Kıymaz, 2008: 9-1).

Türkiye 1980'e kadar dış dünyaya kapalı bir ekonomik yapıya sahip olmuş, bunun sonucunda da ithal ikameci bir üretim politikası izlemiştir. Dış ticaretin serbestleşmesi ile birlikte dünya ekonomik piyasalarına entegrasyon süreci başlamıştır. İlk sırada sanayi üretimleri ve ikamesi zor

olan ürünler piyasada yerini almıştır. Tarımda serbestleşme anlamında; 1994’te tarımsal ürünlerde dış ticaret serbestleşmesi önemli bir gelişmedir. Bu gelişme ile tarımsal ürünlerin dış ticarete daha geniş bir yelpazede ve daha etkili bir şekilde konu olmaları mümkün hale gelmiştir.

Gerek sanayi gerekse tarımsal üretimde ülkeler, uzmanlaştıkları alanlarda üretimi ve getirisi fazla olan ürünleri dış ticarete konu edinirler. Bu konuda Türkiye’de incir, fındık, kayısı, zeytin, hububat gibi ürünler, ülkemizde dış ticarete en fazla konu olan ürünlerin başında gelmektedir.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular eşliğinde, seçili tarımsal ürünlerin serbestleşme ve dış ticarete önemli olduğu görülerek, ülkemizde durumun analizine ve serbestleşme politikalarının etkilerinin analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, bir ekonomik değer olarak tarımsal üretimde, ülkemizde en fazla üretim ve dış ticarete konu olan tarım ürünlerinin verileri üzerinden gidilerek, dış ticaretteki serbestleşmenin tarımsal ürünlerin üretimi ve dış ticareti üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Araştırma iki açıdan önem arz etmektedir: Biri bu alanda yapılan çalışmaların yetersizliğini vurgulamaktır. Çünkü literatürde henüz dış ticaret serbestleşmesi sonrasında en az 30 yıllık dikey seri oluşturacak parametrik bir veri setine ulaşılamamıştır. Diğeri ise araştırmanın, tarımsal anlamda üretimi ve dış ticareti arttırmanın yollarını aramasıdır. Bunun için ilk olarak mevcut durumun betimlenmesi ve bu anlamda yapılan çalışmaların etkinliğinin ortaya konması gerekir. Özetle, dış ticarete yapılan serbestleşmenin etkilerini ortaya koyması ve bunun ekonomik anlamda etkilerini değerlendirmesi açısından önemlidir.

Problem Durumu

Türkiye’de 1980 sonrasında başlayan ve günümüzde küreselleşme ile birlikte önemi giderek artan serbest dış ticaret kavramı, beraberinde tüm sektörlerde küresel pazarlara uyum sağlamanın önemini de getirmiştir. Bu bağlamda yapılacak olan güncel çalışmalarda, geçmişte yapılan temel

adımların da değerlendirilmesi ve incelenmesi gerekir. Bu çerçevede araştırmada aşağıdaki problem cümlesine yanıt aranmıştır:

“Türkiye’de tarımsal dış ticaretteki serbestleşme, seçilmiş ürünlerde tarımsal dış ticaret ve üretimi ne yönde etkilemektedir?”

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsamını tarımsal üretim ve dış ticaret, sınırlılıklarını ise seçilmiş ürünlerde (incir, zeytin, fındık, kayısı, çekirdeksiz üzüm ve buğday) dış ticaret serbestleşmesinin üretim ve dış ticaret üzerindeki etkileri oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Yapılan bu araştırma betimsel tarama modelinde geręekleřtirilmiřtir. Betimsel tarama modelinde, mevcut bir durumun nitel ya da nicel verilerle betimlenmesi söz konusudur. Bu bağlamda, tarımsal dış ticaret serbestleşmesinin seçilmiş ürünlerdeki üretim ve dış ticaret üzerindeki etkileri betimlenmiştir. Araştırmada verilerin analizinde trend analizi ve fark analizi yöntemi 1994 öncesi ve sonrası durum arasındaki değişim değerlerinin tespiti için 1994 yılı baz yılı olarak alınmış, bu yıla geręekleřen değer 100 olarak belirlenip, bu yıldan önceki ve sonraki yıllarda yaşanan değişimler 1994 yılına göre hesaplanmıştır.

1. BÖLÜM

TARIM PIYASASI VE ÖZELLİKLERİ

Bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, bunların kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, bu ürünlerin uygun koşullarda muhafazası, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanmasına tarım piyasası denir. Bu piyasa dâhilinde üretilmiş ve satışa hazırlanmış ürünlerin alıcı ve satıcı ile buluşturulması gereklidir. Bu buluşma sonucunda da tarım ürünlerinin fiyat oluşumu meydana gelecektir.

Tarımsal piyasalarda fiyatın belirlenmesi alıcı ve satıcı arasındaki bazı farklı koşullara bağlıdır. Bu durumu aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Alıcı ürünü veya hammaddeyi bekletebilir, stok yapabilir, üretimin düzensizliğinden dolayı spekülasyona gidebilir ve bu yoldan fiyatları etkileyebilir.

- Küçük üreticiler, daha düşük gelirlerle yetindiklerinden, bozulabilir ürünleri bekletemezler ve borçlu iseler ucuza elden çıkarmak zorunda kalabilirler, tek başlarına pazarlık gücüne sahip değillerdir.

- Çok ve dağınık satıcılar karşısında talebi oluşturan alıcılar, sınırlıdır ve genellikle birleşmişlerdir. Böylece, alıcılar veya aracılar fiyatları düşürmede daha etkili olmaktadır.

- Üretici olan köylünün, piyasalar ve özellikle fiyatlar konusunda pek bilgisi yoktur, haberleşme imkânları yetersizdir. Buna karşılık, aracılar toplu durum dalgalanmalarını daha kolay tahmin edebilmekte, talebin durumunu daha iyi anlayabilmekte ve böylece arz miktarını üreticilerden daha iyi bir şekilde ayarlayabilmektedirler.

- Tarım kesiminde nüfus artış hızı daha yüksek olduğundan gizli işsizlik, yatırım, istihdam, ücret gibi konular devletin yardımını beklemektedir.

- Üreticilerin davranışlarında da bir rasyonellik görülür. Daha çok ekonomik olan bu rasyonel davranış çiftçiyi üretim yöntemlerini değiştirmeye, hatta maliyetin karşılanmaması halinde o üretimden vazgeçmeye zorlayacaktır. Ancak üretime katılan girdilerin karmaşıklığı

maliyetlerin hesaplanmasını güçleştirmekte, üstelik aile harcamaları ile firma harcamaları birbirine karıştırılmaktadır (Özgüven, 1997: 137-138).

1.1. Tarım Ürünleri Talebi

Talep, diğer faktörler sabitken, tüketicilerin farklı fiyatlardan almak istedikleri mal miktarlarıdır. Ekonomik açıdan bakacak olursak, bir talebin oluşması için satın alma isteğinin aynı şekilde satın alma gücü ile desteklenmesi gerekir, ancak o zaman talep tam anlamıyla oluşturulmuş olur.

Ülke geneline baktığımızda değişik bölgelerde farklı tarım ürünleri üretilir. Üretilmiş olan bu tarım ürünlerinin bazıları üretilen bölgede tüketilir, bazıları da dış talebi karşılamaya yöneliktir. Tarım ürünleri bazı dönemlerde yüksek fiyatlarla satılır ve çiftçi ertesi yıl daha çok ürün üretmeye başlar. Bu durumda ertesi yıl ürün çok olduğundan bu sefer de fiyat düşer hatta çiftçi ürün bolluğundan ve fiyat düşüklüğünden ötürü zarara uğrar. Ertesi yıl daha az üretir ve bu sefer de hem iç talebi hem de dış talebi karşılayamaz olur. Bu sorunu çözmek için arz talep dengesinin iyi bir şekilde çözümlenmesi gerekir (Tanrıöver ve Özsoy, 2009: 2).

Pazarlama ve tüketim olarak değerlendirdiğimizde ise, tarım ürünlerinde talebin gelir esnekliğinin düşük olduğunu söyleyebiliriz. Engel Kanununa göre, gıda harcamaları hane halkının gelirine bağlıdır. Gelir arttıkça gıda harcamaları azalır. Gıda ve tarım ürünlerinde talep ancak nüfustaki artışa bağlıdır ya da gelişmiş ülkelerin gıda sanayisinde olduğu gibi ürün farklılaştırmasıyla ve ürün çeşitliliğine bağlı olarak bir artış gösterebilir. (Kıymaz, 2008: 9-10).

1.2. Tarım Ürünleri Arzı

Arz, üreticinin belirli bir fiyattan tüketiciye sunmak istediği mal miktarıdır. Başka bir ifadeyle arz, diğer faktörler sabitken şartıyla, değişik fiyatlardan satıcının satmaya razı olduğu mal miktarıdır. Bir malda arzdan bahsetmek için o malın fiyatı, diğer malların fiyatı, üretim faktör fiyatı, üretici sayısı, üretici tipi ve teknolojiden bahsetmek gerekir.

Tarım ürünlerinin büyük bölümü yaşam için gerekli gıda maddeleri olduğundan, bu ürünlerin fiyatları arttığında tüketicilerin alımlarında önemli değişiklikler olmaz. Kuşkusuz, fiyatlar düşünce de tüketiciler alımlarını bir

ölçüde artırır. Ancak bu artış oranı, fiyatlardaki düşüş oranında çok daha düşük olduğundan, çiftçilerin eline ürün satışından daha az para geçer. Tarım ürünlerinin fiyat esnekliği genelde “1” den düşüktür. Benzer olarak arz esnekliği de “1” den küçük olduğundan, ürün fiyatları dalgalanmalar gösterir. Dolayısıyla bu durum üreticilerin gelirlerinde belirsizlik yaratır. İlk zamanlarda tarladan başlayan ve tüketiciyle sona eren ve üreticinin belirleyici konumda olduğu tarımsal ilişkiler şimdilerde tüketici bazlı bir seyir almaktadır. Durum böyle olunca da Dünya genelinde üretilen tarımsal ürünler tüketici talebi hesaplanarak yapılmaktadır (Erçakar, 2010: 94).

Tarımsal kesiminin piyasa düzeni, büyük oranda serbest rekabet koşullarına uygundur. Genelde serbest piyasa olarak tanımlanan bu kurum; alıcı ve satıcının fiyatları etkileyemeyecek kadar çok sayıda bulunduğu, piyasadaki ürünlerin aynı nitelikte olduğu, piyasaya giriş ve çıkışın serbest olduğu ve gerek tüketicilerin, gerekse üreticilerin piyasa hakkında tam bilgiye sahip olduğu kuramına dayanır.

Tarımsal kesim düşünüldüğünde serbest rekabet hiçbir çiftçinin fiyatlar üzerinde kişisel etkinliğinin olmayacağı durumu aksettiren teknik bir terim olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım üretici açısından doğru olmakla beraber, tarımsal ürün alıcıları genelde son tüketiciler değildir. Bu bakımdan monopolcü güçlerin piyasaya girmesiyle tam rekabet koşulları bozulur. Dolayısıyla aynı nitelikte bir ürünün çok sayıda kimseler tarafından üretildiği ve iyi organize edilmiş bir piyasada müzayede yoluyla satılabileceği varsayımı gerçeğe uymamaktadır. Yine de arz ve talebin hakkıyla uygulandığı en belirgin kesim olarak tarımı göstermek mümkündür (Küçükyaman, 2005: 33).

1.3. Türkiye’de Tarımın Yapısı, Ekonomideki Yeri ve Önemi

İnsanlar için gerekli olan gıda ve giyinme gibi ihtiyaçlarının ham maddesini sağlayan tarım sektörü, geçmişten günümüze önemini korumuştur.

Türkiye’de tarım, verimli ve zengin toprak çeşitleri, iklimin elverişliliği ve buna bağlı olarak ürün çeşitliliği bakımından her dönemde önde gelen önemli bir sektör olmuştur. Türkiye’de tarım sektörü, halkın büyük bir kısmının tarımsal gıda ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bunun yanında, gıda ve

tekstil ürünlerine ham madde tedarikini gerçekleştirirken, dışa bağımlılığı da azaltır.

Tarımın, Türkiye’de toplam istihdamın %18’ine tekabül etmesi ve önemli bir ihracat geliri sağlaması açısından da ülke ekonomisine önemli bir fayda sağlamaktadır.

Türkiye tarım sektöründe yer alan bütün bitkisel ürünler; tarla bitkileri ve bahçe bitkileri olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Meyve sebze ve süs bitkileri bahçe bitkileri olarak değerlendirilirken, bütün tahıllar ve yem bitkileri de tarla bitkileri grubuna girmektedir (TOBB, 2012: 3).

Süs bitkileri hariç, Türkiye’nin toplam bitkisel üretimi yaklaşık 105 milyon tondur. Bu üretimin 60 milyon tonu, toplam bitkisel üretimin yarısından fazlasına tekabül eden tarla bitkilerinden elde edilir. Üretimin 45 milyon tonluk kısmını da sebze ve meyve üretimi takip etmektedir. Tarla tarımı yapısı itibariyle tek yıllık ürünlerden oluşmaktadır ve yıllar itibariyle üretimde dalgalanmalar gözlenebilir. 45 milyon tonluk bir üretimin söz konusu olduğu meyve-sebze tarımında teknolojik gelişmelerin ve pazarlamanın da etkisi ile üretim artan bir seyir izlemektedir. Meyve ve sebze gurubu satış ve depolamada taze olarak işlem görmesi gerektiği için çok dikkat edilmesi gereken bir ürün grubudur. Meyve ve sebze ürünlerinde üretimle birlikte kalitenin de artmasıyla iç tüketimdeki artışın yanı sıra ihracat artışını da getirmiştir (TOBB, 2012: 3).

Tablo 1.1. Genel Tarım Alanı Miktarı (ha)

Tarım Alanı	1990		2002		2103		2104		2015	
	Bin (ha)	%	Bin (ha)	%	Bin (ha)	%	Bin (ha)	%	Bin (ha)	%
Tarla Bitkileri	18.868	67.7	17.935	67.5	15.613	65.6	15.789	66.0	15.738	66.0
Nadas	5.324	19.1	5.040	19.0	4.147	17.4	4.108	17.2	4.114	17.2
Sebze	635	2.3	930	3.5	808	3.4	804	3.4	809	3.4
Meyve	3.029	10.9	2.674	10.1	3.232	13.6	3.238	13.5	3.284	13.7
Toplam	27.856	100	26.579	100	23.800	100	23.939	100	23.949	100

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016

1990 yılında toplam 27.856.000 ha olan toplam tarım alanı, 2015 yılında 23.949.000 ha düşmüştür. Sebze üretiminin toplam tarım ürünleri içerisindeki payı %2,3 değerinden %3,4 değerine ulaşırken, tarla bitkilerinde %67,7 oranından %66,0 oranına düşmüştür. Meyve ekiminde de %10,9 oranından %13,7 oranına bir artış gözlemlenmiştir.

Tarımda bitkisel üretime konu olup beslenme gereksinimi dışında kalan süs bitkileri, tüketicilerin gelir seviyesiyle ilişkili olarak üretilen ve değerlendirilen bir sektördür. Gelirin yüksek olmasının yanı sıra eğitim ve kültür seviyesinin de büyük etkisi olduğundan süs bitkileri, çok farklı özelliklere sahip bir sektörü oluşturur (TOBB, 2012:4).

Ülkemizde şehir merkezlerini otoyolların görselliğini artırma amaçlı, belediyelerin öncülüğünde uygulanan peyzaj çalışmaları ile birlikte dış mekân bitkileri üretimi artış göstermiştir. Ayrıca süs bitkileri üretimi yalnızca iç pazara yönelik kalmamış dış pazar için de yapılmıştır.

Tarım alanının yaklaşık %1'ini oluşturan süs bitkileri üretimi seralarda ve açık alanda yapılmaktadır. Alan olarak değerlendirildiğinde çok küçük bir alanda üretim yapılır; ancak üreticiye çok fazla gelir getiren ve istihdam sağlayan bir sektördür. Çeşitli alanlarda üretimi yapılan iç mekân, dış mekân, çiçek soğanı ve kesme çiçek çeşitleri yaklaşık bin hektar kapalı alanda 8 bin hektarı açık alanda olmak üzere gittikçe artan bir üretim söz konusudur. Ekonomik krizlerden de oldukça etkilenen bu sektör 2009 yılında 2,5 milyar olan kesme çiçek üretiminin krizle birlikte, 2010 yılında 980 milyona düştüğü gözlenmiştir (TOBB, 2012:4).

Tablo 1.2. Süs Bitkileri Üretim Miktarı

2014 YILI		2015 YILI		(%) Değişim		
MAL GRUBU	Miktar (Adet)	Değer (\$)	Miktar (Adet)	Değer (\$)	Miktar (Adet)	Değer (\$)
Çiçek soğanları	24.375.162	1.934.458	25.128.642	1.574.076	3	-19
Doğal çiçek soğanları	24.362.380	1.840.415	25.097.856	1.386.293	3	-25
Sürgün vermiş doğal çiçek soğanları	12.782	94.043	30.786	187.783	141	100
Canlı bitkiler	114.067.944	42.492.923	106.978.524	41.029.423	-6	-3
Çelik ve fideler	45.994.489	11.359.032	38.725.910	12.039.219	-16	6
Ağaçlar, çalılar ve dalları	66.529.116	29.223.978	67.341.154	27.439.918	1	-6
Oda bitkileri	1.544.339	1.909.913	911.460	1.550.286	-41	-19
Kesme çiçekler	364.484.878	32.116.600	353.895.615	28.318.853	-3	-12
Taze kesme çiçekler	364.272.707	32.029.657	353.775.535	28.273.511	-3	-12
İşlem görmüş diğer çiçekler	212.171	86.942	120.080	45.342	-43	-48
Yosun ve ağaç dalları	10.372.582	6.490.182	9.469.573	6.743.579	-9	4
Yosunlar ve dikenler	944.252	1.171.555	1.129.931	1.618.978	20	38
Orman ağaç dalları vb.	2.175	1.481	1.879	506	-14	-66
Buket yapmaya elverişli malzemeler	9.426.155	5.317.146	8.337.762	5.124.094	-12	-4
TOPLAM	513.300.566	83.034.162	495.472.353	77.665.930	-3	-6

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Birliği, 2016

Tablo 1.2’de görüldüğü gibi 2014 yılında toplam 513.300.566 adet olan süs bitkilerinin değeri 2015 yılında 495.472.353 adedine düşmüştür. Toplamda %3’lük bir düşüş yaşanırken, bu durum %6’lık bir gelir kaybına neden olmuştur. Tarla bitkilerinden bahsedecek olursak; tahıllar, kuru baklagiller, yumru bitkiler, yağlı tohumlar, tütün, tekstil hammaddesinde kullanılan bitkiler, tıbbi bitkiler ve yem bitkileri diye sıralayabiliriz. Yıllık ortalama 60 milyon ton tarla bitkisi üretiminin 34 milyon tonunu tahıllar oluştururken, 20 milyon tonunu ise yumru bitkiler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ortalama 20 milyon ton Buğday, 15 milyon ton Şeker pancarı ve 7 milyon ton Arpa, en fazla üretimi yapılan tarla ürünleridir. Yıllar açısından tarla bitkileri üretiminde çok büyük bir dalgalanma olmasa da bazı ürünlerde ürün miktarı artarken bazı ürünlerde azalmalar söz konusu olmuştur. Bu dalgalanmada ise ürün desteklemesinin veya ithalatın büyük etkisi olmuştur.

Tablo 1.3. Tarla Ürünleri Üretim Alanı (Dekar)

	Buğday	Arpa	Mısır	Ayçiçeği	Pamuk (Kütlü)	Şekerpancarı
Ekilen alan (Dekar)						
2001	93 500 000	36 400 000	5 500 000	5 100 000	6 846 650	3 587 630
2002	93 000 000	36 000 000	5 000 000	5 500 000	7 210 770	3 724 680
2003	91 000 000	34 000 000	5 600 000	5 450 000	6 373 290	3 153 030
2004	93 000 000	36 000 000	5 450 000	5 500 000	6 400 450	3 153 440
2005	92 500 000	36 500 000	6 000 000	5 660 000	5 468 800	3 358 120
2006	84 900 000	36 498 000	5 360 000	5 854 000	5 907 000	3 256 995
2007	80 977 000	34 280 165	5 175 000	5 546 778	5 302 528	3 002 421
2008	80 900 000	29 500 000	5 950 000	5 800 000	4 950 000	3 219 806
2009	81 000 000	30 100 000	5 920 000	5 840 000	4 200 000	3 244 428
2010	81 034 000	30 400 000	5 940 000	6 414 000	4 806 500	3 291 669
2011	80 960 000	28 688 331	5 890 000	6 557 000	5 420 000	2 972 648
2012	75 296 394	27 487 664	6 226 094	6 046 160	4 884 963	2 806 945
2013	77 726 000	27 205 100	6 599 980	6 097 839	4 508 900	2 913 282
2014	79 192 084	27 872 973	6 586 450	6 574 576	4 681 429	2 887 851
2015	78 668 874	27 835 830	6 881 699	6 853 174	4 340 134	2 744 873
Üretim (Ton)						
2001	19 000 000	7 500 000	2 200 000	650 000	2 357 892	12 632 522
2002	19 500 000	8 300 000	2 100 000	850 000	2 541 832	16 523 166
2003	19 000 000	8 100 000	2 800 000	800 000	2 345 734	12 622 934
2004	21 000 000	9 000 000	3 000 000	900 000	2 455 071	13 517 241
2005	21 500 000	9 500 000	4 200 000	975 000	2 240 000	15 181 247
2006	20 010 000	9 551 000	3 811 000	1 118 000	2 550 000	14 452 162
2007	17 234 000	7 306 800	3 535 000	854 407	2 275 000	12 414 715
2008	17 782 000	5 923 000	4 274 000	992 000	1 820 000	15 488 332
2009	20 600 000	7 300 000	4 250 000	1 057 125	1 725 000	17 274 674
2010	19 674 000	7 250 000	4 310 000	1 320 000	2 150 000	17 942 112
2011	21 800 000	7 600 000	4 200 000	1 335 000	2 580 000	16 126 489
2012	20 100 000	7 100 000	4 600 000	1 370 000	2 320 000	14 919 940
2013	22 050 000	7 900 000	5 900 000	1 523 000	2 250 000	16 488 590
2014	19 000 000	6 300 000	5 950 000	1 637 900	2 350 000	16 743 045
2015	22 600 000	8 000 000	6 400 000	1 680 700	2 050 000	16 022 783

Kaynak: TÜİK, 2016.

Tablo da görüldüğü gibi, 2001 ile 2015 yılları arasında buğday, arpa pamuk ve şekerpancarı üretim alanlarında azalma, mısır ve ayçiçeği üretim alanlarında ise artma olmuştur. Tarla ürünleri ekim alanlarındaki bu değişimler karşısında elde edilen ürün miktarlarına bakıldığında buğday, arpa, mısır ayçiçeği ve şekerpancarı üretiminde artış, pamuk üretiminde ise azalma yaşanmıştır.

Tarım ürünlerindeki artış miktarı, ekim alanı ile ters orantılı ise yani ekim alanı azalırken ürün miktarında artış gözleniyorsa birim alanda verim artışı söz konusudur. Verim artışındaki en önemli etken kaliteli tohumluk kullanılmasıdır. Bunun yanında sulama, gübreleme gibi bazı tedbirler de verimliliği artıran unsurlar arasındadır (TOBB, 2012:5).

Tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran bir özellik de, tarım sektöründe iş ile yaşamın iç içe olmasıdır. Tarım işletmelerinde genellikle iş gücünün tamamına yakını aile bireyleri tarafından sağlandığı için tarım işletmeleri aile işletmesi olarak adlandırılır. Özellikle Türk tarımında buna rastlamak mümkündür. Dolayısıyla tarımsal faaliyet meslekten ziyade bir yaşam biçimi şeklinde kendini gösterir. Tarım ile uğraşanların tarım dışı küçük ölçekli ticaret, zanaat veya memuriyet faaliyeti vardır. Göreli olarak küçük toprak miktarı ve hayvan varlığı, tarım işlerinde ücretli işçi kullanır, tarım esas gelir kaynağı değildir. İki faaliyeti birlikte yürütür. Tarım faaliyeti çoğunlukla bir ek gelir kaynağıdır. Bu tür tarım yapanların kimileri de büyük ölçekli tarım faaliyeti gerçekleştirirler bunlar da daha çok girişimci kapitalist özelliği taşırlar. Oldukça küçük ölçekli sosyal yardım da alan yoksuldan esas olarak şehirde yaşayan yüksek gelirli memura, serbest meslek erbabına kadar geniş bir yelpaze oluşturur (Öztürk ve Topaloğlu, 2013: 33).

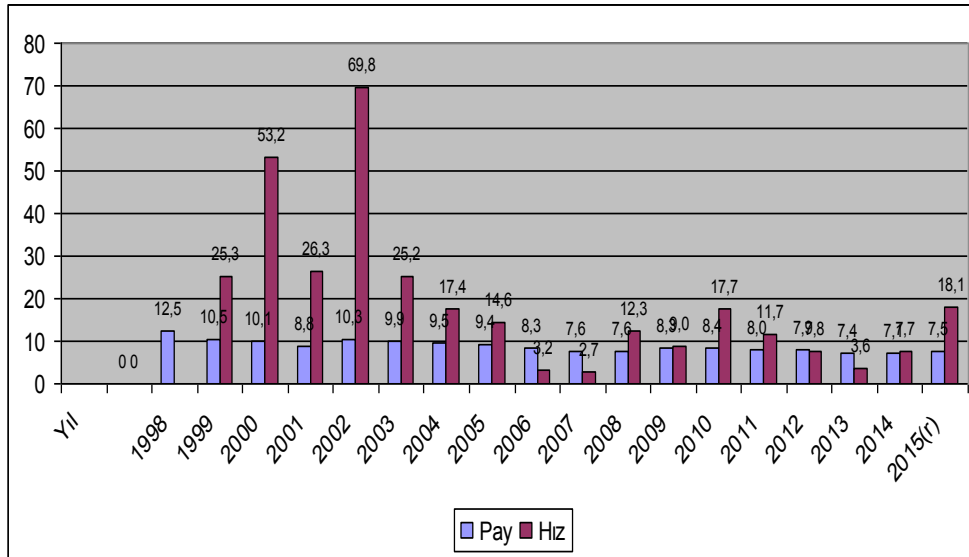
Türk tarımında küçük toprak sahipleri, parçalı toprak dağılımları ve verimin düşük olması göze çarpan sorunlardır. Tarımdaki nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu durum toprakların aile bireyelerine miras kalması sonucu küçük tarım alanlarına sebep olmakta ve köyden kentlere göçün sebebini de oluşturmaktadır. Tarım topraklarının parçalı biçimde olması küçük arazilerde sabit maliyeti arttırdığından ve verimin düşük olmasından maliyetlerin yükselmesine çiftçinin daha az kazanmasına neden olur. Tarımın ve tarımcının daha iyi şartlara kavuşturulması için ülkemiz bir dizi politikalar, teşvikler uygulamaktadır. Tarım sektörü yeni teknolojilerle ve çağdaş politikalarla desteklenerek hızlı bir şekilde dönüşüme uğramaktadır. Bu yüzden Tarım sektörü günümüzde toprak toplulaşması ve yeni teknoloji kullanımına açık hale getirilmeye çalışılmaktadır (Arı, 2006: 63).

1.3.1. Tarım Sektörünün GSYİH İçerisindeki Payı

Türkiye’de tarım sektörünün, GSMH’ya büyük katkısı bulunmaktadır; çünkü tarım sektörü ihracat ve istihdam alanına büyük katkı sağlamaktadır. Tarım, gizli bir işveren vazifesi görerek kırdan kente göçü azaltan bir sektör haline gelmiştir.

Uzun bir dönemden sonra gayrisafi yurtiçi hasıla içinde tarımın payı hızlı bir şekilde düşmeye başlamıştır. Tarımın GSYH içindeki payı %45 olduğu 1920'lerde istikrar devam etmiş ve 1960'lara kadar %40 civarında seyretmiştir. Fakat ilerleyen yıllarda tarımın GSYH içindeki payı aşırı bir düşüş göstermiş, 1980'de %24,2 olan bu oran, 1990'da %16,3'e kadar gerilemiştir. Son 5 yılda ise tarım üretim artışı, nüfus artış hızının gerisinde kalmıştır. Buna göre 1990–2000 dönemine bakacak olursak, nüfus %18,3 oranında artarken, tarımsal üretimdeki artış %13,8 olarak gerçekleşmiştir (Narin, 2011: 2).

1998 yılından itibaren tarım sektöründeki gelişmeler ise grafik 1.1'de görülmektedir. Son on beş yıllık dönemde tarımın ulusal gelir içindeki payı giderek düşmüş ve 2013 yılında %7,4 düzeyine inmiştir.

Grafik 1.1. Türkiye’de Tarımın GSYH İçindeki Oranı

Kaynak: TÜİK, 2016.

Grafik 1.1’de de görüldüğü gibi, birkaç istisna dışında, tek yıllarda negatif ya da oldukça düşük, çift yıllarda ise görece olarak yüksek büyüme gerçekleşmiştir. 1998-2006 döneminde GSYH %10-11 seviyelerinde seyretmiştir. 2015 yılında ise GSYH içerisinde payı %7,5 seviyesine düşerken, değişim hızı ise %18,1 olmuştur.

2005-2009’da ki tarım sektörünün GSYH içindeki payı 2007 yılında büyük kırılmanın olduğu görülmektedir. 2006’da %8,3 olan Tarımın

GSYH içindeki payı 2007’de %0,7 azalarak %7,6’ya düşmüştür. Bu düşüş farklı nedenlere bağlı olmakla birlikte küresel ve ulusal yönden gerçekleşen aşırı kurakla birlikte ekonomik kriz başlıca temel faktörlerdir. 2008-2009 yılları arasında tarım sektörünün GSYH oranı tekrar artış göstermiş, 2009 yılında 2006 yılı oranı olan %8,3’e ulaşmış ve bu oranı geçmiştir. Böylelikle tarım sektörünün 2007 yılında gerçekleşen kırılmayı önemli ölçüde telafi ettiğini görülmektedir. Aynı dönemde GSYH ise 2006 sonrasında yaklaşık 100 milyar TL seviyesine gelmiş ve bu seviyeyi dalgalanmalara rağmen korumuştur. Bu rakam 2009 yılında ise 97,7 milyar TL’ye gerilemiş, böylece toplam GSYH bir önceki yıla göre %4,7 küçülmüştür (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 2010:1).

Tarım sektöründeki büyüme, 2005 yılı sonrasında ekonomideki toplam büyümeden daha değişik bir gelişim göstermiştir. Bu gelişimi 2005-2007 ve 2008-2009 yılları olarak iki döneme ayırabiliriz. Birinci dönem olan 2005-2007 yıllarında gerileme gözlenirken, ikinci dönemde 2008-2009 yıllarında ise artan bir eğilim görülmektedir. 2005-2007 dönemi için azalma eğilimine neden olan iki temel faktör söz konusudur. Bu faktörlerden birincisi olan ve 2005 yılında en yüksek GSYH ile ortaya çıkan yüksek baz etkisi tarımsal üretimdeki artışa bağlıdır. 2006 yılında bu etki tarımsal GSYH artış olarak görülmesine rağmen 2005 yılına nazaran daralma görüntüsü vermiştir. 2007 yılına bakacak olursak, kuraklık nedeniyle azalmış, bir önceki yıla göre tarımsal GSYH %6,7 oranında düşmüş dolayısıyla tarım sektöründeki 3 yıllık dönemde negatif eğilim görülen en dip noktayı görmüştür (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 2010:1-2).

İkinci dönemde ise, tarım sektöründeki büyümenin 2008 2009 yıllarında pozitif eğilim ile birlikte artışı gözlenmektedir. Bu artış eğilimine göre 2007’de büyüme rakamı %-6,7’ye gerilemiş, 2008’de %4,3’ ulaşmış ve 2009’da da %3,6’yı bulmuştur. Bu artışlar için de iki temel faktörü söz konusudur. Bunlardan ilki 2007 yılındaki düşük baz etkisi olurken, ikincisi bu yıldaki olumlu hava koşullarının etkisinin yanı sıra kuraklığın ardından alınan önlemlerin artan tarımsal üretime bağlı olarak GSYH’da oluşan artıştır. Her iki dönemi birlikte değerlendirecek olursak tarım sektörünün 2005’ten günümüze, 2007 yılında negatif bir şekilde büyüdüğü, ondan

sonraki yıllarda ise pozitif büyüdüğü görülmektedir (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 2010:2).

1.3.2. Tarım Sektörünün İstihdam İçerisindeki Payı

Dünya nüfus artış ortalamasına göre Türkiye, %1,5'lik nüfus artışıyla, nüfusu hızla büyüyen ülkeler statüsündedir. Nüfusun %25 gibi azımsanmayacak bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilmesine karşın tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun toplam nüfus içindeki payının ekonomik gelişim süreci içinde gittikçe azalan bir seyir izlediği görülmektedir (Doğan, 2013: 19).

Ülkelerin gelişimi ile birlikte tarım kesiminde çalışan nüfusun azalması da beklenen bir durumdur. Türkiye ekonomisinin büyümesiyle birlikte 2000-2008 döneminde %36,0'lardan %24,6'lara düşen oran 2013'te %25'ler civarında seyretmiştir. Halen Avrupa Birliği ve diğer gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksek seviyededir. Durum böyle olunca gelecekte tarım sektöründeki işgücünün bir bölümünü geliştiren diğer sektörlerin çekmesi beklenebilir (Doğan, 2013: 20).

Tablo 1.4. Tarımda İstihdam Verileri

YILLAR	İŞSİZLİK ORANI (%)	TOPLAM İŞGÜCÜ (BİN KİŞİ)	TOPLAM İSTİHDAM (BİN KİŞİ)	TARIMDA İSTİHDAM (BİN KİŞİ)	TARIMDA İSTİHDAM (%)
2000	6,5	23.078	21.581	7.769	36,0
2001	8,4	23.491	21.524	8.089	37,6
2002	10,3	23.818	21.354	7.458	34,9
2003	10,5	23.640	21.147	7.165	33,9
2004	10,8	22.016	19.632	5.713	29,1
2005	10,6	22.454	20.067	5.154	25,7
2006	10,2	22.751	20.423	4.907	24,0
2007	10,3	23.114	20.738	4.867	23,5
2008	11,0	23.805	21.194	5.016	23,7
2009	14,0	24.748	21.277	5.254	24,7
2010	11,9	25.641	22.594	5.683	25,2
2011	9,8	26.725	24.110	6.143	25,5
2012	8,5	27.353	24.835	6.177	25,6
2013	8,8	28.214	25.672	6.204	25,8
2014	9,9	29.233	25.933	6.470	25,9
2015	10,3	30.259	26.621	6.483	26,0

Kaynak: TÜİK, 2016.

Türkiye'de 2000 yılında istihdam edilen 21.581.000 kişiden 7.769.000 kişi tarım sektöründe istihdam edilmektedir. 2015 yılında ise toplam istihdam rakamı 26.621.000 olup, bunun 6.483.000'i tarımsal sektörde

istihdam edilmektedir. Tarımsal istihdam toplam istihdam artışı dikkate alındığında, düşüş eğilimindedir. Tarım kesimindeki yüksek istihdam, ekonominin krize girdiği yıllarda, işgücünün büyük kısmının tarım sektöründe hazırda durmasını sağlamakta ve tarım dışındaki sektörlerde istihdamdan kaynaklanan olası sorunların ya da işsizliğin aşırı büyüüp dengeyi bozmasını engellemektedir (Taşdan ve Ark, 2009: 13). Bu açıdan bakacak olursak farklı iş kollarından istihdam dışına çıkan işgücünün büyük bir bölümünün tarım sektörüne transferi de buna katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de, 15 yaşın üzerindeki nüfusun işgücüne katılımı son 5 yılda %46-48 civarında seyretmiştir. Bu dönemde artan nüfusa paralel olarak artış gösteren sivil işgücü de 22,5 milyon kişiden 24,7 milyon kişiye yükselmiştir. Fakat bu artışın istihdama yansımaları aynı oranda olmamıştır. 2008 yılında %3’lük sivil işgücü artışının ancak %2,2’si istihdama artış olarak yansımıştır. 2009’da bu gelişim devam etmiş ve sivil işgücündeki artış %4 iken istihdamdaki artışa yansımaları %0,4 oranında olmuştur. Bunun sonucunda da işsizlik artmış ve 2009 yılında %14 oranına yükselmiştir. İşsizlik seviyesindeki artış ve artan sivil işgücünün istihdama aynı seviyede yansımaması, yurtiçi piyasalarda yaşanan daralmanın nedeni 2007 yılı global ekonomik krizi olup, etkilerinin sonrasındaki dönemde de devam etmesinin temel nedenidir. Kriz sonrası, daha önce istihdam edilen işgücünün ekonomik daralmayla birlikte işlerini kaybetmeleri de işsizlik oranının artmasının nedenlerindedir (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 2010: 2-3).

2005-2007 döneminde sivil istihdam içerisindeki, tarım sektörünün payı azalmış, 2008-2009 döneminde ise bu oran artmıştır. Tarım dışı sektörlerde olan işgücü talebinin artışı ile kuraklığın verdiği zarar bu azalmaya yani tarımdan ayrılan işgücüne en büyük etkidir. Ayrıca mekanizasyon ve kentlere göçlerin artışı, tarımsal üretim şeklinde yaşanan yenilikler de bu azalmada etkin rol oynamıştır. Daha sonraki dönemde ise tarım sektörü ters bir gelişim izlemiş ve tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payında artış görülmüştür (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 2010: 3).

2009’da, Türkiye’de tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı 2008’e göre %4,7 oranında artarak 5.254 bin kişiye ulaşmıştır. Bu artış sonucunda

tarım sektörü toplam istihdamın %24,6'sına sahip olurken, aynı oran kentlerde %4,3 oranına düşmüş, kırsal kesimde ise bu oran %62,6'ya yükselmiştir. Tarımsal üretim ve tarım faaliyetleri tarım alanları yani kırsal alanlarda yapıldığını göz önüne alacak olursak bu nüfus oranının yüksek oluşu gayet doğaldır (Taşdan ve Ark, 2009: 16).

Cinsiyete göre istihdama baktığımızda erkek çalışanların %72,4'lük bir oranla çoğunlukta olduğu görülmektedir. Kentsel bölgelerde bu oran %76,5 olurken kırsal bölgelerde de %64,8 oranındadır. Diğer taraftan erkekler, tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı %18,2'sini oluştururken kentsel alanlarda bu oran %3,3'e ve kırsal alanlarda da ise bu oran %50,9'a çıkmaktadır. Bu oranlara göre, kentsel bölgelerde erkeklerin hemen hemen tamamı, kırsal bölgelerde ise erkelerin yarısı tarım dışı sektörlerde istihdam edilmektedir (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2010: 6-7).

1.3.3. Dış Ticaret İçerisinde Tarımın Payı

Tarım sektörü, ekonomik olarak büyüyen bir ülkede dış ticaretin büyümesine en büyük katkıyı sağlayan kalemlerdendir. Döviz geliri elde etmek ve üretim fazlasını eritmek açısından toplumun zorunlu ihtiyaçları karşılandıktan sonra, ihtiyaç fazlası tarım ürünleri ihraç edilerek ekonomiye döviz kazandırılır.

Büyüyen ekonomilerde ithal yatırım mallarının finansmanını karşılayacak döviz gelirlerinin en önemli kaynağı tarımdır. Tarımın ekonomiye katkısı ülkenin gelişimi ile büyümesi ile ters orantılıdır, ekonomi büyüdükçe tarımın katkısı azalacaktır (Doğan, 2013: 23).

Büyüyen her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ekonomi büyüdükçe tarımın katkısı küçülmektedir. Türkiye ihracatının başında tarımsal ürünler gelir, bunun yanında günümüzde ekonomik büyümeye en çok katkı sağlayan sektörlerse sanayi ve hizmet sektörleridir (Doğan, 2013: 25).

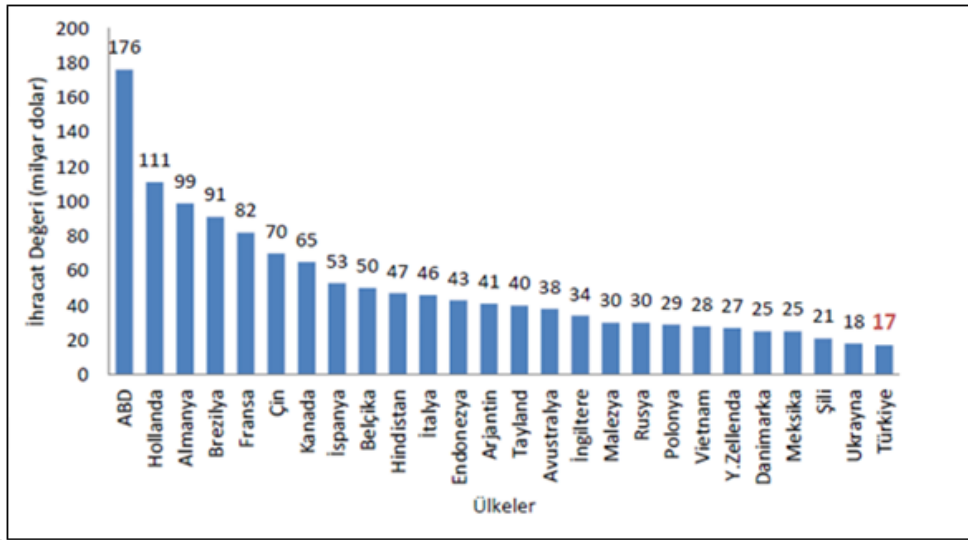
Cumhuriyet döneminden bugüne kadar gelişen ve büyüyen sanayi sektörümüzün büyük kısmı tarıma dayalıdır. Hammaddesi tarımsal ürünler olan sanayi sektörümüz için tarım Türkiye'de stratejik bir öneme sahiptir. Bu açıdan bakacak olursak Türkiye'de tarıma dayalı sanayiler, imalat sanayi işyerlerinin yaklaşık %50,3'ünü oluştururken, istihdamın %53,7'sini, katma değerinin %37,7'sini, üretim değerinin %44'ünü, oluşturan azımsanmayacak

bir paya ve dış ticaret gelirinde ise %22,5'luk bir orana sahiptir (Doğan, 2013: 25).

Tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin ihracatı, Türkiye ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Tekstil, deri, gıda sektörleri gibi hammaddelerinin tarım sektöründen sağlandığı bu sektörler, Türkiye'nin yaptığı ihracatın %65'ini oluşturmaktadır. İhracatımıza bu açıdan bakacak olursak, Türkiye'de tarım sektörünün hayati bir önem taşıdığı söylenebilir. İhracat fazlası veren ülke konumundayken zamanla ithalatçı ülke konumuna gelinmiştir (Doğan, 2013: 25-26).

Dış ticarete liberalleşme politikaları, tarım ürünlerinde ithalat artışına sebep olmuştur. Gümrük vergileri ve fonların indirilmesi neticesinde tarım ürünleri ve gıda maddeleri daha ucuza ithale dilmiştir. AT'ye katılım şartlarının ilk ayağı olan Gümrük Birliği Antlaşması tarımın desteklenmesine yönelik tedbirlerin önemli ölçüde azalmasına sebep olmuştur (Doğan, 2013: 26).

Tarım ihracatı sıralamasında ABD, Hollanda ve Almanya ilk üç sırada yer alırken Türkiye 17 milyar dolar ihracat ile 26. sırada yer almaktadır.

Grafik 1.2. Tarım Ürünleri İhracatında Ülke Sıralaması

Kaynak: (Koç, 2015:4).

Türk tarım sektörü, 2015 yılı Nisan ayı itibariyle ülkenin toplam ihracatında % 14,5 paya sahiptir, bunun %10'luk kısmını bitkisel ürünler, %1,5 hayvansal ürünler, %3 ağaç ve orman ürünleri oluşturmaktadır.

Türkiye, AB Ülkeleri başta olmak üzere birçok birlik ve ülkeye tarım ürünü ihracatı yapmaktadır. İhracatı yapılan başlıca ürünler; fındık, kuru incir, çekirdeksiz üzüm, Antep fıstığı, kayısı, tütün, yaş meyve sebzedir. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı verilerine göre 2015 yılında Türkiye'nin tarım ürünü ihracatı 1.581.000 dolar, ithalatı ise 1 milyar 465 milyon dolardır. Tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde %107,9'dur. Tarımsal ihracat 2015 yılı Ocak döneminde önceki yılın aynı dönemine göre % 3,7 azalmıştır (Koç, 2015: 4).

Ülkemizde nüfus ve gelir artışı nedeniyle iç talep sürekli bir artış halindedir. Bu sebeple ihracatın artması için öncelikle üretimin artırılması gereklidir ki bu da teşvik ve desteklerin etkin bir şekilde uygulandığı politikalarla mümkün kılınabilir (Doğan, 2013: 26).

2. BÖLÜM

TARIMSAL DIŞ TİCARET VE TARIMDA SERBESTLEŞME POLİTİKALARI

Ticari faaliyetlerin yoğunlaŐtıđı her dönemde dış ticaret politikaları ve düzenlemeleri daima gündeme gelmiştir. Ticari engellerin belirlenmesinde uluslararası ilişkiler, ũlkelerin ekonomik durumları, liberal politikalar ve korumacı ticaret politikaları etkin rol oynamıştır.

19. yũzyılda, ekonomik faaliyetleri, ũlkeler arası ticaret olan ekonomiler, serbest ticareti tũm dũnya ekonomilerine yaymıŐlardır. Bu ekonomilerin başında İsviçre, İtalya, Hollanda gibi ũlkeler gelmektedir. 1820-1880 yılları arasında İngiltere dış ticaret politikaları uygulamaya başlamıştır. 1870'lerden itibaren tũm Avrupa ũlkeleri temel politika olarak ũlke içi ũretimi artırıcı çalışmalar yapmıŐlar ve serbest ticarete bağlı kalmıştır (Ficher, 1987: 22).

Bũyũk Buhran (1929)'dan sonra ũlkeler liberal politikaları terk ederek korumacı ticaret politikalarını benimsemiŐlerdir. Őyle ki 3000 mal çeŐidi ile ortalama %53 gũmrũk vergisi uygulayan ABD korumacılığı en yoğun uygulayan ũlkelerden biri olmuştur. Diğer ũlkelerinde hemen hemen aynı politikayı uygulamaları dũnya ticaretini sıkıntılı bir dũneme sũrũklemiŐ ve dış ticaret ikili anlaŐmalarla ilerletilmiŐtir (Kalaycıoğlu, 1991: 7).

İkinci dũnya savaşı sonrası yeni dış ticaret eğilimleri ortaya çıkmıştır. ABD'nin savaŐtan galip çıkan devlet olması ve dış ticareti yeni bir dũzene sokma gŐrevi ũstlenmesi, dış ticareti destekleyen uluslararası ekonomik kuruluşların ortaya çıkmalarına neden olmuştur. Bunlardan en Őnemlilerinden biri Uruguay Turu ve Tarım Mũzakereleridir.

2.1. Dış Ticaret Teorilerinin Gelişim Sũreci

Sanayi devrimi Öncesinde dış ticaret, bũyũk Őlçũde tarımsal ũretim etrafında ŐekillenmiŐtir. Bu oluŐumun sebebi, biçimi ve refah sonuçlarına ilişkin temeli Merkantilist dũŐũnceye dayandığı gözlenmektedir (Bayraktutan, 2003: 176). Klasik iktisatçılar dış ticaret teorilerinde ũretim faktŐrũnũ sadece emek unsuruna bađlamıŐlardır ve ũretim maliyetinin

homojen olduğunu savunmuşlardır. Bunun yanında neoklasik iktisatçılar fırsat maliyeti kavramını ortaya atarak üretim faktörü ve maliyet unsuru olan sermayeyi vurgulamışlardır (Şentürk, 2007: 36).

2.1.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret

İktisat tarihinde ticaretin gelişimi ve ön plana çıkışı Merkantilizm olgusu ile ifade edilir (Seyidoğlu 2013: 14). Ticaret yapan iki ülkeden birinin diğerine göre daha fazla mal satması o ülkenin ödemeler dengesinde fazla vermesi, daha az mal satan ülkenin de açık vermesi anlamına gelir ki, merkantilizm ödemeler dengesinde fazla oluşturarak hazinenin altın stokunu arttırmayı temel alır. Ayrıca bu artış ülkenin ekonomik ve siyasi gücünü de beraberinde arttıracığını savunur.

Merkantilistler iç ticaretin serbest, dış ticaretin de devlet kontrolü ile güçlü bir gümrük kontrolü sağlanarak yapılmasını savunur. Merkantilizmin temsilcilerinden olan Thomas MUN İngiltere'nin Dış Ticaret Yoluyla Oluşan Hazinesi adlı kitabında 'Dış ticaret ile zenginliğimiz ve servetimiz artacaktır' demiştir (Şentürk, 2007: 38).

Dış ticareti savunan ve dış ticaret sayesinde ülkelerin gelişme sağlayacağını öne süren Merkantilizme bir tepki olarak Fransa'da Fizyokrasi düşüncesi ortaya çıkmıştır. Fizyokratlara göre zenginliğin kaynağı sadece tarım ile elde edilebilir ve ticaret, üretilen malların el değiştirmesidir. Burada önemli olan merkantilizmdeki gibi 'Ticaret fazlası sağlamak' değil tarımsal üretimi arttırmaktır. Fizyokratlar 'ticaret, bir malın başka bir malla değişimi olduğundan değer yaratmaz, ancak tarımın yararına olduğu sürece fayda yarattığı düşünülebilir' derler (Şentürk, 2007: 38).

2.1.2. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Sanayi devrimi sonrasında makineleşmenin getirdiği hızlı üretim, insan gücü ile yapılan üretimi devre dışı bırakmış ve bu hızlı arz artışı üreticilerin yeni pazarlara açılmasını zorunlu kılmıştır. Üretilen bu malların başka ülkelerde satılması için ülkelerin ithalata izin vermesi gerekmektedir, böyle olunca merkantilizmin korumacı politikaları yerini liberal politikalara bırakmak zorunda kalmıştır. Bu düşüncenin temeli Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisine dayanan Liberalizmin amacı Milletlerin Zenginliğine

ulaşmaktır. Burada aranan temel soru, Dış Ticareti belirleyen unsurlar nelerdir? Yani;

- Niçin ülkeler dış ticaret yapar?
- İthalatı ve ihracatı yapılan mallarda nispi fiyatlar nasıl belirlenir?
- Dış ticaret ülkeye kazanç sağlayacak mı?

Bu soruların cevabı Mutlak Üstünlükler Teorisi ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile açıklanmaya çalışılmıştır (Şentürk, 2007: 39).

2.1.2.1. Mutlak üstünlükler teorisi

1776 yılında Adam Smith tarafından ortaya atılan Mutlak Üstünlükler Teorisi (The Theory of Absolute Advantage), dış ticaret yapan ülkelerin kapalı ekonomilere göre daha karlı olduklarını savunur. Üretici bir ülke iki maldan birini daha ucuza üretebiliyorsa o malda uzmanlaşmalı ve üretim fazlasını ihraç etmelidir. Diğer mal için üretim nispeten daha pahalıya geliyorsa bu malın üretiminden vazgeçip ithal etmelidir.

Temelde Emek-Değer Teorisi üzerine inşa edilmiş olan Mutlak Üstünlükler Teorisi'ni örneklendirmek gerekirse, Almanya ve İngiltere'nin X ve Y malları üretimini ele alalım;

	X Malı	Y Malı
Almanya	100	50
İngiltere	25	150

(4 kat)

X ve Y malları için verilen rakamlar bir gün içinde bir işçinin ürettiği mal miktarlarını temsil etsin. Almanya, X malından bir günde 100 birim, İngiltere ise 25 birim üretiyor olsun. Bu durumda Almanya X malında İngiltere'ye göre 4 kat fazla üretim gerçekleştirmiştir. Başka bir deyişle Almanya X malı üretiminde İngiltere'ye göre mutlak üstünlüğe sahiptir. Aynı şekilde Y malının üretiminde de İngiltere 150 birim ile Almanya'ya göre mutlak üstünlüğe sahip olacaktır. Bu durumda, X malının üretiminde Almanya, Y malının üretiminde de İngiltere uzmanlaşmalıdır. Almanya, İngiltere'ye X malını ihraç edip, İngiltere'den Y malını ithal etmelidir. Böylelikle her iki ülke de dış ticaretten kazançlı çıkacaktır yani dış ticaret,

pozitif toplamı bir oyun (katılan her ülkenin kazandığı) olacaktır (Şentürk, 2007: 40-41).

2.1.2.2. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisinde kısmen ihmal ettiği bir noktayı 40 yıl sonra yakalayan İngiliz İktisatçı David Ricardo, Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri adlı eserinde Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini ortaya atmıştır. Buna göre bir ülkenin her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda, dış ticaretin yine her ülke için avantajlı olduğu kanısına varmıştır.

Ricardo bu görüşünde üretim maliyeti farkından çok farklılığın derecesini önemsemiş ve karşılaştırmalı olarak üstünlüğü en fazla olan mallarda uzmanlaşıp düşük olan malların ithal edilmesini savunmuştur. (Şentürk, 2007: 41).

Bunu bir örnekle açıklayacak olursak;

	Şarap	Kumaş	Ticaret öncesi mübadele oranları
İngiltere	60 iş günü	50 iş günü	1S=8/9 K veya 1K=9/8 S
Portekiz	40 iş günü	45 iş günü	1S=6/5 K veya 1K=5/6 S

Buna göre her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olan ülke Portekiz'dir. Adam Smith'e göre bu ülkeler aralarında ticaret yapmamalıdır. Burada Ricardo'nun görüşü devreye girecek olursa Portekiz her şekilde uzmanlaşmış olduğu ürünü üretip uzmanlaşma düzeyi düşük olan ürünü ithal etmelidir. Yani Portekiz kumaş üretmek yerine şarap üretiminde İngiltere'ye göre daha avantajlı durumdadır.

2.1.3. Neoklasik Dış Ticaret Teorisi

1850'lere kadar etkisini sürdüren Klasik akım bir süre sonra ekonomilerin karşılaştıkları durumlara cevap veremez olmuştur. Oluşan siyasi ve sosyal sorunlara çözüm bulamayan Klasik akım artık yerini başka bir düşünceye bırakmak zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda, dış ticaret teorilerine en temel eleştiri de Neoklasik iktisatçılar tarafından yapılmıştır. Klasik iktisatçıların emek değer teorisine dayandığı dış ticareti, Neoklasik iktisatçılar emek ile beraber sermayenin de etkili olduğunu savunmuş ve fırsat maliyetleri kavramını ele alarak

Klasik iktisatçıları ihmal ettikleri bu kavramlar için eleştirmişlerdir (Karluk: 2009, 52).

2.1.3.1. Heckscher-Ohlin Faktör donatımı teorisi

Bu teori temelde, ülkelerin dış ticaretlerinde üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı, nispeten ucuz ve bol bulunan ürünlerin ihracına, diğer ürünlerin de ithaline dayanan bir teoridir (Şentürk, 2007: 46).

Teori, ülkelerin faktör donanımları bakımından birbirinden farklı olduğunu ileri sürerken, ülkeler emek zengini veya sermaye zengini diye ayrılmıştır. Mallar ise emek yoğun veya sermaye yoğun diye ayrılmıştır (Bayraktutan, 2003: 178). Malların üretim fonksiyonları her ülkede aynıdır ve bir mal bir ülkede sermaye yoğun üretiliyorsa diğer ülkede de aynı şekilde üretiliyordur. Ayrıca üretimde sabit verimin geçerli olduğunu savunan teori ülkelerin talep koşullarının birbirinin aynı olmasa da benzer olduğunu ve dış ticaretin bu talep nedeniyle değişmeyeceğini ileri sürer (Şentürk, 2007: 46).

2.1.4. Yeni Dış Ticaret Teorisi ve Alternatif Dış Ticaret Teorileri

Yeni dış ticaret teorileri, Heckscher-Ohlin teorisinin varsayımlarının geliştirilmesiyle ortaya çıkarılan teorilerdir (Bayar: 2012,57). Bu teorileri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Işıldar, 2011: 27);

- Nitelikli İşgücü Teorisi
- Teknoloji Açığı Teorisi
- Ürün Dönemleri Teorisi
- Tercihlerde Benzerlik Teorisi
- Ölçek Ekonomileri Teorisi
- Monopolcü Rekabet Teorisi

2.2. Ticaret Anlaşmaları ve Tarım Politikaları

Ticaret anlaşmaları ve tarım politikalarına ilişkin yapılan düzenlemeler çeşitlilik göstermekle birlikte, bunlardan en önemli olanlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. GATT'ın Doğuşu, İlkeleri ve Amaçları
2. 1994 Uruguay Turu ve Tarım Müzakereleri
3. Dünya Ticaret Örgütü ve İleri Tarım Müzakereleri

2.2.1. GATT'ın Doğuşu, İlkeleri ve Amaçları

1948 yılından 1994 yılına kadar dünya ticaretini yönlendiren ve yüksek büyüme oranlarının yakalanmasını sağlayan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), hükümetler arası kurulmuş, resmi olarak uluslararası bir örgüt olmadığını belirten 47 yıllık bir anlaşmadır (Kostecki ve Hoekman, 1995: 13).

İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin yeniden yapılanma, ekonomik kalkınma ve parasal konularda yardımcı olmak için Bretton Woods Konferansı ile IMF ve Dünya Bankası'nın kurulması kararı alınmıştır. Fakat ticaretin düzenlenmesi için bu iki kuruluştan farklı bir kuruluşa daha ihtiyaç duyulmuştur (Mavroidis, 2005: 3). Bu yüzden 54 ülkenin katılımıyla dünya ticaretini kapsayacak direktifler bağlamında istihdam, mal ve ticaret anlaşmaları, kısıtlayıcı ticaret anlaşmalarını kapsayacak, BM'ye bağlı bir şekilde çalışacak Uluslararası Ticaret Örgütü'nün (ITO) kurulması için müzakerelere başlanmıştır.

Bu müzakereler yapılırken, daha önce zaten 15 ülke aralarında gümrük tarifelerini azaltmaya ve hatta kaldırmaya yönelik müzakerelere başlamış bulunmaktaydı. İlk müzakere olan Cenevre Turu ile alınan kararlar dünya ticaretinin hemen hemen yarısını etkileyecek kurallar içermekteydi. 30 Ekim 1947'de müzakereler sonucunda alınan kararla Nihai Senet'i imzalayan ülkelerin sayısı 23 olurken 30 Haziran 1948 tarihinde Geçici Uygulama Protokolü ile tarife imtiyazlarının uygulanmasıyla GATT ortaya çıkmıştır (Özkan, 2008: 36).

GATT belirli ilkeler doğrultusunda dış ticareti düzenlemektedir. Bunlardan ilki ve en önemlisi dış ticaret yapılacaksa ayrımcılık olmamalıdır. Yani üye ülkeler arasında iki ülke eğer karşılıklı olarak tarife oranını aşağı çekiyorsa bu oran diğer ülkeler için de geçerli olmalıdır (Kalaycıoğlu, 1991: 91).

İlkelerden bir diğeri, ülkeler ithalata müdahale ederken sadece gümrük tarifelerini kullanacakları ve tarife dışı engeller ile müdahalede bulunmayacakları ilkesidir. Bu ilke zaman zaman, ödemeler dengesinde yaşanan sorunlar, belli bir sanayi dalının hayatta kalması, doğal kaynakların korunması gibi gerekçelerle ihlal edilmiştir (Karluk, 1998: 239).

Ülkeler arasında oluşacak anlaşmazlıkları çözmek amacını da ilkeleri arasında bulunduran GATT, bu ilke doğrultusunda ülkelerin GATT kurallarına uyarak kendi aralarında kural dışı önlemler almalarını da engellemiştir.

Diğer bir ilke de anlaşma gereğince belli zamanlarda ülkeler müzakereler yolu ile karşılıklı olarak tarife indirimlerinde bulunarak dünya ticaretini serbestleştirmeye çalışmalıdırlar.

Dünya ticaretini düzenleme amacıyla kurulmuş olan GATT'ın amaçları 1947 yılında hazırlanmış olan müzakere metninde ortaya konmuştur. Temel amaçları arasında üye ülkelerin gelir artışını sağlayarak hayat standartlarını yükseltmek, dengeli bir büyümeyi sağlamak, doğal kaynakların optimum kullanımını sağlamakla birlikte efektif talebin devamlılığını sağlamaktır. GATT'ın bu amaçları doğrultusunda aldığı önlemler neticesinde gümrük tarifeleri başarılı bir şekilde aşağı çekilerek dış ticaret kontrol altına alınmıştır (Özkan, 2008: 37).

2.2.2. 1994 Uruguay Turu ve Tarım Müzakereleri

Dünya tarım ticaretinde, özellikle, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler ile ithalata getirilen engeller hâkimdi. 1986-1994 yılları arasında Uruguay Turu ile mevcut sistemin değiştirilmesi amaçlanmıştır. Küresel ticarete uyum sağlamak için GATT kuralları ve tamamlayıcı anlaşmalar, Uruguay Turu Ticaret Müzakerelerinde yeniden düzenlenerek daha uyumlu ve güncel hale getirilmiştir. Gümrük vergileri, Uruguay Turu'ndan önce gerçekleştirilen Yedi Müzakere sonrası azaltılması hedeflenmiş, Uruguay Turu neticesinde müzakerelerden farklı olarak bir de tüm ülkelerin taraf olduğu 29 anlaşma ile dünya ticaretindeki kural ve disiplinlerin güçlendirilmesi amaçlanan bir paket kabul edilmiştir (Aydın, 2004: 15).

Daha önceki müzakerelere nazaran Uruguay Turu çok daha kapsamlı ve geniş katılımlı olmuştur. Eylül 1986'da Uruguay'da başlayan GATT Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri, 1993 yılı Aralık ayında sona ermiştir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini ve düzenli işleyişini amaçlayan bir anlaşma niteliğindeki GATT, kurumsal bir yapıya kavuşturularak 15 Nisan 1994 tarihli Nihai Senet ile 01.01.1995 tarihi itibarıyla DTÖ kurulmuş ve GATT'ın yerini almıştır (DTÖ, 1995).

2.2.3. Dünya Ticaret Örgütü ve İleri Tarım Müzakereleri

Uruguay Turunun tamamlanmasıyla dünya ekonomisi ileriye dönük çok önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. 1994 yılında imzalanan ve 1995 yılında yürürlüğe girmiş olan “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması” bu anlaşmayı yapan ülkelere pazarlara giriş ve iç - dış destekler gibi sübvansiyonlar ile indirim taahhüdünde bulunulmuştur.

DTÖ'nün amaçları;

- Üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkilerini geliştirmek,
- Hayat standartlarını yükseltmek,
- Tam istihdamı sağlamak,
- Reel gelir ve talep hacminde istikrarlı bir artış sağlamak,
- Dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun bir şekilde kullanımını sağlamak,
- Çevreyi koruyacak ve farklı gelişme seviyelerindeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynakları geliştirmektir.

Bu amaçlara ulaşabilmek amacıyla uluslararası ticareti kısıtlayan her türlü engelin ve farklı muamelenin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ticareti kısıtlayan engellerin kaldırılması, ithalat ve ihracata uygulanan her türlü tarife dışı engeli tarifeye dönüştürerek ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir.

DTÖ'yü kuran Marakeş Anlaşması dört ekten oluşmaktadır (DTÖ, 1995). Ek 1: Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları,

Ek 1.A: Mal Ticaretinde Çok Taraflı Anlaşmalar,

- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994,
- Tarım Anlaşması,
- Bitki ve Hayvan Sağlığı Tedbirleri Uygulama Anlaşması,
- Tekstil ve Giyim Anlaşması,
- Ticarete Teknik Engeller Anlaşması,
- Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması,

- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VI. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma,

- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VII. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma,

- Sevk Öncesi İnceleme Anlaşması,
- Menşe Kuralları Anlaşması,
- İthalat Lisansları Anlaşması,
- Sübvansiyonlar ve Telafi Tedbirleri Anlaşması,

EK 1.B: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ve Ekleri,

EK 1 C: Ticaretle ilgili Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması,

EK 2: Anlaşmazlıkların Giderilmesi Kural ve Yöntemleri Üzerine Mutabakat,

EK 3: Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması,

EK 4: Çoklu Ticaret Anlaşmaları,

- Sivil Uçak Ticareti Anlaşması,
- Devlet İhaleleri Anlaşması,
- Uluslararası Süt Ürünleri Anlaşması,
- Uluslararası Sığır Eti Anlaşması.

Nihai Senet, Punta Del Este Deklarasyonunda belirtilen bütün müzakere alanlarına ilişkin anlaşmalar, uzlaşmalar, bakanlar kararları ve deklarasyonlarından oluşmakta olup, ayrıca müzakerelere katılan ülkelerin tarife ve tarife dışı engellerini azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik olarak yaptıkları pazara giriş müzakereleri çerçevesinde oluşan bağlayıcı taahhüt listelerini de kapsamaktadır. 4. madde gereğince iki yılda bir en az bir toplantı yapılmasını öngören DTÖ Bakanlar Konferansında, DTÖ'nün görevini yapacak şekilde gerekli önlemleri alacağı belirtilmiştir. Bunun yanında bir sekretarya oluşturularak DTÖ'nün bir Genel Müdür tarafından yönetilmesi öngörülmektedir (DTÖ, 1995: 6. Madde). Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla gelecekteki çoklu anlaşmaların ve Uruguay Turu sonuçlarının uygulanmasından sorumlu bir yapı oluşturulmuştur.

Tarım Müzakereleri: GATT kuralları 1995'e kadar tarımsal ticareti kontrol altına almakta yetersiz kalmıştır. Dünya tarım ticaretinde ise ihracat sübvansiyonları ve iç destekler ile ithalata getirilen engeller hâkimdi. 1986 -

1994 yılları arasında gerçekleştirilen Uruguay Turu ile tarım ticaretinde yeni bir sistemin getirilmesi hedeflenmiştir. DTÖ Tarım Anlaşması, serbest piyasa özelliğine dayalı dünya tarım ürünleri ticaretinde adaletli bir işleyiş kazandırmak amacıyla yapılan önemli bir anlaşmadır. 1 Ocak 1995’de yürürlüğe koyulan anlaşmanın temel amacı çok taraflı ticaret sisteminde aşamalı entegrasyonun sağlanmasıydı. Uruguay Turu’yla başlayan bu entegrasyon süreci uzun vadeli adil bir serbest piyasa mekanizmasına dayalı tarımsal bir piyasa oluşturma fikriyle devam etmiştir.

Gelişmekte olan ekonomiler için tarım sektörü gıda güvenliği, kırsal kalkınma gibi sosyal nedenler büyük önem arz etmekte olup günümüzde çok önemli yer tutmaktadır.

Uruguay Turu müzakereleri sonucunda ileriye dönük tarım ticareti ve iç politikalar alanında reform niteliğinde bir çerçeve oluşturulmuş ve piyasa merkezli bir tarımsal ticarete doğru yönlendirilmiştir. Anlaşma kuralları gereğince bu anlaşmaya üye ülkeler için istikrar sağlayıcı bir şekilde adım atılması kararlaştırılmıştır.

Gelişmişlik düzeylerine göre her ülkeye farklı takvim ve oranlarda taahhütte bulunma kolaylığı tanıyan DTÖ Tarım Anlaşması gereğince Türkiye de geliştirmekte olan ülkeler statüsü ile DTÖ çerçevesinde tüm tarımsal kolaylık ve taahhütlerinde, geliştirmekte olan ülkeler için öngörülen Tarım Anlaşmasının hükümlerinden yararlanmıştır. DTÖ sübvansiyonlar ve korumanın azaltılması konularında Uruguay Turu sonrası Tablo 2.1’deki önlemler öngörülmüştür:

Tablo 2.1. Uruguay Turu İndirim Oranları

	Gelişmiş Ülkeler 6yıl: 1995-2000	Gelişmekte olan Ülkeler 10 yıl: 1995-2004
Tarifeler		
Tüm tarımsal ürünler içi ortalama indirim	% -36	% -24
Ürün başına asgari indirim	% -15	% -10
İç destekler		
Toplam desteklerde kesinti	% -20	% -13
İhracat		
Sübvansiyon değeri	% -36	% -24
Sübvansiyon edilen ürün miktarı	% -21	% -14

Kaynak: (Narin, 2008:192)

Tarife ve sübvansiyonlarda az gelişmiş ülkelerin kesintiye gitmeleri uygun bulunmamaktadır.

Bu anlaşma gereğince gelişmekte olan ülkelere olan Türkiye için bir indirim uygulanmamıştır. Çünkü Türkiye'nin iç destek toplamına bakıldığında toplam tarımsal üretim değeri %10'u geçmemektedir ve dışarıda gümrük vergilerini 10 yıllık bir süreçte %24 oranında azaltmıştır (Narin, 2008: 192).

2.3. Türkiye'de Ticari Serbestleşmenin Tarihi

Türkiye'de ticari serbestleşmeyi, izlenen politikalar nedeniyle iki alt başlık altında toplayabiliriz: İthal ikameci politikanın izlendiği 1980 öncesi dönem ve 24 Ocak kararlarıyla radikal bir değişikliğe gidilerek serbestleşmeye yönelik adımların atıldığı 1980 sonrası dönemdir.

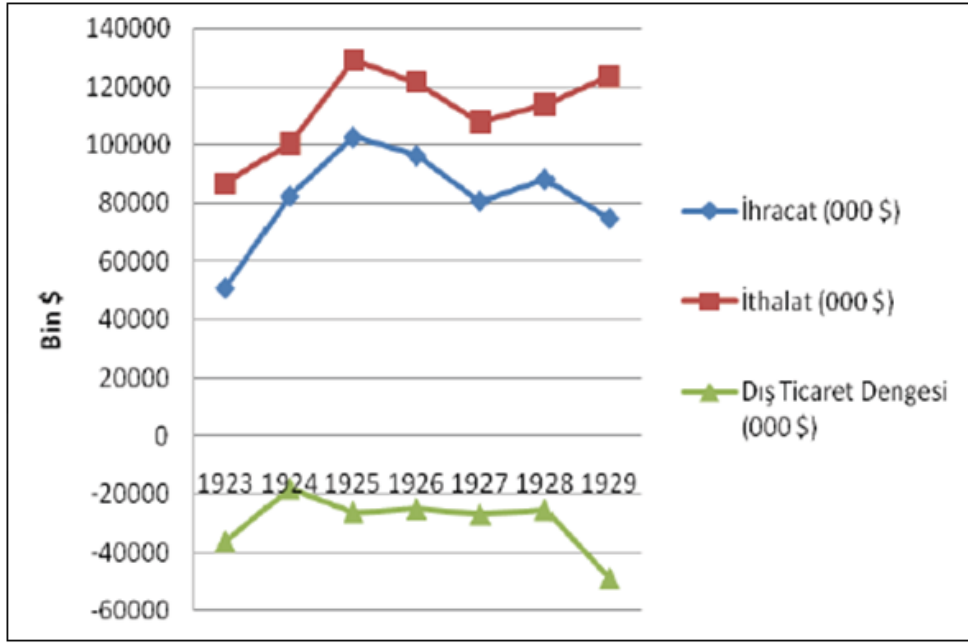
2.3.1. 1980 Öncesi Serbestleşme

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında liberal bir politika benimsenmiş olsa da Kurtuluş Savaşının ve Birinci Dünya Savaşının etkileri nedeniyle yıkık bir ekonomiye sahip olan Türkiye, yatırım için güvenli bir yapıya sahip olmadığından yabancı sermaye yatırımları söz konusu olmamıştır.

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi sonrası tarımda; Teşvik-i Sanayi Kanunu ile vergi muafiyeti getirilmiştir. Toprak mülkiyetinin sadece yerli halka verilmesi, tarım kredilerinin düzenlenmesi, makineleşmede

standardizasyonun getirilmesi ve en önemlisi 1925’de bütçe gelirinin %22 sini oluşturan aşar vergisinin kaldırılması, tarımsal üretimin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Doğan, 2013: 8).

Bu dönemde ithalata bağımlılığın getirdiği dışa açık bir ekonomi görünümü, Lozan Barış Anlaşmasının ekonomik yaptırımlarından kaynaklıdır. Anlaşma gereği 1929’a kadar gümrük tarifelerinde artışa gidilememiştir.

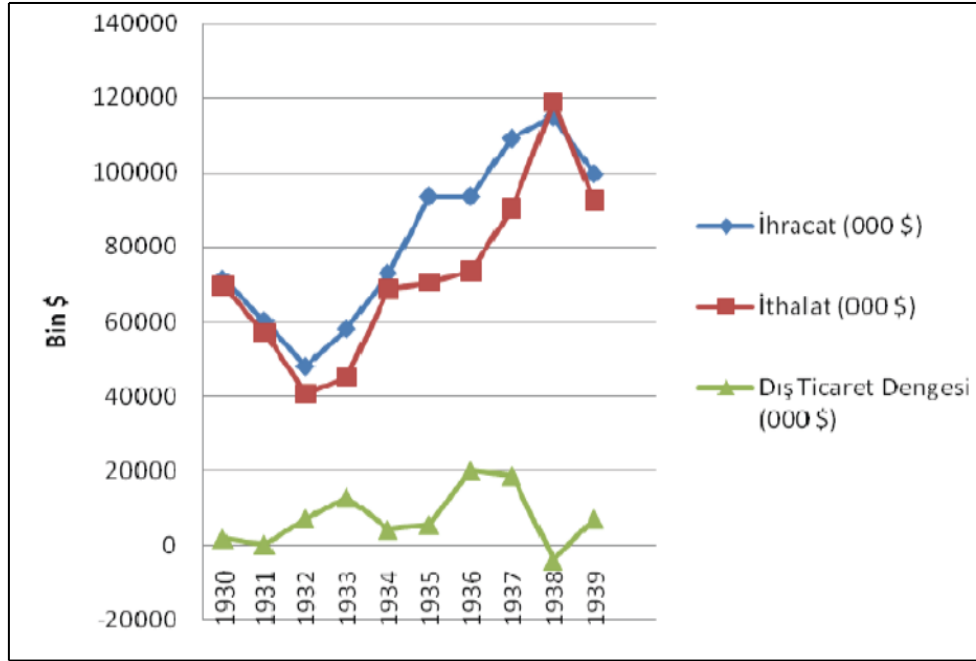
Grafik 2.1. 1923-1929 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: (Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 6: 2, 2011: 78).

Grafik 2.1 de ifade edileceği gibi 1923-1929 yılları arasında ithalatımız yüksek, ihracatımız da sürekli ithalatın altında seyretmektedir. Bu dönemde dış ticaret açığının en çok olduğu yıl 1929 ve açık 48.731 ABD Dolarıdır.

Liberal politikaların bu dönemde beklenen etkiyi yaratmaması nedeniyle 1930’lu yıllarda yeni politika arayışlarına gidilmiş, yerli girişimcinin olmayışı ve uluslararası ekonomik dalgalanmalar sonucu daha devletçi bir politika benimsenmiştir. 1929 Buhranı tüm Dünyayı etkilediği gibi Türkiye’yi de olumsuz etkilemiş ve 1931 yılında korumacılığın ilk adımları olarak ithalat kotaları ve ihracat denetlemesi ile ilgili kanunlar gündeme gelmiştir.

Devletin iktisadi hayata fiilen girişi 1933-1938 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla başlar. İkinci Beş Yıllık Sanayi planıyla devam eden devlet müdahalesi İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla terkedilip İktisadi Savunma Planına geçilmiştir (Işıldar, 2011: 56).

Grafik 2.2. 1930-1939 Dış Ticaret Verileri

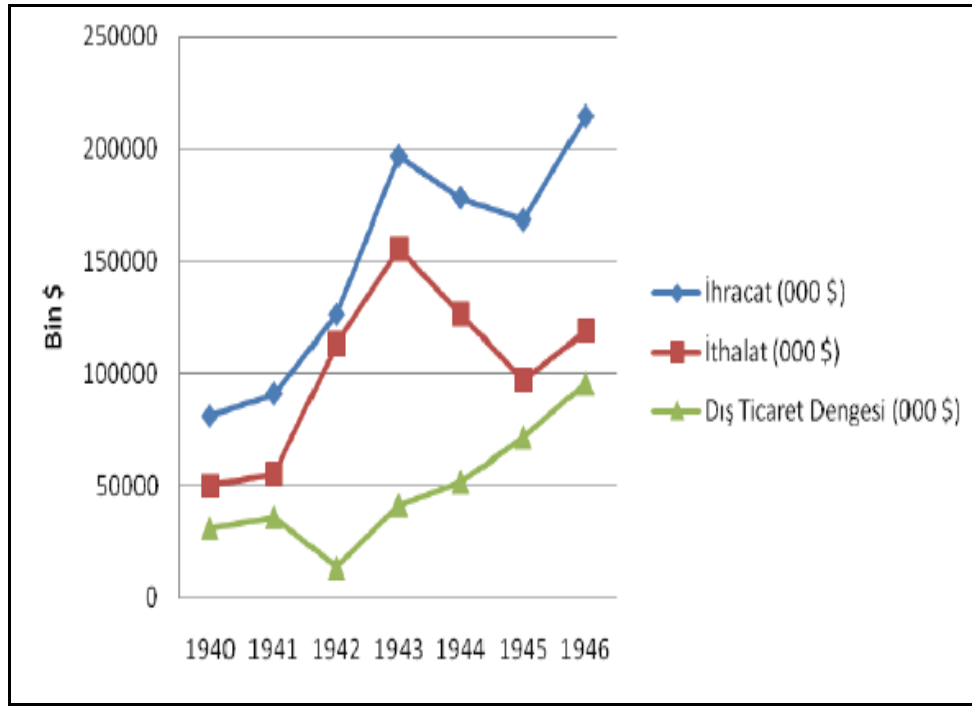
Kaynak: (Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 6:2, 2011: 78).

Grafik 2.2 incelendiğinde 1930'dan 1937'ye kadar Türkiye'nin ihracatının ithalatından fazla olduğu görölmektedir. 1936'da 20051 bin ABD Doları olan dış ticaret fazlası, 1937'de 18.685 ABD Doları'na gerilemiş ve 1938'de ithalatımızdaki artış ihracatımızdaki artışı geçerek tekrar dış ticaret açığı verilmiştir. 1933'den itibaren Türkiye, ülkenin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan ülkelerle karşılıklı gümrük tarife indirimlerini de kapsayan ikili ticaret anlaşmaları yapmaya başlamıştır. Bu dönemde hükümetin ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikasıyla uyumlu bir dış ticaret politikası uyguladığını söylemek mümkündür (Özel, 2011: 79).

Savaş ekonomisi ve devletçilik yılları olarak isimlendirilen 1940-1946 döneminde bir milyondan fazla insan silahaltına alındığından üretim ve tüketim hacmi daralmıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 35).

Dış ticaretin gelişimine engel olan ve hatta daralmasına neden olan II. Dünya Savaşı sonrası dış ticaret fazlası oluşturmaya yönelik politika eğilimi artmış ve ithalat kısıtlamasına gidilmiştir. 1938 yılında ithalatımız 119 milyon ABD Doları iken, 1940 yılında 53 milyon ABD Doları seviyesine düşmüştür.

Grafik 2.3'te 1940-1946 dönemi dış ticaret verileri gösterilmiştir. 1939'da dış ticaret dengesinde açık verilmesine karşın 1940'ta dış ticaret dengesinde fazla verilmiştir. Dış ticaret dengesindeki fazla 1942'de bir önceki yıla göre azalsa da 1946'ya gelene kadar sürekli bir artış göstermiştir (Özel, 2011: 79).

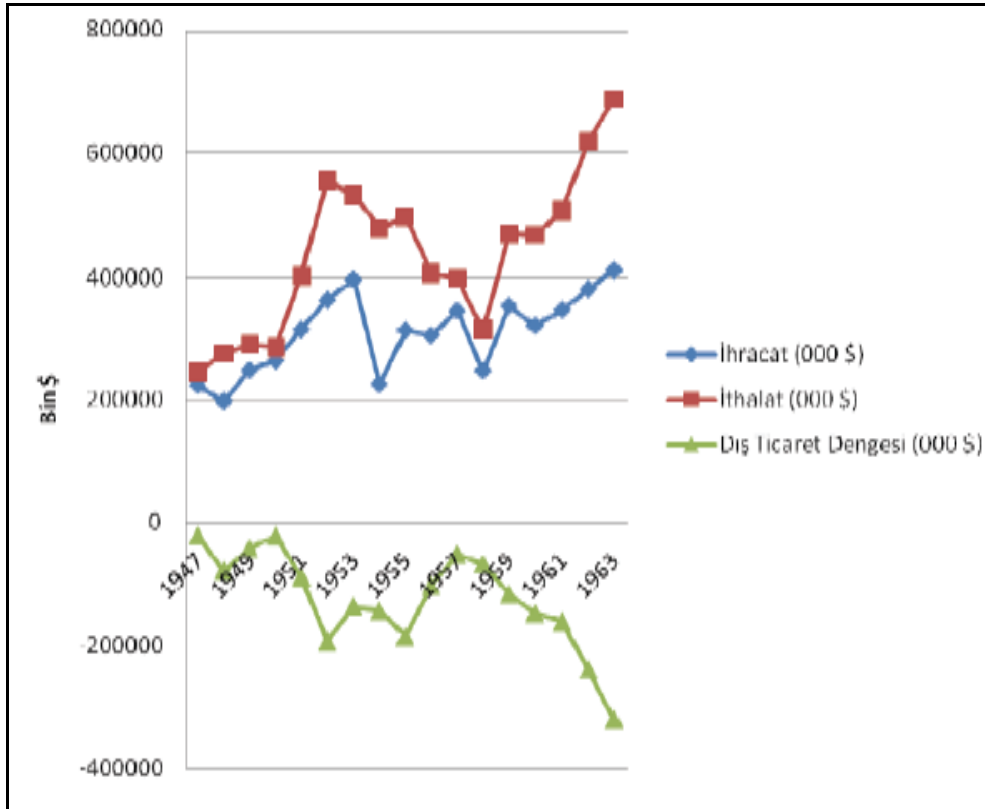
Grafik 2. 3. 1940-1946 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: (Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 6:2, 2011: 79).

İkinci Dünya Savaşı'na taraf olmamasına rağmen savaşın olumsuz etkilerini yaşayan Türkiye, 1946 yılında ihracatı arttırmak amacıyla devalüasyona gitmiştir (Alkın 2004: 120). Ancak yapılan devalüasyon ile ithalat üzerindeki sınırlamalar hafifletildiği için ithalat artışının ihracat artışını aştığı görülmektedir (Tezel 1994: 184). Bir önceki yıla nazaran

ithalattaki artış 1997’de %100’ün üzerindeyken ihracatta ciddi bir artış görülmektedir (Özkale ve Kayalica, 2008: 359).

1947-1963 dönemi dış ticaret verilerinin gösterildiği Grafik 2.4’de, görüldüğü üzere 1946’da 95691 bin ABD Doları dış ticaret fazlası verilirken 1947’de 21343 ABD Doları dış ticaret açığı verilmiş, 1947-1963 döneminde ithalat devamlı ihracatın üzerinde seyretmiştir. 1963’e gelindiğinde ise dış ticaret açığı 319529 bin ABD Doları olmuştur (Özel, 2011: 81).

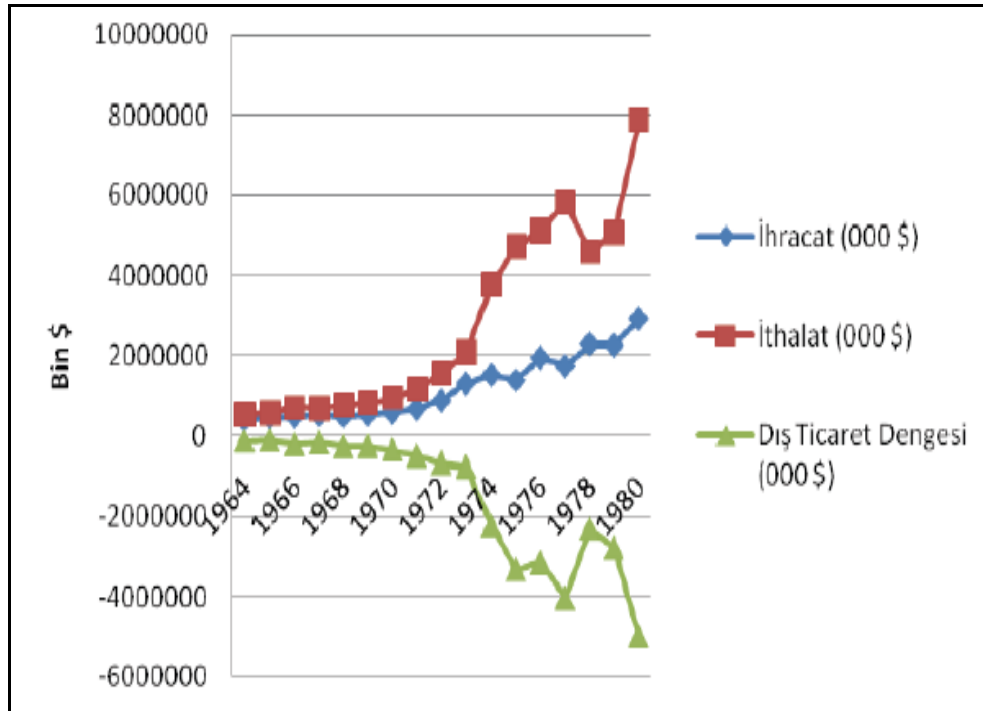
Grafik 2. 4. 1947-1963 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: (Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 6:2, 2011: 80).

Fiyat ve miktar kısıtlamasının kaldırıldığı 1946 yılından itibaren ithalat artmıştır. Bu artış devam etmiş ve onun en büyük nedenlerinden biri yabancı sermaye ve dış yardımların 1950’den sonra yeni bir tüketim sistemi oluşturmasıdır. Diğer bir neden de benimsenen politikaların ithal girdi kullanımını temeline dayanmasıdır.

1953'e kadar süren ithalat artışı, 1953'ten sonra sınırlandırılmıştır. Fakat bu dönemde ihracatta da artış olmayınca dış açık sorunu devam etmiştir.

1953'den 1958'e kadar ithalat konusunda sürekli artan sınırlayıcı tedbirlere başvurulmuştur. İthalatta yaşanan bu daralma ithalata önemli ölçüde bağlı olan sanayi kesiminde de büyük ölçüde bir daralmaya neden olmuştur (Özel, 2011: 81).

Grafik 2. 5. 1964-1980 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: (Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 6:2, 2011: 81).

1964-1980 dönemi dış ticaret verilerinin gösterildiği Grafik 2.5'de görüldüğü gibi, dış ticaret açığı dönem boyunca sürmüştür. 1973'te 769.133 bin ABD Doları olan dış ticaret açığı, 1974'te 224.531,9 bin ABD Doları'na yükselmiştir. 1977'de 404.325,2 bin ABD Doları'na kadar yükselen dış ticaret açığı 1978 ve 1979'da bir miktar azalsa da, 1980'de 499.924,2 bin ABD Dolarına kadar yükselmiştir. Bu dönemde gelişmekte olan Türkiye ve diğer ülkelerde olduğu gibi ithal ikameci politikalar izlenmiştir. 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrasında Türkiye'nin dış ticaret hadleri kötüleşmiş ve

1977 yılında ödemeler dengesi krizi iyice hissedilse de alınan önlemler yetersiz kalmıştır (Özel, 2011: 82).

Ekonomik istikrarın büyük ölçüde bozulduğu 1977'de üretim de olumsuz yönde etkilenmiş ve yetersiz kalan ürünler karaborsanın oluşmasına neden olmuştur (Kazgan, 2009: 115). Akabinde Türkiye döviz finansman krizi ile karşı karşıya kalmıştır (Yeldan, 2005: 38). Ödemeler bilançosu açıklarını ve enflasyon baskısını önlemesi amacıyla Mart 1978 ve Nisan 1979'da iki adet ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuş fakat olumlu sonuçlanmamıştır (Özel, 2011: 83).

2.3.2. 1980 Sonrası Serbestleşme

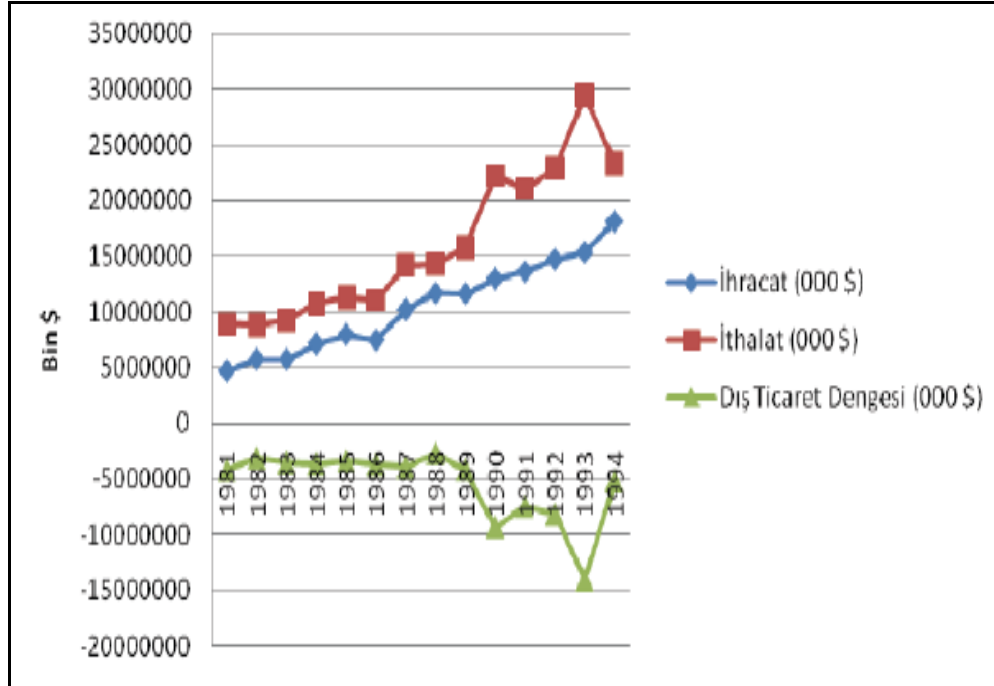
1970'li yıllarda yaşanan tıkanmışlığın sonucu olarak 1980'li yıllarda Dünya genelinde uygulanan Keynesyen politikalardan vazgeçilerek Neoliberal politikalara geçilmiştir. Bunun sonucunda Türkiye ithal ikameci Keynesyen politikaları terk edip, ucuz iş gücüne ve orta derecede teknolojik ürünlerin dış satımına dayalı, açık piyasa düzenine 24 Ocak kararları ile birlikte geçmiştir (Doğan, 2013: 10).

Türkiye'ye 24 Ocak kararlarını aldırarak olumsuz ortam ülke dışından kaynaklanan bir dış krizin sonucu olmuştur. 24 Ocak kararlarıyla sistemde radikal değişimlere gidilmiştir.

1980 yılında yaşanan krizin ardından Türkiye'de ekonomik politikalarında radikal değişimler yapmış; ithal ikameci, piyasa müdahaleci ve kamu işletmelerinin yaygın kullanıldığı eski düzeni bırakıp, rekabetçi piyasa düzenine geçilerek üretimde verimliliği arttırarak yerli üreticiyi dış rekabete sokmayı hedeflemiştir. Kriz sonucu oluşan bütçe açıklarını kapatmak için kamu sübvansiyonlarını azaltmak ve ticaretin kolay yapılmasını sağlamak gibi önlemler almıştır.

Neoliberal politikaların uygulamalarıyla piyasaya devlet müdahalesinin kısıtlanması ve piyasanın kendi işleyişine bırakılması hedeflenmiştir. Serbest piyasa koşullarında ihracatın artmasını sağlamakla beraber ithalatında kolaylaşması sağlanmıştır. Böylece oluşacak olan olumsuzlukları piyasanın kendi içinde piyasa aktörleri tarafından serbest rekabet koşullarında düzeltileceğini iddia edilmiştir. Böylece "Türkiye'de 1980'den sonra uygulamaya başlanan liberal ekonomi politikaları ile ithalatın

serbestçe yapılması henüz serbest rekabete hazır olmayan tarım işletmelerinde üretimin düşmesine ve ithalatın giderek artmasına yol açmıştır. İçerdeki fiyatları terbiye etmek amacıyla da sık sık ithalata başvurulmuştur (Doğan, 2013: 11).

Grafik 2. 6. 1981-1994 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: (Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 6:2, 2011: 82).

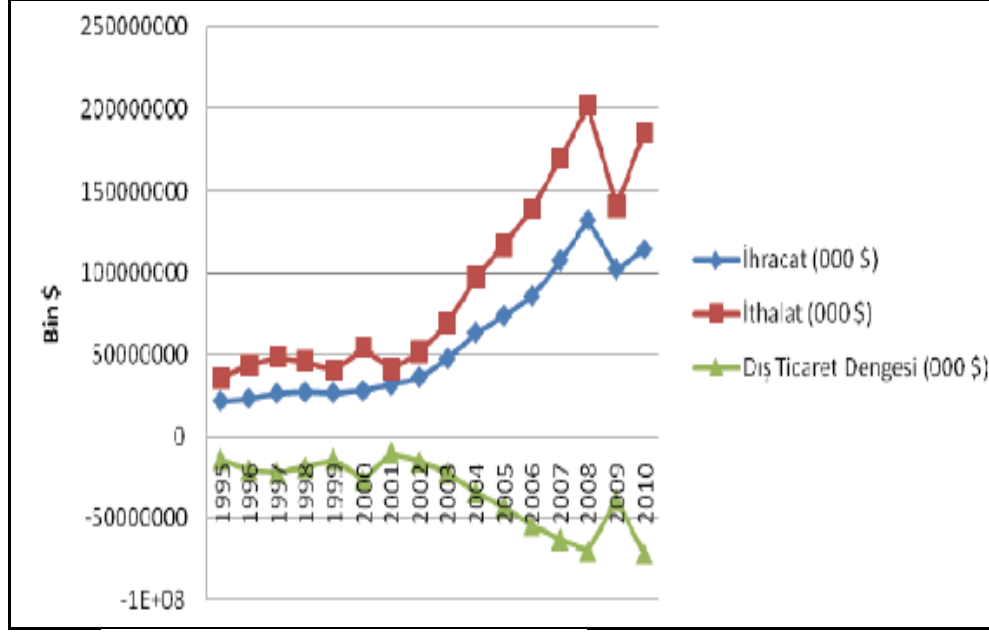
1981-1994 dönemi dış ticaret verilerinin gösterildiği Grafik 2.6'da görüldüğü üzere 1988 yılına kadar dış ticaret açığında kayda değer bir hareket görülmemektedir. 1988'de bir miktar azalan dış ticaret açığı 1989 ve 1990 yıllarında önemli miktarda bir artış yaşanmıştır. 1994 yılında dış ticaret açığında önemli bir azalma meydana gelmiştir.

1990'lı yılların başından itibaren uygulanan ekonomi politikaları ve ulusal paranın değerlenmesi sonucunda ihracatta azalış ithalatta ise artış meydana gelmiştir.

1994'ün başına kadar TL deki değer artışı ihracatı olumsuz etkilerken, ithalatı arttırıcı bir etken olmuştur. Ancak 1994'te yapılan yüksek oranlı devalüasyon ile ithalatta daralma yaşanmış, ihracat ise artmıştır. İç tasarruflardaki azalmayla birlikte kamu harcamalarında yaşanan artış ile birlikte 1994'te ekonomik kriz sinyalleri oluşmaya başlamıştır (Özgüven

2001: 59). 1994 yılında açıklanan ‘5 Nisan Kararları’ diye bilinen istikrar programı döviz kurlarında ciddi bir yükselmeye neden olmuş ve Aralık 1993’ün sonunda 14.458 TL/\$ olan döviz kuru, 7 Nisan 1994’de 39.853 TL/\$’a kadar yükselmiştir (Özel, 2011: 84-85).

Grafik 2. 6. 1995-2010 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: (Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 6:2, 2011: 83).

1980 Ekonomik Kararlarıyla birlikte tarımın önemli bir yer tuttuğu Türkiye sanayi tarafı olarak ilerlemeye başlamış ve 1980 sonrasında tarımın ihracattaki payı azalmış yerini sanayinin aldığı görülmektedir. 1990’da tarımın toplam ihracat içindeki payı %18.4 iken bu oran 2000’de %7.8 ‘e gerilemiştir. 1990’da toplam ihracatımızdaki sanayi kesiminin payı %79.0 iken bu oran 2000’de %91.2’ye yükselmiştir (Özel, 2011: 83).

2002’den sonra Türkiye’de ithalat ve ihracatta yüksek oranda artışlar gerçekleşmiş ve 2008 yılı sonlarına kadar sürmüştür. 2008’in ekim ayından itibaren gerilemeye başlayan dış ticaret rakamları ve finansal kuruluşların da çökmesiyle oluşan küresel kriz zaten gerilemiş olan dış ticaretin daha çok kötüleşmesine sebep olmuştur. 2004’ten 2008’e kadar dış ticaret açığının artış hızı yavaşlamış 2008 yılı Ekim ayından itibaren ithalatın ihracattan daha hızlı gerilemesi petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemiştir. Bunun sonucunda 2009 yılı sonu itibariyle dış

ticaret açığı 38,9 milyar Dolara gerilemiş ancak daha sonra dış ticaret dengesi 2012 yılı itibarıyla 83,9 milyar Dolara yükselmiştir (Acar, 2013: 26).

Türkiye'nin dış ticaret verilerine bakıldığında, 2013 yılı tarım sektörü ihracatı yaklaşık 21,3 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal mamuller ihracatının yaklaşık %92'sini, ithalatının ise yaklaşık %58'ini gıda maddeleri oluşturmaktadır. 2013 yılının Ocak-Eylül döneminde ihracat geçen yılın aynı dönemine göre % 0.6 oranında artışla 111 milyar 981 milyon dolara ulaşırken, son 12 aylık ihracat ise % 3.3 oranında artışla 151 milyar 530 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (Doğan ve Ark. 2013: 37).

2014 Ocak-Ağustos döneminde artışa geçen dış ticaret hacmi 530,3 milyon Dolar seviyelerine yükselmiştir. Bir taraftan da dış ticaret hacminde küresel kriz dönemi (2008) haricinde istikrarlı bir yükseliş gerçekleşmişken dış ticaret açıkları istenilen düzeylerde sonuçlanmamıştır. Bu durumun en önemli sebebi ise dış ticaretimizde ithalatın payının yüksek oluşudur (Özdemir ve Ark. 2015: 168).

2.4. Türkiye'de Tarım Ürünleri Dış Ticareti

Tarımsal dış ticaretin büyüklüğü toplam dış ticaret içinde, yaklaşık 30 yıllık sürede %60 düzeyinden %6 düzeyine düşmüştür. GSMH içindeki payının düşüşüne paralel şekilde, dış ticaretteki payı da önemli ölçüde gerileyen tarımın dış ticaretteki payının düşüşü, ihracatın görece payındaki azalmayla açıklanabilmektedir. Tarımın ihracat içindeki payı %57'den %3 düzeyine gerilerken, ithalatın toplamdaki payı %1'den %3 düzeyine yükselmiştir (Aydın, 2009:8).

2.4.1. Tarım Ürünleri İhracatı

Tarım birçok alanda olduğu gibi Türkiye-AB ilişkilerinde de büyük önem taşıyan bir sektördür. AB sürecinde görüşülüp karara bağlanması beklenen 35 faslın müzakere süreci içindeki en sıkıntılı fasıllarından birinin tarım olacağı, açıkça her iki tarafça belirtilmiştir. Her iki ülkenin de tarımsal yapı farklılıkları, destek ve teşvik farklılığından kaynaklanacak uyum sorunları, Türkiye'ye AB bütçesinden aktarılması gereken kaynaklar büyük bir yük olmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerinde, AB'de Ortak Tarım

Politikasında reform arayışları ve nihayet DTÖ ticaret müzakerelerinin tarımsal destek politikalarında ciddi değişiklikler öngörmesi önemli bir sorun teşkil etmektedir (Yılmaz, 2008: 30).

Fındık üretiminde dünya üretiminin %70'ini tek başına karşılayan Türkiye dünya liderliği konumundadır. % 80 ile 85'i AB üyesi ülkeler başta olmak üzere toplamda yüzden fazla ülkeye ihracat yapmaktadır. 2008'de Türkiye, dünya fındık talebinin yaklaşık % 74'ünü karşılamıştır. Bununla birlikte % 80'i AB üyesi olan ülkelere ihraç edilen kuru incirde de Türkiye ihracat lideri olmuştur. Ayrıca kuru kayısıda da dünya ihracatının %70'ini Türkiye sağlamaktadır. 2011 yılında, büyük miktarı Irak, Almanya, Rusya, İtalya ve ABD olmak üzere yaklaşık 90 ülkeye kuru kayısı ihracatı yapılmıştır. Türkiye, kuru üzüm ihracatında ise dünya ihracatının yaklaşık % 28'ini gerçekleştirmektedir. Başlıca ihracat pazarları Irak, Almanya, Rusya, İtalya ve ABD'dir (Başbakanlık Raporu, 2014: 6).

Tablo 2.2. Türkiye'nin Tarım Ürünleri İhracatında İlk 10 Ülke (2015- Milyon Dolar)

Sıra	Ülke	Değer	Pay(%)
1	Irak	319	20,9
2	Almanya	123	8,1
3	Rusya Federasyonu	104	6,8
4	İtalya	89	5,8
5	Fransa	69	4,5
6	ABD	66	4,3
7	Suriye	54	3,5
8	Hollanda	45	3,0
9	İngiltere	37	2,4
10	Suudi Arabistan	34	2,2
İlk 10 Ülke Toplam		940	61,6
Genel Toplam		1.524	100

Kaynak: Tarım Bakanlığı, 2015.

2015 yılında en fazla ihracat yapılan ilk on ülkenin başında Irak gelmekte, bunu Almanya ve Rusya Federasyonu izlemektedir. İlk on ülke toplam tarımsal ihracatın %61,6'sına denk gelmektedir.

1-24'üncü fasıllar arasında yer alan Tarım ürünleri ihracatımız 9 adet alt sektör marifetiyle izlenmekte olup, bunlar (Aytaç, 2013):

- Hububat-Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri
- Yaş Meyve ve Sebze

- Meyve ve Sebze Mamulleri
- Kuru Meyve ve Mamulleri
- Fındık ve Mamulleri
- Zeytin ve Zeytinyağı
- Tütün ve Mamulleri
- Süs Bitkileri
- Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller

Tablo 2.3. Alt Sektörler İtibarıyla Tarım Ürünleri İhracatımız (2014)

Ürün	Miktar(kg)	% Kg
İncir ve incir ürünleri	4.523.936	29,09
Fındık ve fındık ürünleri	1.642.488	10,56
Kuru üzüm	4.118.835	26,48
Kayısı ve kayısı ürünleri	1.975.009	12,70
Meyve ve meyve ürünleri	1.292.370	8,31
Pamuk ve tekstil ürünleri	132.447	0,85
Antep fıstığı	21.807	0,14
Mercimek çeşitleri	365.123	2,35
Kebere	76.125	0,49
Buğday ve buğday ürünleri	845.340	5,44
Sebze ve sebze ürünleri	56.256	0,36
Ceviz	22.258	0,14
TOPLAM	15.071.994	96,9
GENEL TOPLAM (Diğerleri dâhil)	15.552.638	100

Kaynak: TÜİK, 2016.

2014 yılında toplam 15.552.638 kg ihracat yapılmış olup, incir ve fındık ile bunların türevleri tarımsal ihracat ürünlerinin başında gelmektedir. Bunlardan elde edilen gelirler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.4. Tarım Ürünleri İhracatı (2014-Milyon Dolar)

Ürün	Tutar (\$)	% \$
İncir ve incir ürünleri	21.626.691	27,5
Fındık ve fındık ürünleri	17.046.378	21,6
Kuru üzüm	13.557.823	17,2
Kayısı ve kayısı ürünleri	11.102.466	14,1
Meyve ve meyve ürünleri	8.595.480	10,9
Pamuk ve pamuk ürünleri	1.814.432	2,3
Antep fıstığı	854.089	1,1
Mercimek çeşitleri	709.020	0,9
Kebere	604.698	0,8
Buğday ve buğday ürünleri	364.871	0,5
Sebze ve sebze ürünleri	347.835	0,4
Ceviz	343.069	0,4
TOPLAM	76.966.852	97,7
GENEL TOPLAM (Diğerleri dahil)	78.779.537	100

Kaynak: TÜİK, 2016.

2014 yılında tarımsal ürünlerin toplam tutarı 78.779.537 milyon dolar olup, incir ve fındık ile bunların türevleri en fazla payı almaktadır. Bu nedenle araştırmada uygulama bölümünde de incir ve fındık seçilmiş ürünler kategorisinde değerlendirilmiştir. Tütün, pamuk, fındık ve kuru meyve gibi tarım ürünleri ihracatta ilk sıralarda yer almıştır. 1980–2006 yılları arasında, Türkiye’de tarım ürünleri ihracatında önemli bir artış olmamış, tam tersine azalma olmuş ve tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %7,5’ten %6’ya düşmüştür. Aynı yıllarda toplam ithalat içindeki payı ise artan bir seyirle 1980’deki %0,64 düzeyinden 2000 yılında %3,8 düzeyine çıkmıştır. 1980 sonrası dönemde, tarım sektörünün dış ticaret istatistiklerinden Türkiye’nin tarım ürünlerinde net ihracatçı konumdan net ithalatçı konumuna doğru bir seyir izlediği görülmektedir (Narin, 2008: 183).

2.4.2. Tarım Ürünleri İthalatı

1970’li yılların sonunda Türkiye ekonomisinin girdiği bunalımdan kurtulabilmesi için uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri, tarım politikalarını da büyük ölçüde etkilemiştir. Bu istikrar tedbirlerinden

sonra liberalleşme politikalarının hayata geçirilmesiyle birlikte, hükümetlerin tarıma karşı koruyucu ve düzenleyici tavrı değişmiştir.

Özellikle son yıllarda tarım ve gıda ithalatı ihracata oranla daha hızlı artış göstermiştir. 1998-2010 döneminde tarım ve gıda ithalatı yıllık ortalama %9,2, ihracatı ise yıllık ortalama %8 düzeyinde artmıştır. 2007 yılındaki kuraklığın ve dünya mal fiyatlarındaki artışın etkisiyle tarım ürünleri ihracatının ithalatı karşılama oranı 2008 yılında %1 olmuştur. (TOBB, 2012: 6).

1980'li yıllara kadar hububat ürünlerinde net ihracatçı konumda olan Türkiye, 1980'lerden sonra artan nüfus ile birlikte hububat sektöründeki talep artışı nedeniyle, ihracatçı konumdan ithalatçı konuma gelmiştir. 2007 ve 2008 yıllarında ülkedeki kuraklığa bağlı olarak arzın azalmasıyla hububat ithalatında ciddi bir artış ortaya çıkmıştır. 2007 yılında 973 milyon ABD doları hububat ithal edilirken, 2008 yılında hububat ithalatı daha da artmış ve 2,1 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. 2009 yılında 1,2 milyar ABD dolarına düşen ithal hububat miktarı bu düşüşle toplam tarımsal ithalatın % 26'sını oluşturmuştur. İthalatı yapılan hububatın ilk sırasında yer alan ve 2009 yılında 902 milyon ABD dolarıyla toplam hububat ithalatının %75'ini oluşturan buğday, çoğunlukla Rusya, Almanya, Kazakistan ve Ukrayna'dan ithal edilmektedir. Mısır ve pirinç ithalatına bakacak olursak, 2009 yılında yapılan toplam hububat ithalatının % 23'ünü oluşturmuş, Baklagil ithalatı ise 2003 yılından beri artan bir seyir izlemektedir. 2007 yılında 78,7 milyon ABD doları baklagil ithal edilirken, 2008 yılında 333 milyon ABD doları tutarında baklagil ithal edilmiştir (TOBB, 2012: 7).

Baklagiller grubu toplam tarımsal ithalatta %4,5'lik kısmını oluşturur. 2009 yılındaki baklagil ithalatı 209 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalatın %56'sı kırmızı mercimek, %27'si de kuru fasulyeden oluşmaktadır. Sebze ve meyve üretiminde Türkiye, bazı nadir meyveler dışında (muz, ananas, Hindistan cevizi, vs.) kendi kendine yetebilen bir ülkedir. 2009 yılında Türkiye, 121 milyon ADB doları meyve ithalatı gerçekleştirmiştir. Bu ithalatın %70'ini de muz oluşturmaktadır (Başbakanlık Türkiye Tarım Sektörü Raporu, 2010: 1-13).

Türkiye'nin genel ithalatı içerisinde tarımsal ürün ithalatının payı oldukça düşüktür. 1990 yılında genel ithalat 22,3 milyar dolar iken tarımsal ürün ithalatı 2,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşerek genel ithalat içerisindeki tarımsal ürün ithalatının payı %9 olmuştur. 2005 yılında genel ithalat 116,7 milyar dolar iken tarımsal ürün ithalatı 5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve genel ithalat içerisindeki tarımsal ürün ithalatının payı %4 olmuştur. Bu verilere göre toplam ithalat içerisinde tarımsal ithalatın payının düştüğü görülmektedir (Tablo 2.5).

Tablo 2.5. Türkiye'nin Genel İthalat ve Tarımsal Ürün İthalat Rakamları (Milyar \$)

Yıllar	Genel İthalat	Tarımsal Ürün İthalatı	Pay (%)
1990	22,3	2,3	9
1995	35,7	3,7	8
2000	54,5	3,3	5,5
2005	116,7	5	4
2010	185,5	10	5,4
2012	236,5	12,7	5
2014	242,1	14,4	5,7

Kaynak: (Tür, 2016: 100)

3. BÖLÜM

TARIMSAL DIŞ TİCARETTEKİ SERBESTLEŞMENİN SEÇİLİ TARIM ÜRÜNLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Araştırmanın ilk bölümünde görüldüğü gibi ülkemiz, tarımsal ürünlerde dış ticaret bakımından sektörler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanında ikinci bölümde de değinildiği gibi, son yıllarda artan ithalat ve ihracatta erişim, pazarlama, nakliye gibi olanaklar, tarımsal ürünlerin uluslararası pazarlarda daha etkili bir şekilde dolaşabildiğini göstermektedir.

Tarımsal ürünlerin dış ticaretlerinin gerek dünyada yaygınlaşması ve daha kolay pazarlar bulabilmesi, gerekse ülkelerin bunlara paralel olarak almış olduğu serbestleşme politikaları, beraberinde dünya genelinde daha açık ve daha küresel pazarların oluşmasına neden olmuştur. AB ülkelerinin ortak tarım politikaları belirlemelerinden tarımsal üretimlerin konu edildiği çevre düzenlemelerinin aynı zamanda küresel kamusal bir mal olarak görülmesi de bu gelişmeleri destekler niteliktedir.

Araştırmanın bu bölümünde, birinci ve ikinci bölümde elde edilen bulgular eşliğinde, tarımsal ürünlerin serbestleşme ve dış ticarete önemli olduğu görülerek, ülkemizde durumun analizine ve serbestleşme politikalarının etkilerinin analizine yer verilmiştir. Bunun için öncelikle en fazla dış ticarete konu olan verilerin kantitatif analizi yapılmış ve daha sonra ikinci bölümdeki bilgiler çerçevesinde, serbestleşme politikalarının bu ticaret üzerindeki etkilerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

3.1. Veri Seti

Araştırmada ilk olarak ihracata konu olan ürünlerin seçilmesi ve bu ürünlerin üretimi üzerinde etkili olan parametrelerin belirlenmesine yer verilmiştir. Bunun için TÜİK Biruni veri dağıtım sisteminden çoklu sorgular yapılmıştır.

3.1.1. Ürün Gruplarının Seçilmesi

Ürün gruplarının seçilmesinde ilk olarak mevcut üretime bakılmış, daha sonra ürün gruplarına göre ihracata konu olan ürünler incelenmiş ve daha sonra ihracat tutarı en yüksek olan ürünler ile üretimi en yüksek olan ürünler

seçilmiştir. TÜİK değerlendirme yaparken ürün gruplarını dört grupta incelemektedir. Bunlar TÜİK tarafından aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır:

- i. Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler
- ii. Sebzeler
- iii. Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri
- iv. Süs Bitkileri

Ancak bu sınıflandırmada, özellikle birinci kalemdeki “diğer bitkisel ürünler” tanımı oldukça geniş bir ürün gamını içermektedir. Bunun yanında içecek yapılan meyveler ile meyveler de farklı kategoride değerlendirilmektedir. Yine TÜİK, 2004 yılı öncesi ürünlerde sadece nihai ürünün toplam değerini verirken, 2004 yılı sonrasında ürünün tarladaki düzeyi ve ürünün türlerini de ayrı istatistiklerle göre vermeye başlamıştır. Bir diğer husus ise her ürünün üretim ve ilişkili verileri aynı zaman diliminde verilmemiştir. Örneğin çekirdeksiz kurutmalık üzüm verisi 1996 yılından itibaren verilmişken, çekirdeksiz üzüm verileri 1994 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla ekili alanların dağılımının genel olarak incelenmesinin daha sağlıklı olacağı düşünülebilir. Ekili alanlara ait son beş yılın arazi üretimi değerleri Tablo 3.1’de gösterilmiştir.

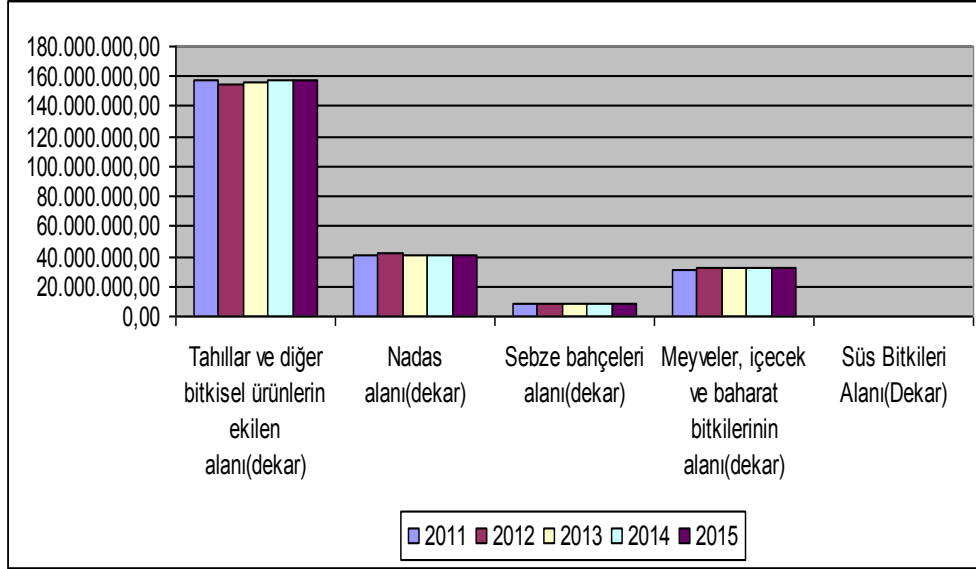
Tablo 3.1. Son Beş Yıla Ait Ekili Alanların Dağılımı

Yıl	Toplam Alan(dekar)	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekilen alanı(dekar)	Nadas alanı(dekar)	Sebze bahçeleri alanı(dekar)	Meyveler, içecek ve baharat bitkilerinin alanı(dekar)	Süs Bitkileri Alanı(De kar)
2011	236.137.614,35	156.915.671,00	40.171.970,00	8.096.419,00	30.911.356,00	42.198,35
2012	237.819.993,31	154.633.764,90	42.861.366,00	8.267.360,00	32.009.607,00	47.895,42
2013	238.055.119,07	156.128.995,00	41.475.865,00	8.084.876,00	32.320.346,00	45.037,07
2014	239.407.137,60	157.818.172,00	41.076.182,00	8.035.763,00	32.428.112,00	48.908,60
2015	239.486.338,14	157.377.053,00	41.139.762,00	8.085.070,00	32.838.481,00	45.972,14

Kaynak: TÜİK, Biruni Veri Dağıtım Sistemi, 2015.

Tablo 3.1’de de görüldüğü gibi, son beş yılda ekili alanda ciddi bir artış ya da azalma gerçekleşmemiştir. Tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin ekili

alanları, meyve ve sebzedden çok daha fazladır. Bu durum Grafik 3.1’de de gösterilmiştir.

Grafik 3.1. Son Beş Yıla Ait Ekili Alanların Dağılımı

Grafikte de görüleceği üzere, Türkiye'nin tarımsal üretiminin büyükçe bir bölümünü tahıl ve diğer bitkisel ürünler oluşturmaktadır. Sebze, meyve, içecek ve baharat bitkilerinin alanı ise oldukça düşük düzeydedir. Nadasa bırakılan tarlaların oranı dahi daha yüksektir. Bu noktada TÜİK tarafından tahıllar ve diğer bitkisel ürünler kategorisinin geniş tutulmasının etkisi olsa da, genel olarak tahıl ağırlıklı bir yapı söz konusudur. Araştırmada tarım ürünlerinin ihracatı üzerine odaklanıldığından, veril setinin güncel olduğu tüm zamanlara ait tarım ürünlerinin ihracat değerleri ve ülkelere göre dağılımı Tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.2. (1998-2009) Arasındaki En Fazla İhracata Konu Olan Ürünler

Yıl	Ürün Grubu	Ülke	Miktar (Kg)	Tutar (\$)
1998	Kuru Kayısı	Almanya	503.094	1.490.653
	İç Fındık	Almanya	542.598	2.855.150
	Kuru İncir	Almanya	594.976	1.428.183
1999	İç Fındık	Almanya	533.614	2.345.551
	Kuru Kayısı	Almanya	699.410	1.973.211
2000	Çekirdeksiz Kuru Üzüm	Almanya	1.432.953	1.539.373
	İç Fındık	Almanya	602.848	2.184.218
2001	İç Fındık	Almanya	778.026,94	2.648.781
	Çekirdeksiz Kuru Üzüm	Almanya	2.346.784	2.072.247
	Kuru İncir	Almanya	847.431	1.736.086
2002	Kuru İncir	Almanya	1.050.742	2.520.980
	Çekirdeksiz Kuru Üzüm	Almanya	2.758.640	2.498.892
	Kuru Kayısı	Almanya	713.518	1.655.130
	İç Fındık	Almanya	571.895	1.653.336
2007	Çam Fıstığı-Kabuksuz	İsviçre	50.500	1.612.607
2009	Kabuksuz Fındık	Almanya	244100	1404243
2010	Ç.K.Üzüm, Hususi 9 Dökme	Almanya	663.662	1.929.143
	Kabuksuz Fındık	Almanya	284.800	1.651.624
2011	Ç.K.Üzüm, Hususi 9 Dökme	Almanya	633.700,00	2.158.773
	Kabuksuz Fındık	Almanya	230.700	1.528.693
2013	Kabuksuz Fındık	Almanya	400.784	2.987.557
	K.İncir (Natürel No.4)	ABD	537.337	2.172.625
2014	K.İncir (Natürel No.4)	ABD	1.115.108	4.698.944
	K.İncir (Natürel No.5)	ABD	739.432	3.285.910
	Dut-Kurutulmuş	ABD	283.590	3.164.858
	Kabuksuz Fındık	Almanya	277.400	2.934.961
	K.Kayısı-No.4 Dökme	ABD	545.094	2.298.497
	Kabuksuz Fındık	Almanya	212.655	2.160.225
	Ç.K.Üzüm, Normal 9 Dökme	İsveç	386.544	1.538.940
	Kabuksuz Fındık	Hollanda	132.090	1.458.405

Kaynak: TC Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015.

Elektronik veri dağıtım sisteminde bunun yanında her bir kategori için ürünlere ait istatistikler verilmekte olup, bu değerlendirmelerde 2004 yılı öncesindeki verilerde tek bir ürün grubu verileri, 2004 sonrası verilerde ise bir ürünün alt ürün grupları verilmektedir. Örneğin Buğday için 2004 yılından önce sadece “buğday” seçeneği varken, 2004 yılından sonra ise “Buğday”, “Buğday (diğer)”, “Buğday (Yeşil ot)”, “Buğday (Durum)” olmak üzere dört kategoride incelenmektedir.

Tarım ürünlerinin ihracatı ile ilgili TÜİK verileri, Tarım Bakanlığının resmi sitesi üzerinden dağıtılmaktadır. Araştırma sürecinde incelenen sitede, verilen veriler yıllara göre ürün gruplarını doğrudan içermemekte, alt gruplara göre vermektedir. Bu nedenle, Tablo 3.2'deki verilerden

yararlanılarak, tahıl üretiminin tarım üretimindeki payının büyüklüğü ve zeytin ihracatında alternatif ürünlerin de fazlalığı dikkate alınarak, araştırmada aşağıdaki ürünler üzerinde inceleme yapılmıştır.

1. İncir
2. Fındık
3. Çekirdeksiz Üzüm
4. Kayısı
5. Zeytin
6. Buğday

Bu ürünlerden ilk dördü Tablo 3.2'deki verilere göre en fazla ihracat getirisi olan kalemleri, zeytin en fazla yan ürünü (zeytinyağı, sabun vb) olan ürün gamını, buğday ise hem tahıl grubunun en fazla üretilen ürünü, hem de yan ürünü (bulgur, un, yem vb) en fazla olan tarım ürünü olarak seçilmiştir. Bu sayede araştırma örnekleme, Türkiye'nin tarım sektörünün üretimini orantısal olarak etkili bir şekilde temsil etmektedir. Sebze üretimi ile ilgili ürün alınmamasının birinci nedeni ekili alanlarda tahıl ve meyve grubuna göre üretimin %5'in altında bir farkla olması ve ihracat anlamında da tahıl ve meyve grubuna göre istatistiksel olarak ihmal edilebilir seviyede düşük olmasıdır.

3.1.1.1. İncir

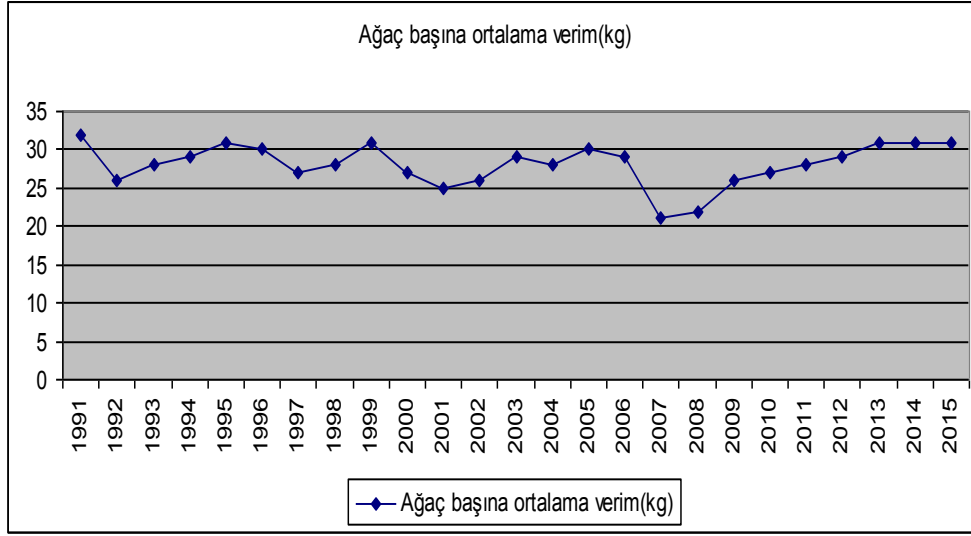
En fazla ihracatın 2014 yılında ABD'ye yapıldığı incir, TÜİK sınıflamasında "Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri" grubunda yer almaktadır. İncir üretimine ilişkin toplu meyve ekili alanı 1993 yılından itibaren verilmektedir. Üretim, meyve veren ve vermeyen ağaç sayısı ile toplam ağaç sayısı ise 1991 yılından itibaren verilmektedir. Bu değerler Tablo 3.3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.3. Yıllara Göre İncir Üretim Verileri

Yıl	Toplu meyveliklerin alanı (dekar)	Üretim(ton)	Ağaç başına ortalama verim(kg)	Meyve veren yaşta ağaç sayısı	Meyve vermeyen yaşta ağaç sayısı	Toplam ağaç sayısı
1991	0	314.000	32	9.665.000	1.235.000	10.900.000
1992	0	250.000	26	9.580.000	1.124.000	10.704.000
1993	488.270	270.000	28	9.530.000	1.072.000	10.602.000
1994	489.670	279.000	29	9.525.000	1.112.000	10.637.000
1995	489.930	300.000	31	9.690.000	1.018.000	10.708.000
1996	484.560	290.000	30	9.700.000	1.078.000	10.778.000
1997	465.020	243.000	27	9.135.000	1.085.000	10.220.000
1998	470.260	255.000	28	8.970.000	870.000	9.840.000
1999	471.480	275.000	31	8.970.000	870.000	9.840.000
2000	483.000	240.000	27	8.950.000	820.000	9.770.000
2001	506.000	235.000	25	9.400.000	830.000	10.230.000
2002	502.000	250.000	26	9.600.000	835.000	10.435.000
2003	513.000	280.000	29	9.700.000	835.000	10.535.000
2004	505.000	275.000	28	9.700.000	815.000	10.515.000
2005	490.000	285.000	30	9.450.000	818.000	10.268.000
2006	483.914	290.151	29	9.958.143	771.552	10.729.695
2007	510.180	210.152	21	9.855.285	920.159	10.775.444
2008	474.492	205.067	22	9.271.405	823.299	10.094.704
2009	476.615	244.351	26	9.336.577	814.361	10.150.938
2010	478.572	254.838	27	9.301.028	804.573	10.105.601
2011	485.295	260.508	28	9.391.060	984.323	10.375.383
2012	491.752	275.002	29	9.455.874	933.169	10.389.043
2013	494.011	298.914	31	9.647.390	859.250	10.506.640
2014	494.642	300.282	31	9.746.562	926.992	10.673.554
2015	497.181	300.600	31	9.747.412	937.511	10.684.923

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablodan da görüleceği gibi, incir üretiminin miktarı yıllara göre ciddi bir değişim göstermemiştir. 1991 yılında 314.000 ton olan üretim, 2015 yılında 300.600 ton değerine (%4) düşmüştür. 1991 ve 2015 yılları arasında meyve veren ağaç sayısı ise 9.665.000'den 9.747.412'ye (%1) yükselmiştir. Ağaç başına verim göz önüne alındığında, meyve veren ağaç sayısındaki artış incir üretimine yansımamış olduğu görülmektedir. Ara yıllarda önemli düşüşler olmuş, 2008 yılında üretim 205.067 tona kadar düşmüştür. Ancak genel olarak ciddi bir değişimin yaşanmadığı, daha çok mevsimsel etkilerin ön planda olduğu incir ağaçlarında dal kurumalarına neden olan mevsimsel etkiler incir verimini de düşürdüğü görülmektedir. Tarımsal üretimde teknoloji ve diğer gelişmelerin etkisinin en önemli göstergesi olan ağaç başına verim dağılımı Grafik 3.2'de verilmiştir.

Grafik 3.2. İncir Üretiminde Ağaç Başına Verim Değerinin Yıllara Göre Değişimi

Grafikte de görüleceği gibi, incir için ağaç başına ortalama verimde önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. 1991 yılında 32 kg olan ağaç başına verim, 2015 yılında 31 kg değerine düşmüştür. Yine 2007-2008 bandı incir üretimi için verimliliğin de en düşük olduğu zaman dilimidir. Ağaç başına verim değerleri, üretim üzerinde ihracat ya da dış ticarete serbestleşme, tarımsal teknoloji gibi etkenlerin hiçbirisinin çok ciddi etkisinin olmadığını, mevsimsel etkilerin daha fazla olduğunu göstermektedir. Düşüşün yaşandığı 2007-2008 yılları arasında yaşanan kuraklık ve mevsimin diğer yıllara göre sert olması, bu durumu desteklemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde incir üretiminde, 1994 öncesindeki toplam üretim değerleri ile 1994 sonrasındaki toplam üretim değerleri arasında ciddi bir fark yoktur. Bu nedenle serbestleşmenin üretim üzerinde herhangi bir etkisinin olduğundan söz etmek mümkün değildir. Ağaç başına verim değerleri de incelendiğinde, yine burada da geleneksel yöntemlerin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir.

3.1.1.2. Fındık

İncirden sonra kendisi ve türevleri en fazla ihracata konu olan bir diğer ürün ise fındıktır. Fındığın kabuklu, iç, yağ ya da alternatif ürünleri ihracat konusunda önemli kalemleri oluşturmaktadır. 2013 ve 2014 yıllarında en

fazla fındık ihracatı Almanya'ya yapılmış ve yüksek bir gelir elde edilmiştir. Yıllara göre fındık üretimi verileri Tablo 3.4'te verilmiştir.

Tablo 3.4. Yıllara Göre Fındık Üretim Verileri

Yıl	Toplu meyveliklerin alanı(dekar)	Üretim(ton)	Ağaç başına ortalama verim(kg)	Meyve veren yaşta ağaç sayısı	Meyve vermeyen yaşta ağaç sayısı	Toplam ağaç sayısı
1991	0	315.000	1	245.574.000	20.389.000	265.963.000
1992	0	520.000	2	240.000.000	21.000.000	261.000.000
1993	5.365.840	305.000	1	255.271.000	25.046.000	280.317.000
1994	5.169.950	490.000	2	259.200.000	20.200.000	279.400.000
1995	5.388.730	455.000	2	271.150.000	21.500.000	292.650.000
1996	5.390.090	446.000	2	270.295.000	20.390.000	290.685.000
1997	5.380.100	410.000	2	271.730.000	23.200.000	294.930.000
1998	5.403.220	580.000	2	273.980.000	17.450.000	291.430.000
1999	5.306.740	530.000	2	278.900.000	16.350.000	295.250.000
2000	5.495.000	470.000	2	282.970.000	9.881.000	292.851.000
2001	5.550.000	625.000	2	285.000.000	12.100.000	297.100.000
2002	5.600.000	600.000	2	289.000.000	10.876.000	299.876.000
2003	6.000.000	480.000	2	303.900.000	13.900.000	317.800.000
2004	6.500.000	350.000	1	325.000.000	20.000.000	345.000.000
2005	6.550.000	530.000	2	321.500.000	15.215.000	336.715.000
2006	6.662.262	661.000	2	337.380.483	15.135.382	352.515.865
2007	6.638.174	530.000	1	357.948.270	19.286.768	377.235.038
2008	6.631.928	800.791	2	340.285.551	16.803.193	357.088.744
2009	6.428.669	500.000	1	347.414.378	21.852.143	369.266.521
2010	6.678.649	600.000	2	356.761.858	11.510.803	368.272.661
2011	6.969.643	430.000	1	354.713.121	8.569.370	363.282.491
2012	7.014.067	660.000	2	348.781.578	8.210.481	356.992.059
2013	7.021.437	549.000	2	348.563.209	6.984.836	355.548.045
2014	7.011.413	450.000	1	349.189.710	6.220.407	355.410.117
2015	7.026.279	646.000	2	358.147.878	7.864.829	366.012.707

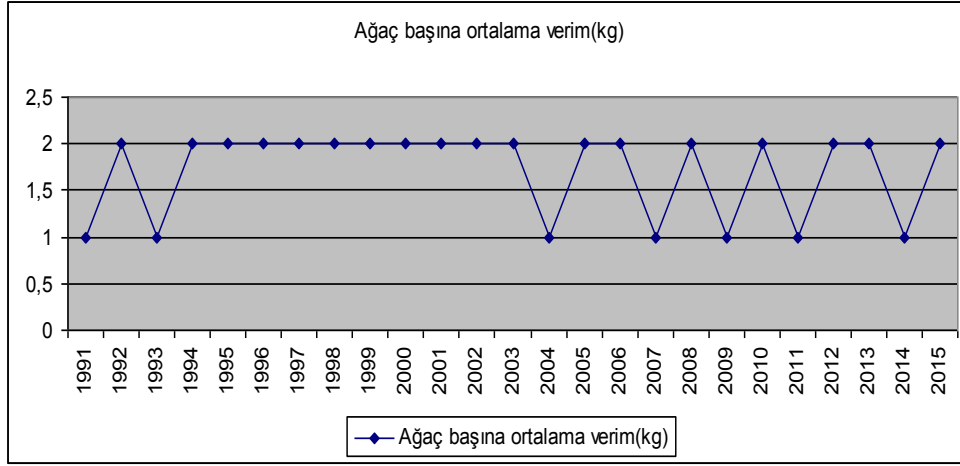
Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 3.4'te de görüldüğü gibi, 1991 yılında 315.000 ton olan fındık üretimi, 2015 yılında 646.000 ton (%105 artış) olmuştur. Aynı yıllar arasında meyve veren ağaç sayısı 245.574.000'den 358.147.878'e (%46) yükselmiştir. Fındık üretiminde 1991 yılı ile 2015 yılları arasında %105 artış olduğu gözlenirken, aynı dönem içerisinde meyve veren ağaç sayısındaki %46'lık artış ve ağaç başına fındık verimi ile birlikte değerlendirildiğinde 1991 yılından itibaren fındık üretiminde sadece ağaç başına verim artışına bağlı bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 1991 ile

2015 yılları arasında kalan yıllarda fındık üretimindeki ani düşüş ve yükselişler için de mevsimsel etkilerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Fındık üretiminde teknolojik ilerlemelerin en önemli göstergesi olan ağaç başına verim değişimi ise Grafik 3.3'te verilmiştir.

Grafik 3.3. Fındık Üretiminde Ağaç Başına Verim Değerinin Yıllara Göre Değişimi

Grafikte de de görüldüğü gibi, ağaç başına üretim bir ile iki kilo arasında değişmekte olup, yıllara göre teknolojideki artışa paralel bir artışın yaşanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla üretimde teknolojik gelişmelerin etkisinin olmadığı ve geleneksel yöntemlerin daha fazla ön plana çıktığı bir üretim yapısı söz konusudur.

Genel olarak değerlendirildiğinde fındık, verileri elde edebildiğimiz dönem içerisinde üretimi artan, ancak bu artışın verim artışı olmaması nedeniyle daha çok ekili alan artışı ile paralel olduğu ifade edilebilir. 1994 yılı öncesi üretim değerleri ile sonrası üretim değerlerinde de, ciddi bir artış görülmemektedir. Dolayısıyla fındık üretiminde teknolojik ilerlemeler ya da dış ticarete serbestliğin ciddi bir etkisinin olmadığı ifade edilebilir.

3.1.1.3. Çekirdeksiz Üzüm

Çekirdeksiz üzüm, yine incir ve fındık ile aynı kategoride TÜİK tarafından sınıflandırılmış olan bir üründür. Bu ürünün ihracat kalemleri içerisinde önemli yeri olduğu gibi, üzüm türevlerinin de ihracat değerleri

yüksek düzeydedir. Yıllara göre çekirdeksiz üzüm üretimine ilişkin değerler Tablo 3.5'te verilmiştir.

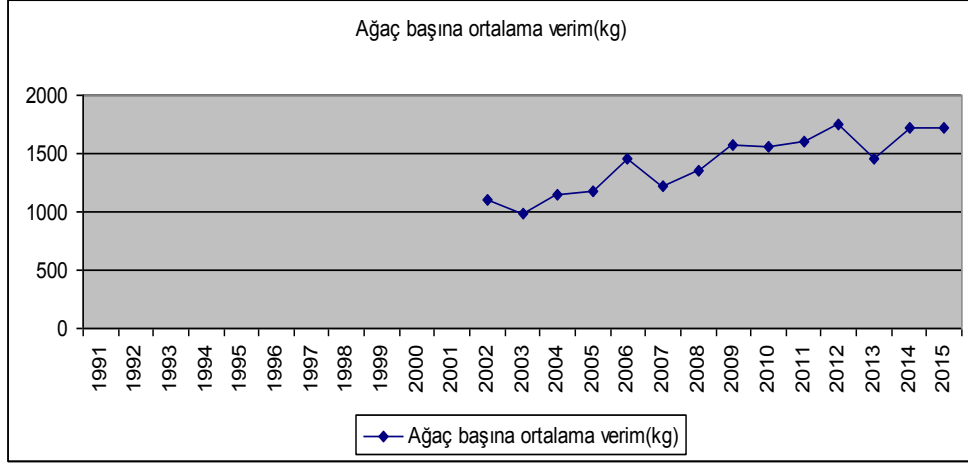
Tablo 3.5. Yıllara Göre Çekirdeksiz Üzüm Üretim Verileri

Yıl	Toplu meyveliklerin alanı (dekar)	Üretim(ton)	Ağaç başına ortalama verim(kg)	Meyve veren yaşta ağaç sayısı	Toplam ağaç sayısı
1991		1.200.000			
1992		1.155.000			
1993		1.390.000			
1994		1.130.000			
1995		1.242.000			
1996		1.319.448			
1997		1.385.000			
1998		1.365.000			
1999		1.265.000			
2000		1.440.000			
2001		1.200.000			
2002	1.140.000	1.260.000	1105	1.140.000	1.140.000
2003	1.250.000	1.235.000	988	1.250.000	1.250.000
2004	350.000	400.000	1143	350.000	350.000
2005	340.000	400.000	1176	340.000	340.000
2006	341.965	496.158	1451	341.965	341.965
2007	347.206	424.937	1224	347.206	347.206
2008	354.779	480.501	1354	354.779	354.779
2009	357.241	561.538	1572	357.241	357.241
2010	355.089	553.803	1560	355.089	355.089
2011	355.412	572.156	1610	355.412	355.412
2012	343.611	599.964	1746	343.611	343.611
2013	340.883	498.006	1461	340.883	340.883
2014	340.077	586.164	1724	340.077	340.077
2015	340.132	586.419	1724	340.132	340.132

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablodan da görüldüğü gibi, çekirdeksiz üzüme ilişkin üretim verileri 1991 yılından itibaren verilirken; ağaç başına verim, toplu meyve dikim alanı ve ağaç sayısı verileri 2002 yılından itibaren verilmektedir. Üretim değerleri incelendiğinde ise 1991 yılında 1.200.000 ton olan üretim, 2015 yılında 586.419 ton değerine kadar düşmüştür. Özellikle çekirdeksiz üzüm üretim değerlerinin 2004 yılı itibariyle sert ve ciddi bir düşüş gösterdiği de rapor edilmektedir. 2002 ile 2015 yılları arasında meyve veren ağaç sayısında - %235'lik bir düşüş gözlenirken, aynı yıllar arasında ağaç başına ortalama verim miktarında % 56'lık bir artış gözlemlenmiştir.

Çekirdeksiz üzüm için de teknolojik gelişmelerin bir göstergesi olan ağaç başına verim değerlerinin değişimi Grafik 3.4'te verilmiştir.

Grafik 3.4. Çekirdeksiz Üzüm Üretiminde Ağaç Başına Verim Değerinin Yıllara Göre Değişimi

2002 ile 2015 yılları arasında incir, kayısı ve fındıktan farklı olarak çekirdeksiz üzüm üretiminde ağaç başına verimin arttığı görülmektedir. Verilerin alınabildiği en eski tarih olan 2002 yılında 1105 kg olan ağaç başına ortalama verim, 2015 yılında 1724 kg değerine yükselmiştir. Çekirdeksiz üzüm yapısı itibariyle de teknolojik bir üründür. Hibrit yapısına sahip olan bu bitkinin üretiminde, teknolojinin önemli payı vardır. Nitekim bu durum araştırma sonuçlarından da görülmektedir.

Genel olarak çekirdeksiz üzüm üretimi değerlendirildiğinde, 1994 senesi öncesi ve sonrası arasında önemli bir fark vardır. Öte yandan bu fark, artma yerine azalma şeklinde olmuştur. Bu nedenle, bu azalmayı dış ticarete serbestleşme ve daha fazla pazar bulma ile izah etmek mümkün değildir. Çünkü bu durumda, artışın olması beklenirken, toplam üretimde azalma gerçekleşmiştir.

3.1.1.4. Kayısı

İhracatta önemli kalemlerden birisi olan kayısı, Türkiye'nin yukarıda incelenen ürünlerde olduğu gibi, marka olduğu bir üründür. Araştırmanın yapıldığı dönem ve bir önceki yılda da, kayısı üretiminde önemli düşüşlerin

yaşandığı ve fiyatın çok çıktığı görülmüştür. Yıllara göre kayısı üretimi verileri Tablo 3.6’da verilmiştir.

Tablo 3.6. Yıllara Göre Kayısı Üretim Verileri

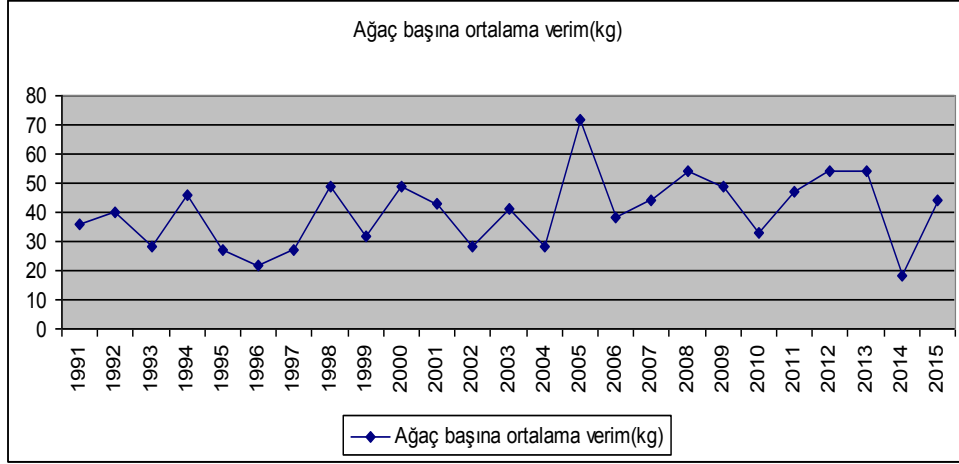
Yıl	Toplu meyveliklerin alanı(dekar)	Üretim(ton)	Ağaç başına ortalama verim(kg)	Meyve veren yaşta ağaç sayısı	Meyve vermeyen yaşta ağaç sayısı	Toplam ağaç sayısı
1991		276.000	36	7.728.000	2.460.000	10.188.000
1992		320.000	40	7.940.000	2.480.000	10.420.000
1993	641.890	230.000	28	8.270.000	2.612.000	10.882.000
1994	697.480	400.000	46	8.680.000	2.590.000	11.270.000
1995	708.050	250.000	27	9.115.000	2.625.000	11.740.000
1996	703.130	206.000	22	9.350.000	2.528.000	11.878.000
1997	773.330	270.000	27	9.935.000	2.465.000	12.400.000
1998	826.370	490.000	49	10.070.000	2.640.000	12.710.000
1999	877.960	335.000	32	10.380.000	2.650.000	13.030.000
2000	898.000	530.000	49	10.730.000	2.690.000	13.420.000
2001	884.500	470.000	43	10.925.000	2.565.000	13.490.000
2002	895.000	315.000	28	11.130.000	2.350.000	13.480.000
2003	900.000	460.000	41	11.350.000	2.120.000	13.470.000
2004	900.000	320.000	28	11.500.000	2.050.000	13.550.000
2005	927.000	860.000	72	12.000.000	2.100.000	14.100.000
2006	960.950	460.182	38	12.202.078	2.021.369	14.223.447
2007	967.658	557.572	44	12.605.467	2.288.088	14.893.555
2008	1.020.292	716.415	54	13.261.418	2.200.198	15.461.616
2009	1.040.561	660.894	49	13.489.693	2.221.379	15.711.072
2010	1.080.534	450.000	33	13.769.675	2.314.970	16.084.645
2011	1.120.793	650.000	47	13.859.671	2.499.290	16.358.961
2012	1.140.516	760.000	54	14.133.634	2.530.170	16.663.804
2013	1.156.132	780.000	54	14.453.207	2.521.302	16.974.509
2014	1.169.181	270.000	18	15.004.705	2.383.651	17.388.356
2015	1.221.598	680.000	44	15.403.453	2.282.069	17.685.522

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafınca derlenmiştir

Tablodan da görüldüğü gibi, 1991 yılında 276.000 ton olan kayısı üretimi, 2015 yılında 680.000 ton olmuştur. Kayısı üretimindeki %146’lık artışın yanında, meyve veren ağaç sayısında %99’luk artış olmuştur. Öte yandan değişim incelendiğinde, 1996 yılında 206.000 ton, 2005 yılında 860.000 ton gibi değerler görülmektedir. Dolayısıyla yıllara göre bir artış ya da azalış trendinin olmadığı görülmektedir. 1994 yılı öncesindeki değerler ile sonrasındaki değerler kıyaslandığında, genel olarak daha yüksek üretim

değerleri mevcuttur. Bu değerlerin artışı, doğrusal bir artış göstermemektedir.

Kayısı üretiminde de teknolojinin göstergesi olan ağaç başına verim değerlerinin incelenmesinde yarar vardır. Bu değerler Grafik 3.5'te verilmiştir.

Grafik 3.5. Kayısı Üretiminde Yıllara Göre Verim Değişimi

Grafikte de görüldüğü gibi, ağaç başına ortalama verim değerlerinde de bir lineerlik ya da artış veya azalma trendi görülmemektedir. Dolayısıyla teknolojinin her geçen gün ilerlediği düşünüldüğünde, bir artış trendinin olmaması ve değişkenliğin yüksek olması, kayısı üretiminde teknolojinin yeterince etkili bir faktör olmadığını göstermektedir.

3.1.1.5. Zeytin

Araştırmada incelenen diğer ürünler gibi zeytin de, Türkiye ile özdeşleşen ürünlerden birisidir. Özellikle Akdeniz ve Ege bölgelerinde yoğun olarak yetişen zeytin, Türkiye’de çok köklü geçmişe sahiptir. Akdeniz kalıntılarında elde edilen amforalar, zeytinden üretilen yağın tarihinin çok eski dönemlere uzandığını göstermektedir. Dolayısıyla zeytin, bitkisel üretimde önemli bir ihracat kalemidir. Zeytinin yıllara göre üretim değerleri Tablo 3.7’de verilmiştir.

Tablo 3.7. Yıllara Göre zeytin üretim verileri

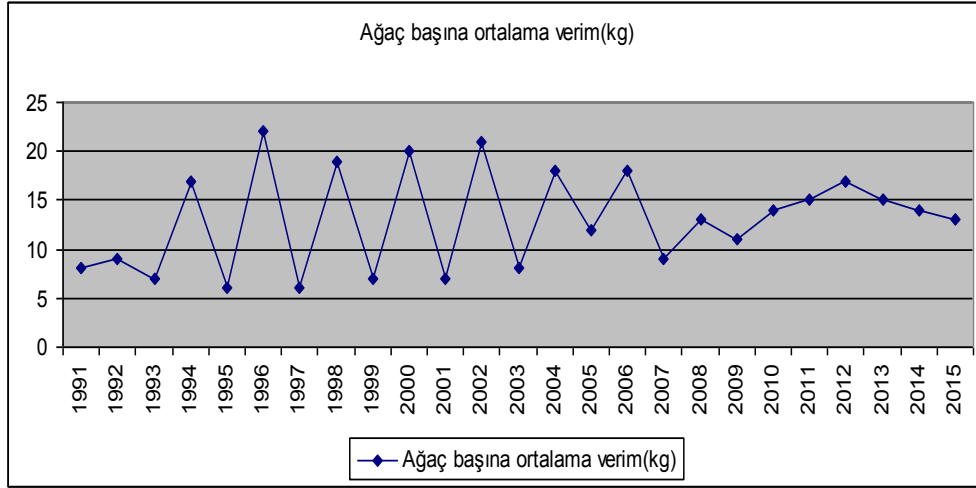
Yıl	Toplu meyveliklerin alanı(dekar)	Üretim(ton)	Ağaç başına ortalama verim(kg)	Meyve veren yaşta ağaç sayısı	Meyve vermeyen yaşta ağaç sayısı	Toplam ağaç sayısı
1991	0	640.000	8	81.520.000	6.185.000	87.705.000
1992	0	750.000	9	81.260.000	5.828.000	87.088.000
1993	5.650.390	550.000	7	81.703.000	5.460.000	87.163.000
1994	5.724.100	1.400.000	17	82.192.000	5.955.000	88.147.000
1995	5.562.090	515.000	6	81.437.000	6.144.000	87.581.000
1996	5.684.050	1.800.000	22	83.200.000	6.540.000	89.740.000
1997	6.576.470	510.000	6	85.780.000	9.950.000	95.730.000
1998	6.000.000	1.650.000	19	85.850.000	7.600.000	93.450.000
1999	5.950.000	600.000	7	87.130.000	8.370.000	95.500.000
2000	6.000.000	1.800.000	20	89.200.000	8.570.000	97.770.000
2001	6.000.000	600.000	7	90.000.000	9.000.000	99.000.000
2002	4.700.000	1.350.000	21	64.160.000	5.075.000	69.235.000
2003	4.650.000	500.000	8	63.800.000	5.600.000	69.400.000
2004	4.820.000	1.200.000	18	65.850.000	6.800.000	72.650.000
2005	4.910.000	800.000	12	67.350.000	8.560.000	75.910.000
2006	5.182.069	1.211.000	18	67.301.159	17.612.737	84.913.896
2007	5.459.225	620.469	9	70.824.878	22.423.005	93.247.883
2008	5.616.736	952.145	13	72.539.733	26.017.215	98.556.948
2009	5.602.242	830.641	11	75.190.470	25.547.706	100.738.176
2010	5.638.343	1.040.000	14	75.786.306	26.548.089	102.334.395
2011	5.762.158	1.200.000	15	78.765.335	21.491.376	100.256.711
2012	5.861.052	1.340.000	17	80.568.718	23.999.629	104.568.347
2013	5.948.874	1.286.000	15	83.924.959	27.406.319	111.331.278
2014	6.060.417	1.330.000	14	95.193.078	18.376.988	113.570.066
2015	6.132.886	1.300.000	13	98.398.019	17.750.471	116.148.490

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablodan da görüldüğü gibi, 1991 yılında 640.000 ton olan zeytin üretimi, % 103 artışla 2015 yılında 1.300.000 tona kadar yükselmiştir. Aynı dönem içerisinde meyve veren ağaç sayısı % 21’lik artışla 81.520.000’den 98.398.019’a yükselmiştir. 1991 ile 2015 yılları arasındaki meyve veren ağaç sayısındaki artış ile üretimdeki artış kıyaslandığında ağaç başına düşen ortalama verim 8 tondan 13 tona yükselerek belirgin bir artış göstermiştir. Meyve veren ağaç sayısı 2002 yılında ani bir düşüş olmasına rağmen diğer yıllar sürekli bir artış görülmektedir. Buna karşılık meyve veren ağaç sayısının 90.000.000 olduğu 2001 senesinde üretim 600.000 ton iken, meyve veren ağaç sayısının 64.160.000’e düştüğü 2002 senesinde üretim 1.350.000 tona yükselmiştir. Meyve veren ağaç sayısı ve üretim miktarının birlikte değerlendirilmesi ile ortaya çıkan ağaç başına verim değeri 1991 ile

2005 yılları arasında düzensiz bir görünüm sergilerken, bu düzensizlik 2005 yılından sonra daha istikrarlı hale gelmiştir. Burada da mevsimsel değişikliklerin önemli etkilerinin olduğu ifade edilebilir.

Zeytin üretiminde teknolojik ilerlemelerin göstergesi olarak ağaç başına verim değerlerinin yıllara göre değişimi Grafik 3.6'da verilmiştir.

Grafik 3.6. Zeytin Üretiminde Yıllara Göre Verim Değişimi

Grafikte de görüldüğü gibi, ağaç başına verim artış trendinde değildir. Dolayısıyla zeytin üretiminde de verimin daha çok mevsimsel etkilere bağlı olduğu ifade edilebilir. Şayet teknolojik destek ve gelişmelerin etkisi olsaydı, ağaç başına verimin artış trendinde olması gerekirdi. Ancak burada, mevsimsel dalgalanmaları işaret eden bir değişim söz konusudur. Dolayısıyla zeytin üretiminin de daha çok geleneksel yöntemler üzerinden yürüdüğünü ifade etmek mümkündür.

Genel olarak ortalama zeytin üretimdeki %300'lere varan bu artış ya da azalış, zeytin üretimini ve pazarını etkileyebilecek tüm değişkenlerden çok daha yüksektir. Dolayısıyla dış ticaret serbestliğinin zeytin üretimine olumlu katkısının olduğunu ifade etmek güçtür.

3.1.1.6. Buğday

Araştırmada son olarak incelenen buğday, doğrudan ya da dolaylı olarak (bulgur, un, irmik, yem vb.) hem tarım içerisinde en fazla üretim payına, hem de ihracat üzerinde en fazla etkiye sahip olan önemli bir tarım

ürünüdür. Buğday üretiminde ülkemizde oldukça geniş bir alan ayrılmış olup, yıllara göre buğday üretimine ilişkin verilerin dağılımı Tablo 3.8’de gösterilmektedir.

Tablo 3.8. Yıllara göre buğday üretim verileri

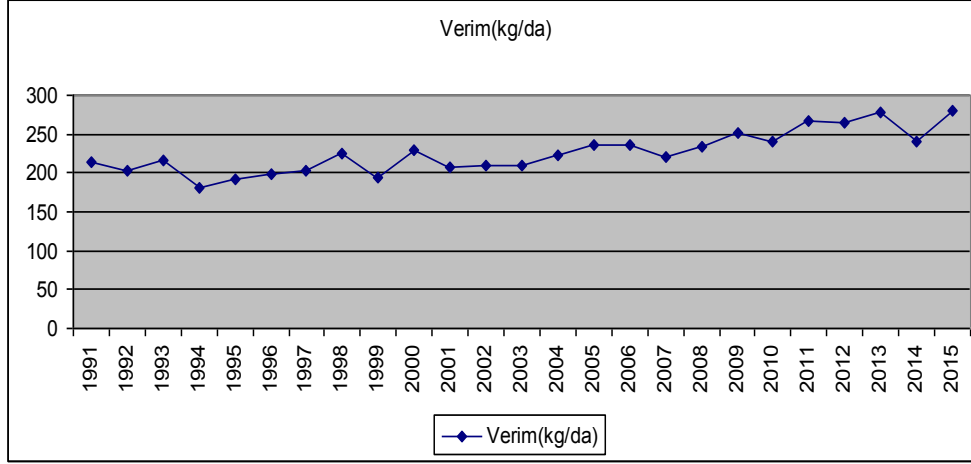
Yıllar	Ekilen alan (dekar)	Hasat edilen alan(dekar)	Üretim(ton)	Verim(kg/da)
1991	96.300.000	95.828.390	20.400.000	213
1992	96.000.000	94.586.870	19.300.000	204
1993	98.000.000	97.034.870	21.000.000	216
1994	98.000.000	97.359.170	17.500.000	180
1995	94.000.000	93.191.800	18.000.000	193
1996	93.500.000	93.190.330	18.500.000	199
1997	93.400.000	92.446.550	18.650.000	202
1998	94.000.000	93.066.750	21.000.000	226
1999	93.800.000	92.739.960	18.000.000	194
2000	94.000.000	91.590.360	21.000.000	229
2001	93.500.000	91.498.440	19.000.000	208
2002	93.000.000	92.829.100	19.500.000	210
2003	91.000.000	90.533.980	19.000.000	210
2004	72.000.000	71.763.500	16.000.000	223
2005	72.500.000	72.341.900	17.000.000	235
2006	69.800.000	69.731.732	16.510.000	237
2007	67.432.000	66.084.114	14.525.000	220
2008	67.500.000	64.439.840	15.000.000	233
2009	67.650.000	67.158.262	16.860.000	251
2010	67.694.000	67.339.888	16.224.000	241
2011	67.580.000	67.337.683	17.950.000	267
2012	63.396.037	63.319.883	16.800.000	265
2013	64.940.000	64.718.323	17.975.000	278
2014	66.367.448	65.493.287	15.700.000	240
2015	65.931.140	65.742.762	18.500.000	281

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 3.8’deki verilere göre, buğday üretiminde yıllara göre bir düşüş görülmektedir. 1991 yılında senelik üretim 20.400.000 ton iken, 2015 yılında ise 18.500.000 tona düşmüştür. Öte yandan ekilen alanlardaki değişimi incelendiğinde, ekili alanlarda % 46’lık bir düşüş olmasına rağmen üretim miktarı sadece %10 düşmüş, dekar başına düşen verim ise %32 artmıştır. Buğday üretiminde genel olarak incelenen dönem içerisinde farklı miktarlarda üretimin olması ve üretim değerinde doğrusal ya da genel bir artış trendinin olmaması, 1994 öncesi ve sonrasına ilişkin ciddi bir farkın olmadığı düşüncesini akla getirmektedir.

Buğday üretiminde de teknolojik gelişmelerin ne derece etkili olduğunun göstergesi olan verimlilik değerlerine bakmak gerekir. Bu değerler Grafik 3.7’de verilmiştir.

Grafik 3.7. Buğday Üretiminde Yıllara Göre Verim Değişimi

Grafikte de görüldüğü gibi, verimlilik 1991 yılından itibaren küçük azalmalarla birlikte, artış trendindedir. Öte yandan toplam üretim miktarı göz önünde bulundurulduğunda, verimlilik düzeyindeki artışın istatistiksel anlamda fazla olmadığı ifade edilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, buğday üretiminde de 1994 sonrasında ciddi ve önemli bir gelişmenin yaşanmadığı görülmektedir. Bunun yanında buğday üretiminde verimliliğin de ciddi derecede olmaması, geleneksel yöntemlerle üretime devam edildiğini göstermektedir.

3.1.2. Ürün Gruplarının Dış Ticaret Verileri

Ürün gruplarının dış ticaret verileri alınırken, TÜİK tarafından derlenen veriler tekrar araştırmacı tarafından farklı ürün alt grupları birleştirilerek seri oluşturulmuştur. Buna göre her bir ürün ve ürün alt grubunun ithalat ve ihracat verileri ile ithalat ve ihracat verilerinin ekonomik değerleri verilmiştir.

3.1.2.1. İncir dış ticareti

İncir dış ticaretine ilişkin TÜİK verilerinin derlenmiş hali 1989-2015 yılları arasındaki dönemde Tablo 3.9’deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 3.9. 1989-2015 Yılları arasında incir ithalat ve ihracat verileri

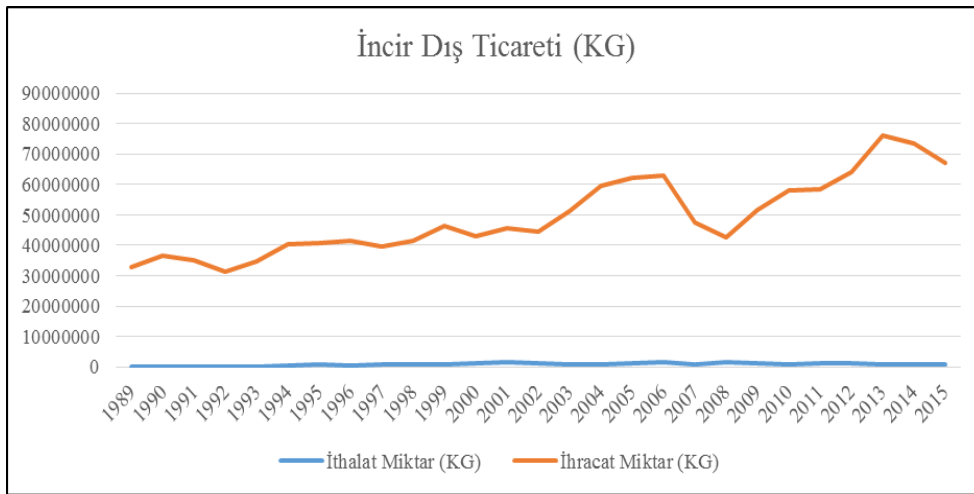
Yıllar	İthalat				İhracat			
	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ (%)	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)
1989	0		0		32.784.446	82	46.377.559	70
1990	0		0		36.764.344	91	65.654.006	99
1991	0		0		35.106.004	87	69.989.471	105
1992	0		0		31.156.103	77	67.645.250	102
1993	0		0		34.604.701	86	64.129.748	96
1994	547.976	100	219.465	100	40.218.009	100	66.563.922	100
1995	765.973	140	260.299	119	40.704.514	101	77.868.255	117
1996	424.806	78	954.734	435	41.310.127	103	75.780.288	114
1997	646.036	118	1.217.993	555	39.450.520	98	68.841.854	103
1998	796.415	145	1.392.253	634	41.641.164	104	77.468.245	116
1999	773.862	141	1.636.152	746	46.490.885	116	76.635.103	115
2000	1.015.225	185	1.817.914	828	43.066.416	107	68.038.459	102
2001	1.491.161	272	2.612.754	1.191	45.692.976	114	72.928.363	110
2002	1.065.793	194	1.888.815	861	44.600.750	111	80.944.829	122
2003	856.864	156	1.788.352	815	51.233.629	127	89.438.593	134
2004	735.352	134	1.279.033	583	59.449.298	148	99.239.619	149
2005	1.037.045	189	2.075.486	946	62.178.124	155	117.675.184	177
2006	1.392.780	254	3.239.434	1.476	63.132.298	157	138.490.676	208
2007	905.469	165	2.622.192	1.195	47.589.898	118	168.441.676	253
2008	1.500.609	274	7.418.306	3.380	42.695.391	106	187.201.528	281
2009	1.255.803	229	6.836.052	3.115	51.747.405	129	176.201.683	265
2010	713.063	130	3.026.842	1.379	58.232.148	145	184.631.351	277
2011	1.129.903	206	4.619.058	2.105	58.348.842	145	180.779.723	272
2012	1.167.716	213	4.658.916	2.123	63.932.990	159	196.610.819	295
2013	658.477	120	2.784.249	1.269	76.267.927	190	241.538.841	363
2014	659.675	120	3.071.710	1.400	73.457.378	183	280.539.183	421
2015	875.869	160	4.247.517	1.935	67.186.223	167	252.179.787	379

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 3.9’da 1989 ile 2015 yılları arasındaki incir ihracatı ve ithalatı ile ilgili veriler bulunmaktadır. TÜİK tarafından tutulan istatistiklere göre, dış ticarete ihracatın serbestleştiği 1994 yılından önce ithalatın olmadığı görülmektedir. 1994 yılından sonra başlayan incir ithalatında 2015 yılına kadar arada bazı yıllarda azalmalar olmasına rağmen artarak devam etmiştir. 1994 yılının baz yılı olarak alındığı incir ithalatı sadece 1996 yılında 424.806 kg ile 1994 yılından düşük bir seviyede gerçekleşmiş, diğer yılların tamamında 1994 yılına göre artışlar olmuştur. İncir ithalatının en yüksek olduğu yıl, 1994 yılına göre %174 artışla 1.500.609 kg ile 2008 yılıdır. İncir ithalatı için yapılan ödemelere bakıldığında, 1994 yılında ithal edilen her bir

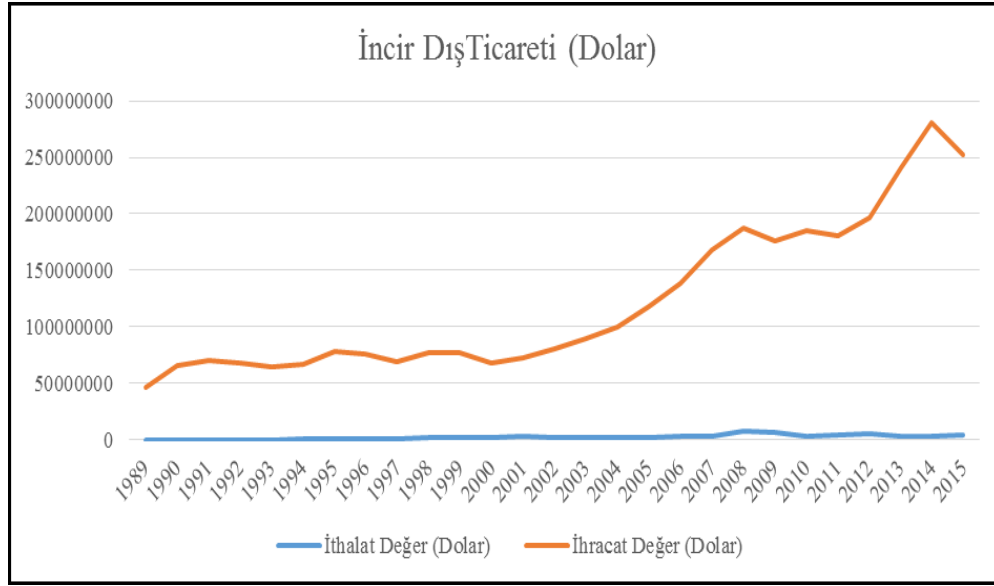
kilo başına incir için 0,40 Dolar ödeme yapıldığı görülmektedir. İncir ithalatının 424.806 ile en düşük seviyede gerçekleştiği 1996 yılında incir ithalatı için kilo başına 2.25 Dolar ödenmiştir. İncir ithalatının en yüksek olduğu 2008 yılında 4.94 Dolar ödenmiştir. İncir ithalatı için kilo başına en düşük ödeme 0,34 Dolar ile 1995 yılında, en yüksek ödeme ise 5.44 ile 2009 yılında gerçekleşmiştir.

1989 ile 2015 yılları arasındaki incir ihracatına bakıldığında ihracatın serbestleştiği 1994 yılından önce, 1994 yılından daha düşük ihracat rakamlarının gerçekleştiği görülmektedir. 1994 yılından sonra ise incir ihracat miktarının, düzenli bir artış olmayıp bazı yıllarda küçük düşüşler yaşansa da sürekli artan bir seyir izlediği görülmektedir. 1994 ve öncesi dikkate alınmazsa incir ihracatının en düşük olduğu yıl 40.704.514 kg ile 1995, en yüksek olduğu yıl ise 1994 yılına göre %90 artışla 76.267.927 kg ile 2013'dür. İncir ihracatından elde edilen girdilere bakıldığında 1994 yılından sonra en düşük girdi, 68.038 Dolar ile 2000 yılında, en yüksek girdi ise 1994 yılına göre % 321 artarak 280.539.183 Dolar ile 2014 yılında gerçekleşmiştir. İncir ihracatında kilo başına elde edilen gelir 1994 yılında 1,66 Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam incir ihracatında 1,41 Dolar ile kilo başına en düşük gelirin elde edildiği 1989 yılından sonra kilo başına elde edilen en düşük rakamlardandır. 1994 yılından sonrasına bakıldığında kilo başına en düşük 1,60 Dolar ile 2001 yılında, en yüksek ise 3,82 Dolar ile 2014 yılında incir ihracatının gerçekleştiği görülmektedir.

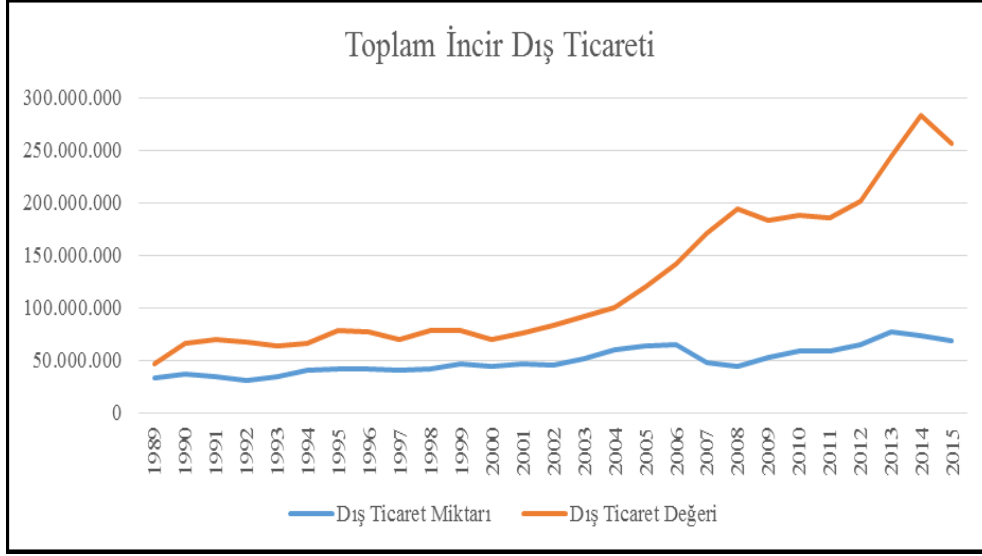
Grafik 3.8. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki İncir Dış Ticaret Miktarı

İncir ithalatı ve ihracatının miktarı kıyaslandığında ihracat miktarlarına göre ithalat miktarlarının çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir (Grafik 3.8). 1994 yılından sonra en düşük incir ihracatı 39.450.520 kg ile 1997 yılında gerçekleşirken aynı yıl ithalat 646.036 kg olmuştur. 76.267.927 kg ile incir ihracatının en yüksek olduğu 2013 yılında incir ithalatı 658.477 kg seviyesinde kalmıştır.

Grafik 3.9. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki İncir Dış Ticaret Değeri

1989 – 2015 yılları arasındaki incir dış ticaretinin değerine bakıldığında da ihracatın ithalata göre çok daha fazla olduğu görülmektedir (Grafik 3.9). İncir ihracat gelirinin 280.539.183 Dolar ile en yüksek seviyede olduğu 2014 yılında incir ithalatı 3.071.710 Dolar olmuştur. İncir ihracat gelirinin 68.038.459 ile en düşük olduğu 2000 yılında ithalat 1.817.914 Dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Grafik 3.10. 1989 – 2015 Yılları Arasında Toplam İncir Dış Ticareti

İncir dış ticareti, serbestleşmenin yaşandığı 1994 yılından sonra bazı yıllarda küçük düşüşler olmasına rağmen her yıl artarak devam etmiştir (Grafik 3.10). 1994 yılında 40.765.985 kg ve 66.783.387 Dolar ile en düşük olan incir dış ticareti, bazı yıllarda az miktarda düşler yaşansa da olsa da genel olarak bir artış seyri izlemiştir. Toplam incir dış ticareti, miktar olarak 76.926.404 kg ile 2013 yılında, değer olarak 282.610.893 Dolar ile 2014 yılında gerçekleşmiştir.

İncir üretiminin iç tüketim için yeterli miktarda olması sebebiyle incir ithalatı fazla yüksek seviyelere çıkamamış, buna karşılık incir ihracatı yıllar içerisinde yükseliş göstermiştir. Serbestleşmenin yaşandığı 1994 yılı ile 2015 yılı arasında incir ihracatı %279 artarken, incir ithalatı % 60 artmıştır. Bu durumun en önemli sebebi olarak, iç piyasada incir ve incir türevi ürünlerin ve bu ürünlerden üretilen taze, ekstra kuru, birinci sınıf kuru, ikinci sınıf kuru, natürel kuru, hurda ve diğer incir türevlerinin, daha çok ekonomik faaliyetleri içerisinde değerlendirildiği söylenebilir.

3.1.2.2. Fındık dış ticareti

Fındık dış ticaretine ilişkin TÜİK verilerinin derlenmiş hali 1989-2015 yılları arasındaki dönemde Tablo 3.11'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 3.10. 1989 – 2015 Yılları arasında fındık ithalat ve ihracat verileri

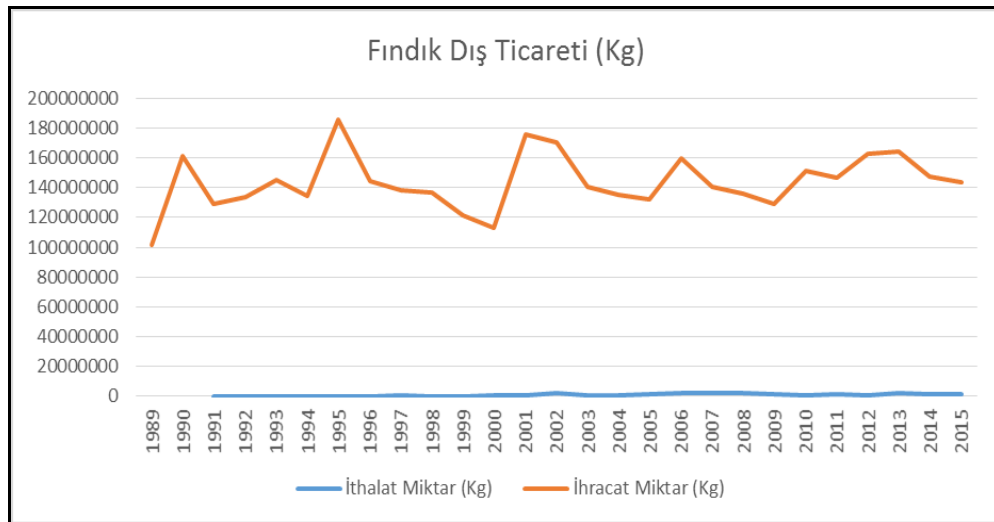
Yıllar	İthalat				İhracat			
	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)
1989		0		0	101.581.269	76	265.951.711	52
1990		0		0	161.087.250	120	456.064.215	89
1991	104.039	892	49.326	511	129.480.421	96	365.488.657	72
1992	40.000	343	21.948	227	133.910.674	100	346.164.023	68
1993	63.000	540	36.094	374	144.862.004	108	426.166.661	84
1994	11.666	100	9.654	100	134.250.543	100	509.909.958	100
1995	47.000	403	27.681	287	185.895.534	138	591.298.728	116
1996	210.490	1.804	601.093	6.226	144.231.141	107	445.030.481	87
1997	484.842	4.156	655.707	6.792	138.558.839	103	622.257.200	122
1998	294.920	2.528	1.189.699	12.323	136.881.213	102	579.161.887	114
1999	211.528	1.813	829.502	8.592	121.162.378	90	434.904.129	85
2000	544.512	4.668	1.498.447	15.522	112.752.483	84	367.916.165	72
2001	498.035	4.269	1.589.800	16.468	175.403.423	131	487.013.094	96
2002	1.924.129	16.493	5.206.925	53.935	170.106.941	127	381.630.891	75
2003	1.028.642	8.817	2.616.245	27.100	140.821.432	105	416.109.897	82
2004	845.994	7.252	4.130.167	42.782	134.872.168	100	738.128.449	145
2005	1.290.124	11.059	11.157.780	115.577	131.905.733	98	1.208.170.387	237
2006	2.438.394	20.902	20.186.314	209.098	159.582.834	119	910.614.287	179
2007	2.053.732	17.604	12.079.695	125.126	140.299.605	105	909.914.361	178
2008	1.842.300	15.792	13.385.284	138.650	136.323.336	102	782.941.975	154
2009	1.518.076	13.013	8.378.443	86.787	129.107.482	96	711.980.531	140
2010	498.151	4.270	3.211.533	33.266	151.212.266	113	897.233.933	176
2011	1.540.506	13.205	10.905.521	112.964	146.881.548	109	1.043.327.885	205
2012	807.162	6.919	5.512.921	57.105	162.949.427	121	1.058.737.828	208
2013	1.940.128	16.631	11.845.301	122.698	163.999.607	122	1.027.389.129	201
2014	1.154.237	9.894	10.305.647	106.750	147.644.892	110	1.343.396.481	263
2015	1.684.102	14.436	21.451.848	222.207	143.383.591	107	1.641.761.073	322

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 3.10'da 1989-2015 yılları arasındaki fındık dış ticareti verileri bulunmaktadır. Dış ticarete serbestleşmenin olduğu 1994 yılı öncesinde fındık ithalatının çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Yine 1996 yılına kadar fındık ithalat 50.000 kg'nın altındadır. Fındık ithalatı 1996 yılından itibaren yükselmeye başlamış ve 2006 yılında en yüksek seviyesine ulaşarak 2.438.394 kg olmuştur. Fındık ithalatında gerçekleşen değerlere bakıldığında, 1994 yılında fındığa kilo başına ödenen bedel 0,83 dolar'dır. Dış ticarete serbestleşmenin öncesinde kilo başına fındığa ödenen 0,47-0,57 dolar aralığındayken, 1994 yılından sonra özellikle işlenmiş fındığın

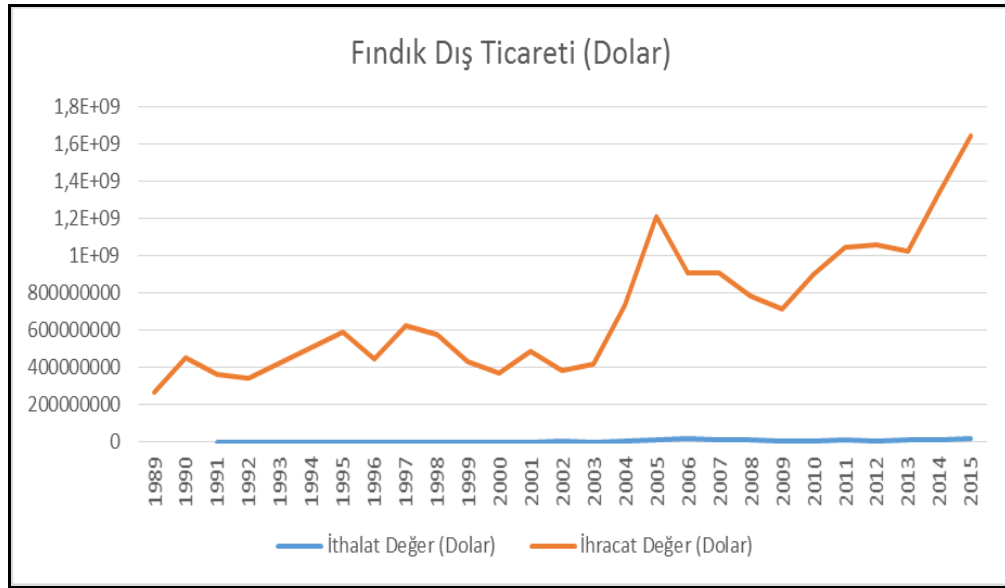
alımının artmasıyla birlikte 2015 yılında kilo başına fıındığa yapılan ödeme 1,74 dolara yükselmiştir. Fındık üretimi yapmamasına rağmen Dünya fıındık fiyatını belirleyen Alman Hamburg Borsası'nda toplanan fıındık tüccarları Türkiye'deki fıındık üreticilerine ve fıındık tüccarlarına avanslar vererek fıındık fiyatlarını aşağı çekip ucuza aldıkları ham fıındığı işleyerek Türkiye'ye tekrar fıındık satmaktadırlar.

Fındık ihracatında dünyada önemli bir yeri olan ülkemizde dış ticarete serbestleşmenin olduğu 1994 yılında fıındık ihracatı 134.250.543 kg olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılından önce fıındık ihracatının 1994 yılında gerçekleşen ihracata yakın durumda olduğu görülmektedir. 1994 yılından sonra ise 1999, 2000, 2005 ve 2009 yıllarında 1994 yılından daha düşük ihracat olmuş, diğer yıllarda fıındık ihracatı 1994 yılından yüksek miktarlarda gerçekleşmiştir. Fındık ihracatının 1994 yılından bir yıl sonra en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. 1995 yılında fıındık ihracatı 1994 yılına göre %38 artarak 185.895.534 seviyesine yükselmiştir. Fındık ihracatından elde edilen gelirlere bakıldığında, 1994 yılında fıındığın kilo başı fiyatının 3,80 olduğu görülmektedir. Serbestleşmenin yaşandığı 1994 senesinden önce 3 doların altına olan fıındık fiyatı, 1994 yılından sonra sadece 2001, 2002, 2003 3 doların altında kalmış, diğer yıllarda işlenmiş fıındık türlerinin ihracatının artmasıyla birlikte 2015 yılında 11,45 dolara kadar yükselmiştir.

Grafik 3.11. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Fındık Dış Ticaret Miktarı

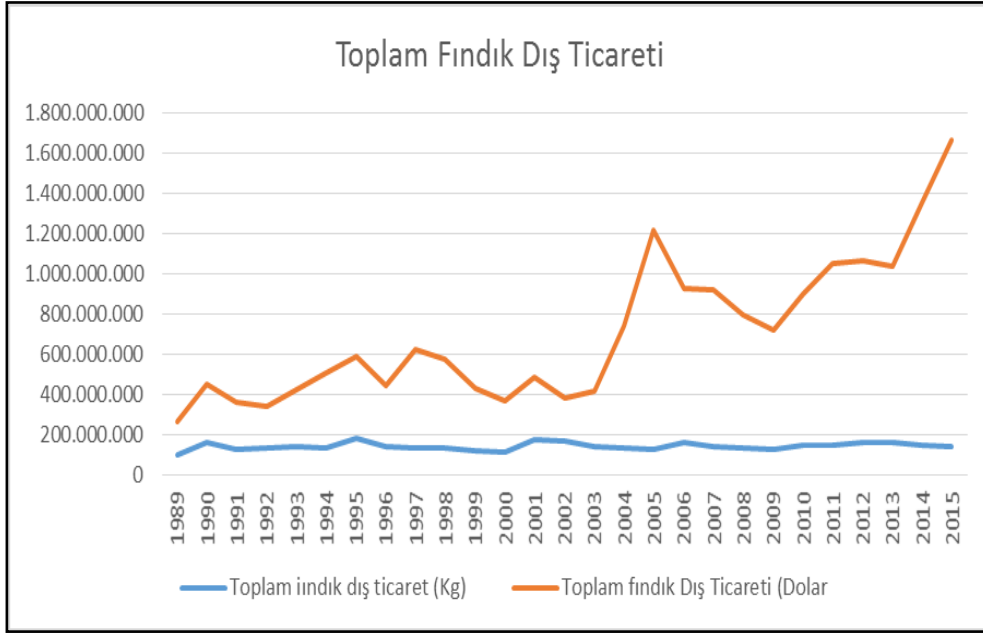
Fındık ithalatı ile ihracatı kıyaslandığında fındığın ihracatının ithalatına göre çok yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Serbestleşmenin olduğu 1994 yılından sonra en düşük fındık ihracatının olduğu yıl, 112.752.483 kg'lık ihracatla 2000 yılında fındık ithalatı 544.512 kilodur. Fındık ihracatının en yüksek olduğu 1995 yılında fındık ihracatı 185.895.534 kilo, ithalatı 47.000 kilo olmuştur. 2002 yılında ise fındık ihracatı 170.106.941 kg iken, ithalat 1.924.129 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 3.11).

Grafik 3.12. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Fındık Dış Ticaret Değeri

Fındık dış ticaretinin 1989 – 2015 arasındaki seyrine bakıldığında ihracatın ithalata göre hayli yüksek olduğu görülmektedir (Grafik 3.12). Fındık ihracatının en düşük olduğu 2000 yılında fındık ihracatından elde edilen gelir 367.916.165 dolar iken, aynı yıl fındık ithalatı için 1.589.800 dolar ödeme yapılmıştır. 2015 yılında ise fındık ihracatı 1.641.761.073 dolar ile en yüksek seviyesine çıkarken, aynı yıl ithalatta en yüksek seviyeyi bulmuş ve 21.451.848 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.13. 1989 – 2015 Yılları Arasında Toplam Fındık Dış Ticareti

Fındık dış ticareti 1989 ile 2003 yılları arasında küçük inişler ve çıkışlar ile devam ederken 2004-2005 yıllarında ani bir yükseliş göstermiştir 2006-2009 yılları arasında düşen fındık dış ticareti 2010 yılından itibaren yükselmeye başlamış ve 2015 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Fındık ihracatının 143.383.591 kg ile en yüksek olduğu 2015 yılında fındık üretimi 646.000.000 kg olarak gerçekleşmiş, aynı yıl fındık ithalatı ise 143.383.591 olmuştur. Fındık ihracatının en düşük olduğu 2000 yılında 112.752.483 kg ihracat yapılırken, aynı yıl 544.512 kg ithalat ve 369.414.612.000 kg fındık üretimi yapılmıştır. Buna göre fındık üretiminin yüksek olduğu yıllarda fındık ihracatının da arttığı, üretimin düştüğü zamanlarda fındık ihracatının da düştüğü, ithalatın dış ticaret içindeki payının da arttığı görülmektedir (Grafik 3.13).

İthalat için ödenen bedeller ve ihracattan elde edilen gelirlere bakıldığında fındığın, ülke ekonomisine gelir sağlamak açısından, çok verimli bir ürün olduğunu söylemek mümkündür. Dünya fındık üretiminde önemli bir paya sahip olan Türkiye’de işlenmiş bazı türlerinde fındık ithalatı yapılmaktadır.

Özellikle 2001 yılından itibaren dış ticareti artan fındığın 1994 dış ticarete serbestleşme öncesi ve sonrası dönemindeki seyrine bakıldığında

dış ticaret serbestleşmesinin fındık ihracatına büyük bir etkisinin olduğu söylenemez. 1994 yılı ile kıyaslandığında fındık ihracatı 2013 yılında fındık ihracatı % 22, 2014 yılında %10, 2015 yılında ise %7'lik bir atış olmuştur. Buna karşılık fındık ihracatından elde edilen girdi, fındığın işlenerek satılmasının ortaya çıkardığı katma değerden dolayı, 2015 yılında 1994 yılına göre %222 artmıştır. Bu nedenle fındığı üretir üretmez ihraç etmek yerine işledikten sonra ihraç etmenin getirisinin daha yüksek olacağını söylemek mümkündür.

3.1.2.3. Çekirdeksiz Üzüm dış ticareti

Çekirdeksiz üzüm dış ticaretine ilişkin TÜİK verilerinin derlenmiş hali 1989-2015 yılları arasındaki dönemde Tablo 3.11'teki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 3.11.1989-2015 yılları arasında Ç. üzüm ithalat ve ihracat verileri

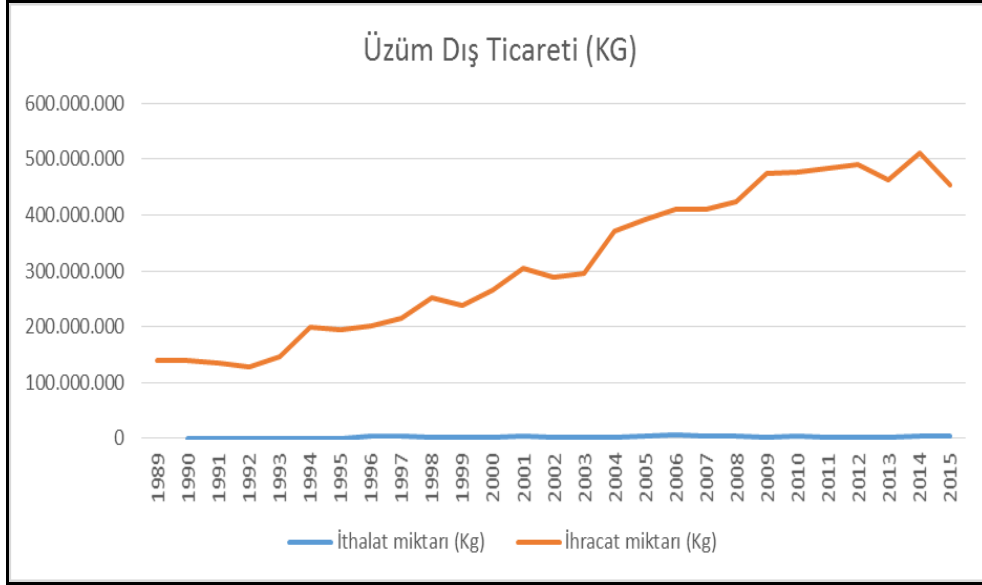
Yıllar	İthalat				İhracat			
	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ (%)	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)
1989	0	0	0	0	139.904.035	70	128.999.610	68
1990	102.774	75	16.883	18	138.663.894	69	158.810.757	84
1991	41.430	30	36.924	40	135.741.759	68	151.209.655	80
1992	709.131	515	274.850	295	128.115.254	64	136.053.343	72
1993	124.116	90	76.260	82	145.429.648	73	145.575.447	77
1994	137.685	100	93.246	100	199.813.992	100	189.156.736	100
1995	247.255	180	246.288	264	195.048.367	98	204.714.768	108
1996	4.175.087	3.032	2.794.800	2.997	201.596.335	101	207.184.823	110
1997	3.341.296	2.427	1.770.151	1.898	214.466.355	107	224.595.519	119
1998	2.771.104	2.013	2.253.348	2.417	251.210.848	126	236.714.440	125
1999	2.678.666	1.946	2.571.162	2.757	237.187.119	119	228.560.334	121
2000	1.678.120	1.219	1.582.309	1.697	266.676.717	133	225.747.003	119
2001	3.268.303	2.374	1.474.237	1.581	305.281.993	153	196.009.116	104
2002	1.365.138	991	1.228.273	1.317	288.098.326	144	192.142.317	102
2003	2.062.916	1.498	2.189.556	2.348	295.400.544	148	235.321.587	124
2004	1.916.839	1.392	2.073.073	2.223	371.291.143	186	313.241.043	166
2005	4.591.969	3.335	3.007.421	3.225	392.130.100	196	341.293.873	180
2006	5.696.695	4.137	3.750.896	4.023	409.526.288	205	385.276.901	204
2007	5.221.979	3.793	3.851.125	4.130	410.973.558	206	447.774.529	237
2008	3.546.190	2.576	3.812.731	4.089	423.645.228	212	551.292.458	291
2009	2.803.487	2.036	5.185.949	5.562	475.382.778	238	586.568.007	310
2010	3.266.930	2.373	5.660.076	6.070	476.258.419	238	648.228.250	343
2011	2.947.308	2.141	5.257.780	5.639	483.516.043	242	713.191.279	377
2012	2.589.384	1.881	5.066.609	5.434	490.644.385	246	724.535.859	383
2013	2.947.441	2.141	6.231.419	6.683	461.947.823	231	721.973.709	382
2014	3.236.849	2.351	7.426.887	7.965	510.709.565	256	708.103.492	374
2015	3.931.589	2.855	9.087.824	9.746	454.887.544	228	609.824.838	322

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 3.11’de 1989-2015 arasındaki yıllarda çekirdeksiz üzüm dış ticareti ile ilgili veriler bulunmaktadır. Tabloya göre serbestleşmenin başladığı 1994 yılı öncesinde çekirdeksiz üzüm ithalatı yapılmaktadır ve 1992 yılındaki ithalat 1994-1995 yıllarından fazladır. Fakat 1989, 1990, 1991 ve 1993 serbestleşmenin başladığı 1994 yılından daha düşük seviyededir. 1994 yılından sonraki döneme bakıldığında 1996 yılından itibaren çekirdeksiz üzüm ithalatı 1994 yılına göre 4.591.969 kg ile 1.365.138 kg arasında yükselip azalarak bir seyir izlemiştir. Çekirdeksiz üzüm ithalatı 4.175.085 kg ile 1996 ve 4.591.969 kg ile 2005 yıllarında en

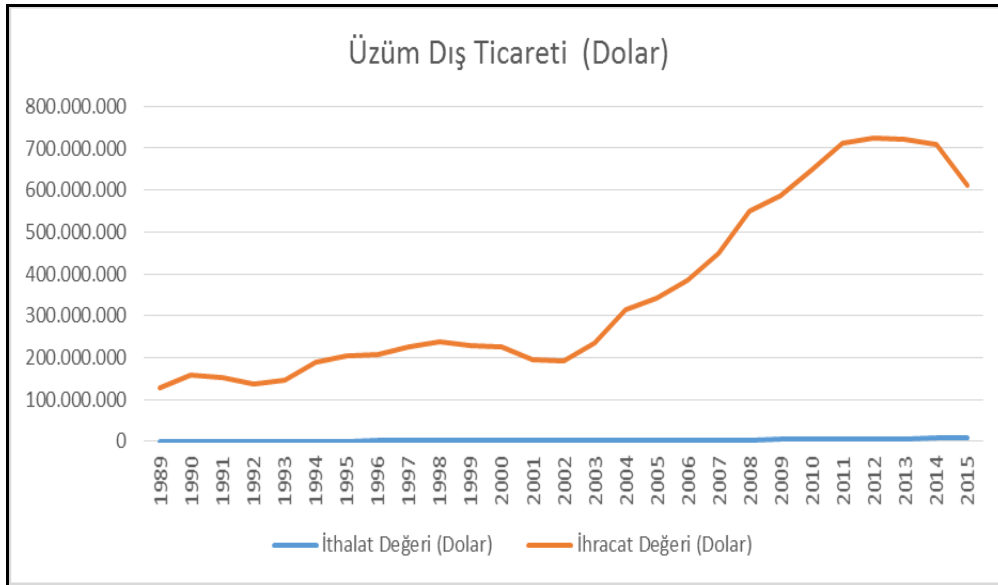
yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1994 yılından sonra çekirdeksiz üzüm ithalatında en düşük seviye 247.255 kg ile 1995 yılında ve 1.365.138 kg ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. Çekirdeksiz üzüm ithalatı için 1994 yılında kilo başına ödenen 0,68 dolar iken, 1994 yılı öncesinde kilo başına ödenen genellikle daha düşük iken, 1994 yılı sonrasında 2014 yılında 2,29, 2015 yılında 2,31 dolar ödenir hale gelmiştir. İthalatta kilo başına fiyatın yükselmesi işlenmiş ürün alımının maliyetinin fazla olmasıyla açıklanabilir.

Aynı dönemde çekirdeksiz üzüm ihracatına bakıldığında, 1989 ile 2015 yılları arasında sürekli bir yükselmenin olduğu görülmektedir. 1994 yılından önceki dönemde 1994 yılından düşük olan ihracat miktarı, 1994 yılından sonraki dönemde sürekli yükselen bir seyir izlemiştir. 1994 yılı sonrasında çekirdeksiz üzüm ihracatında en düşük olan yıl 1994 yılına göre %2'lik düşüş ve 199.813.992 kg ile 1995 yılı olurken, 1994 yılına göre %156'lık artış ve 510.709.565 kg ile 2014 yılıdır. Çekirdeksiz üzüm ihracatı ile elde edilen girdi 1994 yılında 189.156.736 dolardır ve 1994 yılı öncesinde çekirdeksiz üzüm ihracatından elde edilen girdi bu seviyenin altındadır. Çekirdeksiz üzüm ihracatında elde edilen girdilerde en düşük yıl, 1994 yılına göre %2'lik artış ve 192.142.317 dolar ile 2002 yılı iken en yüksek olan yıl ise, 1994 yılına göre %282'lik artış ve 721.973.709 dolar ile 2013 yılıdır. 1994 yılında ihraç edilen çekirdeksiz üzümün kilo başına fiyatı, 0,95 dolardır. Serbest satışın olmadığı yıllarda çekirdeksiz üzümün kilo başı fiyatı, sadece 1989 yılı hariç, 1994 yılından daha yüksek seviyededir. Çekirdeksiz üzümün kilo başı fiyatı 1994 yılı sonrasında 2006 yılına kadar 1994 yılı fiyatının altında veya üstünde, ama 1994 yılına yakın bir seviyede olurken, 2007 yılından itibaren çekirdeksiz üzümün kilo başı fiyatı 2013 yılında 1,56 dolara kadar yükselmiştir. Çekirdeksiz üzümün ithalat ve ihracat fiyatları 2007 yılına kadar birbirine yakın seviyelerde iken, 2008 yılından itibaren ithal edilen çekirdeksiz üzümün bedeli, ihraç edilen çekirdeksiz üzümün bedeline göre daha yüksek olarak gerçekleşmiştir. 2013 ithal edilen çekirdeksiz üzümün fiyatı 2,11 dolar iken, ihraç edilen çekirdeksiz üzümün fiyatı 1,34 olmuştur. 2014 yılında bu rakamlar 2,29-1,39, 2015 yılında 2,31-1,34 dolar olmuştur. Bu rakamlarda çekirdeksiz üzümün dış alımının ülke ekonomisi için maliyetli olduğunu göstermektedir.

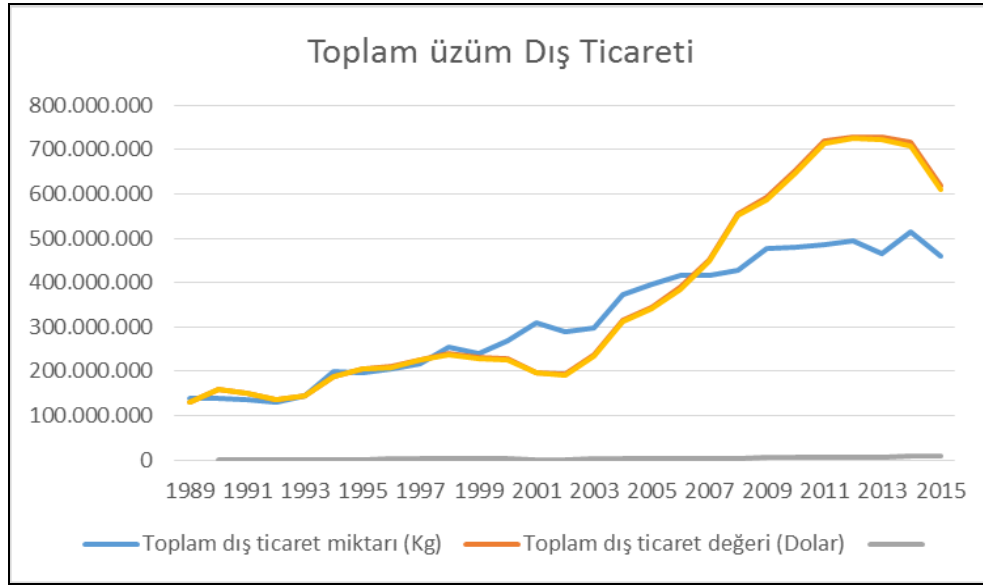
Grafik 3.14. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Çekirdeksiz Üzüm Dış Ticaret Miktarı

1989 – 2015 yılları arasında üzüm dış ticareti miktarlarına bakıldığında üzüm ihracatının üzüm ithalatından belirgin seviyede yüksek olduğu görülmektedir. 1989 yılından itibaren üzüm ihracatı sürekli artan bir seyir izlemiştir. Üzüm ithalatı da ihracata göre düşük seviyelerde kalmıştır.

Grafik 3.15. 1989 – 2015 Yılları Arasındaki Çekirdeksiz Üzüm Dış Ticaret Değeri

1989-2015 yılları arasında çekirdeksiz üzüm dış ticaretinden dolayı elde edilen girdi, çekirdeksiz üzüm dış alımı için ödenen giderden belirgin bir seviyede yüksek olmuştur. Çekirdeksiz üzüm dış satımından dolayı elde edilen girdi 1994 yılından sonra 2001 ve 2002 yılları hariç sürekli yükselmiş, bu yükseliş 2014 yılında hızlanmaya başlamış ve 2012 yılında en yüksek seviyesine gelmiştir. Çekirdeksiz üzüm dış alımında ise sürekli bir artış söz konusudur. Bu artış 2005 yılından itibaren hız kazanmış, 2015 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 3.16. 1989 – 2015 Yılları Arasında Çekirdeksiz Üzüm Toplam Dış Ticareti

1994 yılındaki serbestleşmenin çekirdeksiz üzüm dış ticareti açısından bir değişim yaptığını söylemek mümkündür. Grafikteki verilere bakıldığında çekirdeksiz üzüm dış ticareti miktarı ve değerinin 1994 yılından itibaren yükselmeye başlamış, küçük iniş çıkışlar olmasına rağmen, 2015 yılına kadar sürekli bir yükseliş takip etmiştir. Çekirdeksiz üzüm dış ticaret değeri de 1994 yılından sonra sürekli olarak artmıştır. Çekirdeksiz üzüm toplam dış ticaretinin içerisinde ithalatın payı çok düşüktür. Fakat kilo başına fiyatlara bakıldığında ithal edilen çekirdeksiz üzüm daha maliyetli olmaktadır. Bunun sebebi de çekirdeksiz üzümü ihraç ederken daha çok tarladan satışların olduğu, ithal ederken de daha çok işlenmiş ürünler alındığı söylenebilir.

3.1.2.4. Kayısı dış ticareti

Kayısı dış ticaretine ilişkin TÜİK verilerinin derlenmiş hali 1989-2015 yılları arasındaki dönemde Tablo 3.12’teki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 3.12. 1989 – 2015 Yılları arasında kayısı ithalat ve ihracat verileri

Yıllar	İthalat				İhracat			
	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)
1989	60	11	189	29	31.990.555	69	57.146.218	65
1990	10.000	1.786	9.029	1.378	34.466.640	75	73.207.635	83
1991	1.300	232	2.914	445	30.720.751	67	69.874.375	79
1992	311.627	55.648	156.034	23.822	32.666.431	71	80.416.337	91
1993	415.799	74.250	50.755	7.749	34.489.651	75	84.240.478	95
1994	560	100	655	100	46.052.101	100	88.428.709	100
1995	168.896	30.160	32.193	4.915	52.829.954	115	101.201.842	114
1996	2.289.224	408.790	1.939.494	296.106	45.655.449	99	108.581.280	123
1997	2.052.742	366.561	966.439	147.548	41.699.240	91	112.787.830	128
1998	584.338	104.346	1.170.707	178.734	51.581.582	112	121.562.054	137
1999	2.336.727	417.273	2.360.115	360.323	56.602.776	123	127.485.176	144
2000	1.425.691	254.588	1.805.571	275.660	74.892.287	163	113.760.673	129
2001	1.376.218	245.753	1.116.064	170.391	93.803.835	204	93.940.600	106
2002	807.549	144.205	1.050.525	160.385	76.514.015	166	124.517.640	141
2003	1.023.984	182.854	2.236.690	341.479	81.962.351	178	160.992.914	182
2004	1.206.763	215.493	3.074.424	469.378	90.436.139	196	208.677.615	236
2005	887.693	158.517	2.544.782	388.516	97.327.961	211	181.202.224	205
2006	957.666	171.012	2.019.690	308.350	116.068.202	252	197.491.875	223
2007	1.115.463	199.190	2.479.328	378.523	121.847.996	265	254.371.632	288
2008	678.733	121.202	2.330.988	355.876	100.067.949	217	317.262.379	359
2009	579.993	103.570	2.217.255	338.512	101.376.151	220	279.068.224	316
2010	679.466	121.333	2.011.439	307.090	93.699.203	203	352.156.937	398
2011	1.173.425	209.540	5.489.664	838.117	90.443.058	196	361.077.483	408
2012	739.890	132.123	2.976.109	454.368	102.390.837	222	298.001.763	337
2013	454.757	81.207	1.757.641	268.342	112.529.756	244	314.273.063	355
2014	945.055	168.760	3.958.711	604.383	77.860.074	169	344.316.359	389
2015	1.617.460	288.832	5.534.078	844.897	65.875.678	143	304.338.915	344

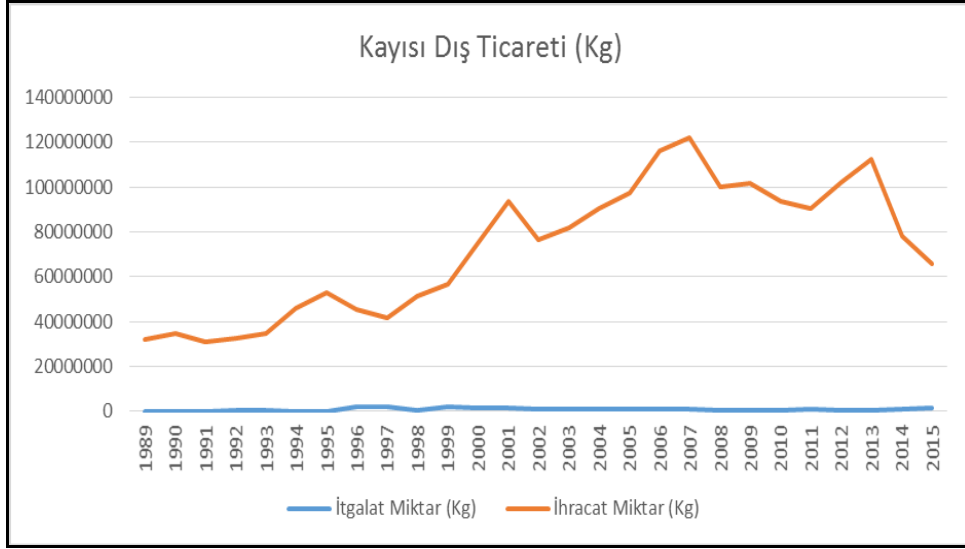
Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 12’de 1989 – 2015 yılları arasındaki kayısı dış ticareti ile ilgili veriler bulunmaktadır. Dış ticarete serbestleşmenin yaşandığı 1994 yılından önce kayısı ithalatı yapılmakla birlikte, 1994 yılında 560 kg gibi çok düşük bir ithalat gerçekleşmiştir. Bu sebeple 1994 öncesi ve sonrasında yapılan kayısı ithalatı rakamları 1994 yılına göre çok yüksek yüzdelerde değişmiş görünmektedir. 1994 yılından sonra kayısı ithalatının en yüksek olduğu yıl,

serbestleşme yılından iki yıl sonra, yani 1996 yılında olmuş ve bu yılın ithalat miktarı 2.289.224 kg seviyesinde gerçekleşmiştir. 1994 yılından sonra kayısı ithalatının en düşük olduğu yıl ise serbestleşmeden bir yıl sonrası yani 1995 yılıdır, bu yıl gerçekleşen ithalat, 168.896 kg'dir. Kayısı ithalatı sebebiyle yapılan dış ödemelere bakıldığında, serbestleşmenin sonrasındaki ilk yıl olan 1995 senesinde (32.193 dolar) ve 1997 senesinde (966.439 dolar) ithalat için yapılan ödemenin en düşük seviyesinde olduğu görülmektedir. İthalat bedelinin en yüksek olduğu yıl ise 5.534.078 dolar ile 2015 yılıdır. Kayısı ithalatı sırasında gerçekleşen kilo başı fiyat; 1994 senesinde 1,17 dolardır. 1994 yılından sonra ithalat sırasında ödenen kilo başına fiyat, 2002 yılından itibaren yükselmeye başlamış, 2002 yılında 1,30 dolardan 2011 yılında 4,68 dolara, 2015 yılında da 3,42 dolara yükselmiştir.

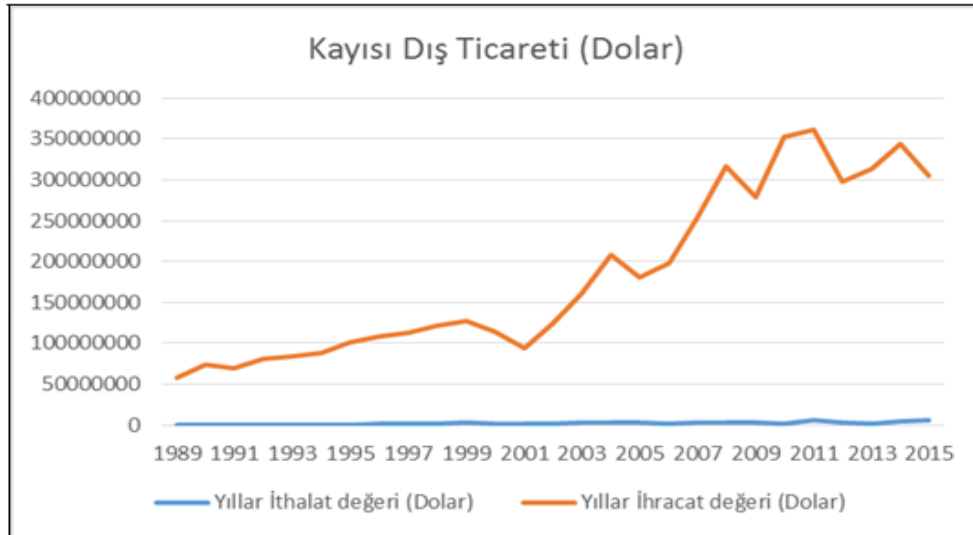
1989 – 2015 arasında kayısı ihracatına bakıldığında, arada bazı yıllarda düşük seviyeler gözlense de genel seyir bakımından artışın olduğunu söylemek mümkündür. Serbestleşme öncesinde kayısı ihracatı, serbestleşme sonrasına göre daha düşük seviyededir. 1994 yılından sonraki ihracatta ise 1996-1997 yılları hariç bütün senelerde 1994 yılına göre ihracatın arttığı görülmektedir. 1994 yılından sonra ihracatın en düşük olduğu yıl 41.699.240 kg ve 1994 yılına göre %9'luk bir düşüşle 1996 yılıdır. İhracatın en yüksek olduğu yıl ise 1994 yılına göre %165'lik artış ve 121.847.996 kg ile 2007 yılıdır. İhracatın serbestleştiği 1994 senesinde ihracatta kayısının kilo başı fiyatı, 1,92 dolardır. 1994 yılı öncesinde kayısının kilo başı fiyatı daha yüksek olurken, 1994 sonrasında kayısının kilo başı fiyatı 1996 yılında 2,38, 2000 yılında 1,00, 2004 yılında 2,31, 2011 yılında 3,99 ve 2015 yılında 4,62 dolardır. Kayısı dış ticaretinde gerçekleşen kilo başına fiyatların yıllar içerisindeki durumuna bakıldığında 1994 yılındaki durum, ithalatta kilo başına fiyat 1,17 dolarken, ihracatta 1,92 dolardır. İthalat ihracat fiyat oluşumunda 2003-2009 ve 2011-2013 yılları arasında ithalatta oluşan kilo başına fiyat daha fazlayken, diğer yıllarda ihraç edilen kayısının kilo başı fiyatı ithal edilene göre daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir.

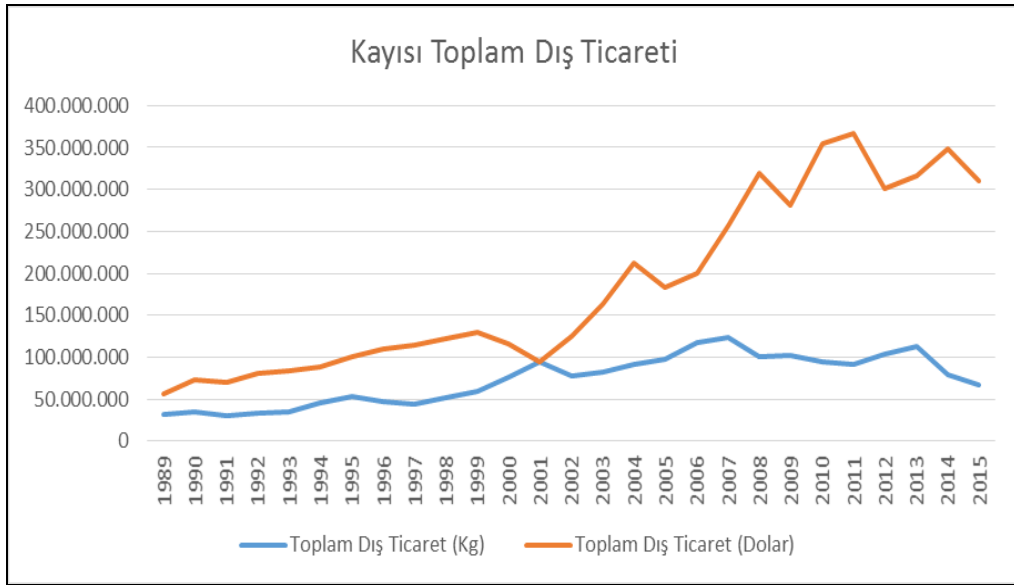
Grafik 3.17. 1989 – 2015 Yılları Arasında Kayısı Dış Ticaret Miktarı

1989-2015 yılları arasındaki kayısı dış ticaretine bakıldığında serbestleşme öncesine göre bazı yıllarda düşüşler yaşansa da genel itibariyle kayısı ihracatının yükseldiği görülmektedir. Aynı yıllar arasındaki kayısı ithalatındaki seyir inişli çıkışlı durumdadır. 1995 yılında 168.896 kg ve 1999 yılında 2.336.727 kg olan kayısı ithalatı 2014 yılında 945.055 kg, 2015 yılında 1.617.460 kg olarak gerçekleşmiştir (Grafik 3.17).

Grafik 3.18. 1989 – 2015 Yılları Arasında Kayısı Dış Ticaret Değeri

Kayısı dış ticaretinde 1989-2015 yılları arasında gerçekleşen değerlere bakıldığında özellikle 2001 yılından sonraki dönemde kayısı ihracat piyasasının ne kadar dalgalı bir seyir izlediğini görmek mümkündür. 2001 yılında 93.940.600 dolar olan ihracat, 2004 yılında 208.677.615 dolara yükselmiş, 2005 yılında 181.202.224 dolara düşmüş, 2008 yılında 317.262.379 dolara yükselmiştir. Kayısı ithalatında da bu şekilde iniş çıkışları gözlemek mümkündür. 1996 yılında 1.939.494 dolar olan kayısı ithalatı, 1997 yılında 966.439 dolar, 1999 yılında 2.360.115 dolar, 2002 yılında 1.050.525 dolar ve 2015 yılında 5.534.078 dolar seviyesini bulmuştur (Grafik 3.18). Değer olarak kayısı dış ticaretinin bu kadar inişli ve çıkışlı hale gelmesi, kayısı üretiminin hava koşullarından çok çabuk etkileniyor olmasından ve buna bağlı olarak hava şartlarının uygun olduğu yıllarda kayısı üretimin çok, hava şartlarının uygun olmadığı yıllarda ise kayısının kıt olmasındandır. Bu bolluk ve kıtlık durumları kayısı fiyatlarını ve dış ticaretini de şekillendirmektedir.

Grafik 3.19. 1989 – 2015 yılları arasında kayısı toplam dış ticareti

1994 yılındaki serbestleşmenin kayısı dış ticareti açısından bir etkisinin olduğu söylenebilir. Grafikteki seyre bakıldığında kayısının özellikle ihracatında iniş çıkışlar olsa da 1994 yılına göre bir yükselme yaşanmış olduğu görülmektedir. Kayısının üretimi, özellikle hava şartlarının uygun olmasından çok etkilenmektedir ve kayısı üretiminin fazla olduğu yıllarda kayısı ihracatında da artış yaşanmaktadır. Kayısı üretiminin 760.000 ve 780.000 ton olduğu 2012 ve 2013 yıllarında kayısı üretim miktarı da 102.390 ve 112.529 ton seviyesinde gerçekleşmiştir. Kayısı üretiminin 270.000 ton olduğu 2014 yılında ise kayısı ihracatı 77.860 ton olarak gerçekleşmiştir.

3.1.2.5. Zeytin dış ticareti

Zeytin dış ticaretine ilişkin TÜİK verilerinin derlenmiş hali 1989-2015 yılları arasındaki dönemde Tablo 3.13'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 3.13. 1989 – 2015 Yılları arasında zeytin ithalat ve ihracat verileri

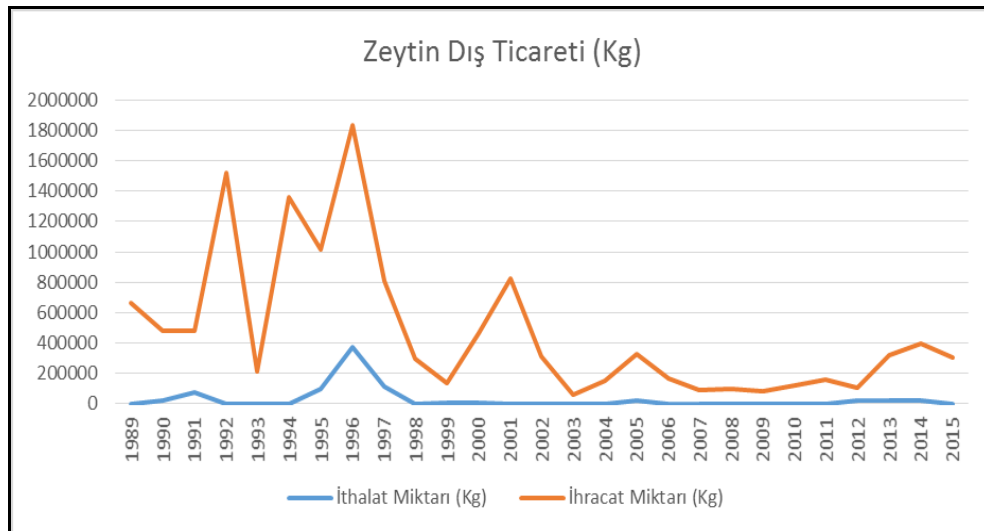
Yıllar	İthalat				İhracat			
	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)
1989	0	0	0	0	660.622	49	314.274	41
1990	20.300	2.819	14.922	1.395	480.451	35	883.023	115
1991	77.400	10.750	62.480	5.839	482.503	36	635.659	83
1992	0	0	0	0	1.517.427	112	1.339.435	174
1993	0	0	0	0	216.362	16	276.825	36
1994	720	100	1.070	100	1.356.379	100	768.786	100
1995	98.300	13.653	16.757	1.566	1.014.283	75	929.428	121
1996	370.155	51.410	83.231	7.779	1.833.788	135	2.012.066	262
1997	111.185	15.442	21.468	2.006	812.715	60	1.148.825	149
1998	1.544	214	1.160	108	299.433	22	390.250	51
1999	4.752	660	34.120	3.189	134.665	10	185.886	24
2000	4.994	694	7.066	660	464.349	34	332.960	43
2001	1.000	139	2.290	214	828.584	61	489.198	64
2002	0	0	0	0	315.959	23	294.847	38
2003	0	0	0	0	58.551	4	94.694	12
2004	0	0	0	0	153.101	11	301.121	39
2005	18.480	2.567	24.473	2.287	329.751	24	766.208	100
2006	0	0	0	0	170.587	13	383.090	50
2007	0	0	0	0	91.336	7	248.928	32
2008	0	0	0	0	99.230	7	225.779	29
2009	0	0	0	0	80.900	6	282.399	37
2010	0	0	0	0	120.891	9	424.173	55
2011	5	1	125	12	159.265	12	448.733	58
2012	22.590	3.138	29.215	2.730	102.548	8	254.389	33
2013	24.318	3.378	42.316	3.955	323.579	24	619.043	81
2014	24.000	3.333	20.309	1.898	395.058	29	850.875	111
2015	1.800	250	1.338	125	306.039	23	843.138	110

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 13’de 1989-2015 yılları arasındaki zeytin dış ticareti ile ilgili veriler bulunmaktadır. Zeytin ithalatı, 1994 yılı öncesinde 1990 ve 1991 yıllarında gerçekleşmiş, diğer yıllarda ithalat olmamıştır. 1994 yılında da zeytin ithalatı 720 kg gibi küçük miktar olmuştur. 1994 yılından sonraki dönemde de 2002, 2003, 2004, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 yıllarında zeytin ithalatı olmamıştır. Zeytin ithalatında kilo başı fiyat 1994 yılında 1,49 dolar seviyesindeyken, 1994 yılı öncesinde 1990 ve 1991 yıllarında 0,74 ve 0,81 dolar seviyesindedir. 1994 yılı sonrasında zeytinin kilo başı fiyatı, dalgalı bir seyir izlemektedir. 1995 yılında kilo başı fiyat 0,17 dolarken,

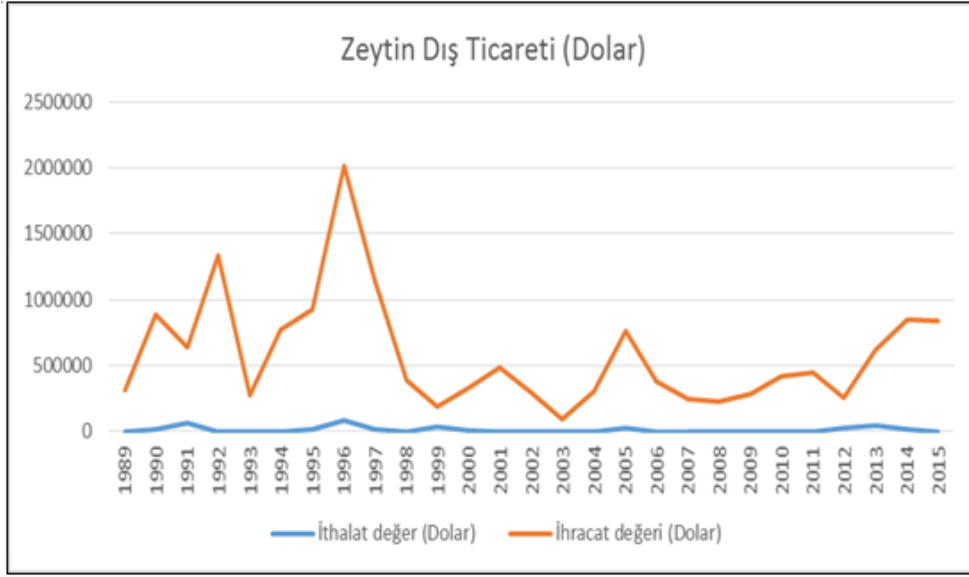
1999 yılında 7,18 dolar, 2005 yılında 1,32 dolar ve 2015 yılında ise 0,74 dolar olarak gerçekleşmiştir. Zeytin ithalatında bu kadar fiyat farklarının yaşanması ithalatın işlenmiş zeytinlerde olmasından ve bu ürünlerin işlemiden dolayı fiyat artışının olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Zeytin ihracatı 1994 yılı öncesinde ve sonrasında sürekli devam etmektedir. Zeytin ihracatının en yüksek olduğu yıllardan biri, 1.517.427 kg ile serbestleşmenin olmadığı 1992 yılıdır. Serbestleşme sonrasında zeytin ihracatının en yüksek olarak gerçekleştiği yıl, 1.833.788 kg ile 1996 yılıdır. Bu yıldan sonra zeytin ihracatında sürekli düşüşler yaşanmış, 2015 yılına gelindiğinde zeytin ihracatı 1994 yılına göre %77 düşerek 306.039 kg seviyesinde kalmıştır. Zeytin ihracatı sırasında oluşan kilo başı fiyatta da bir standart oluşmadığı iniş çıkışların yıllar itibariyle devam ettiği görülmektedir. 1994 yılında ihracatta zeytinin kilo başı fiyatı 0,57 dolardır. 1990 yılında 1,84 dolara kadar çıkan kilo başı fiyat, 1994 yılı sonrasında da iniş çıkışı seyrini devam ettirerek 1997 yılında 1,41, 2001 yılında 0,59, 2010 yılında 3,49 ve 2015 yılında 2,76 dolar olarak gerçekleşmiştir. Zeytin ithalatında zeytinin kilo başı fiyatı ile ihracattaki kilo başı fiyata bakıldığında zeytin ihracatında gerçekleşen kilo başı fiyatın daha yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. 2014 yılında ithalatta kilo başı fiyat 0,85 iken, 2015 yılında 0,74 olmuş, aynı yıllarda ihracatta kilo başı fiyatlar ise sırasıyla 2,15 ve 2,76 olarak gerçekleşmiştir.

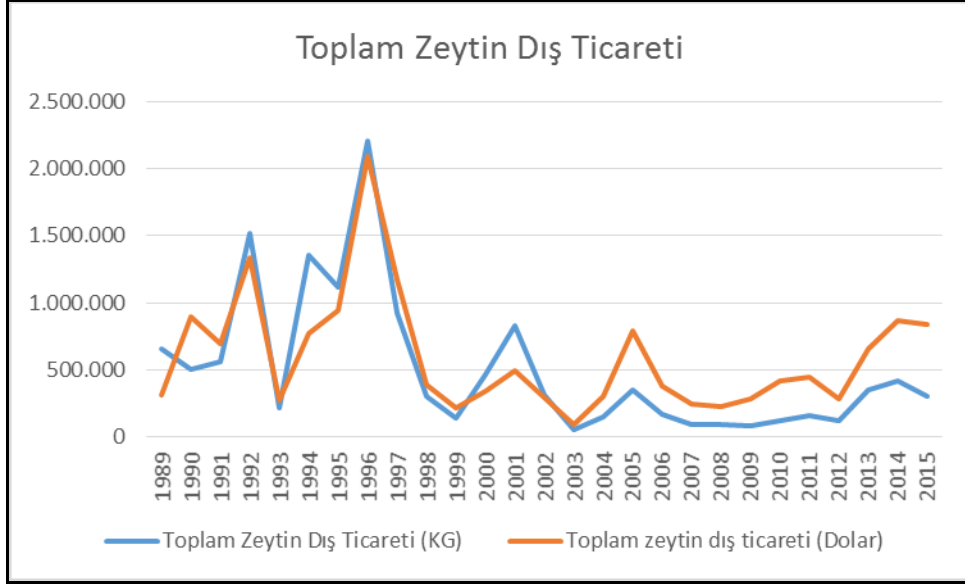
Grafik 3.20. 1989 – 2015 Yılları Arasında Zeytin Dış Ticaret Miktarı

Grafikte 1989-2015 yılları arasındaki zeytin dış ticaretindeki dalgalanmalar görülmektedir. En yüksek seviyelerin 1992 ve 1996 yıllarında yaşandığı zeytin ihracatında, diğer bütün yıllarda düşüşler yaşanmıştır. Zeytin ithalatı da ihracata benzer bir seyir izlemiştir. En yüksek seviyelerin 1991, 1996 ve 1997 yıllarında yaşandığı zeytin ithalatında, diğer yıllarda ya hiç ithalat olmamış ya da düşük seviyelerde bir ithalat gerçekleşmiştir.

Grafik 3.21. 1989 – 2015 Yılları Arasında Zeytin Dış Ticaret Değeri

Zeytin ithalatı ve ihracatı miktarlarındaki dalgalanmalar dış ticaret değerlerine de yansımıştır (Grafik 3.21). Zeytin ihracatında en yüksek seviye 2.012.066 dolar ile 1996 yılında ve 1.339.435 dolar ile 1992 yılında gerçekleşmiştir. Zeytin ithalatında ise en yüksek seviye 83.231 kg ile 1996 yılında gerçekleşmiş diğer bütün yıllarda ya ithalat olmamış veya 1996 yılından daha düşük seviyelerde olmuştur.

Grafik 3.22. 1989 – 2015 Yılları Arasında Toplam Zeytin Dış Ticareti

Zeytin dış ticaretinin yıllar içerisindeki seyrine bakıldığında 1994 yılında gerçekleştirilen serbestleşmenin zeytin dış ticaretine bir faydasının olmadığı görülmektedir. Grafikte de görüldüğü gibi, zeytinin ekonomik anlamda geçmiş yıllardaki değişimi ve bilgiler yeterli olsa da, günümüzde ya da yakın geçmişte bilgiler yeterince açık ve tutarlı değildir. Verilerdeki bu netsizliğe rağmen zeytinin hem iç piyasada, hem de dış ticarete değerinin düştüğü ifade edilebilir. 1989-2015 yılları arasında zeytin üretim miktarına bakıldığında 2008 yılına kadar iniş çıkışlar yaşansa da 2008 yılından sonra üretimde bir artışın olduğu görülmektedir. Zeytin üretimi artarken zeytin ihracatında aynı seyir gözlenmemiştir.

3.1.2.6. Buğday dış ticareti

Buğday dış ticaretine ilişkin TÜİK verilerinin derlenmiş hali 1989-2015 yılları arasındaki dönemde Tablo 3.14'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 3.14. 1989-2015 yılları arasında buğday ithalat ve ihracat verileri

Yıllar	İthalat				İhracat			
	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)	Miktar (KG)	1994 yılına göre değ. (%)	Değer (Dolar)	1994 yılına göre değ. (%)
1989	2.036.797.393	606	373.944.448	924	539.543.940	60	67.691.237	85
1990	2.180.731.522	648	386.899.881	956	24.975.130	3	4.383.509	6
1991	198.312.704	59	22.150.696	55	2.317.277.331	260	204.269.703	256
1992	93.982.409	28	13.918.152	34	3.804.502.377	426	340.852.995	428
1993	1.220.982.316	363	178.893.627	442	648.653.217	73	75.494.105	95
1994	336.287.858	100	40.459.260	100	892.180.810	100	79.671.326	100
1995	1.128.723.518	336	213.044.879	527	232.425.478	26	22.463.562	28
1996	2.216.917.473	659	499.187.338	1.234	7.567.366	1	1.937.722	2
1997	2.552.060.242	759	457.377.000	1.130	15.586.909	2	3.822.647	5
1998	1.721.505.596	512	232.205.727	574	1.109.429.130	124	163.400.696	205
1999	1.613.024.893	480	185.896.726	459	1.864.723.597	209	190.534.200	239
2000	963.684.164	287	126.143.483	312	1.782.058.365	200	196.312.758	246
2001	346.827.296	103	49.620.882	123	1.117.971.331	125	136.225.720	171
2002	1.116.574.822	332	150.471.783	372	55.332.370	6	9.782.395	12
2003	1.846.289.915	549	277.543.881	686	938.961	0	401.424	1
2004	1.065.391.963	317	221.869.942	548	963.553	0	359.194	0
2005	135.616.905	40	25.043.122	62	327.931.096	37	52.155.237	65
2006	239.914.095	71	52.645.396	130	685.673.275	77	100.853.259	127
2007	2.147.107.338	638	570.391.054	1.410	18.330.586	2	9.160.299	11
2008	3.708.140.815	1.103	1.483.278.501	3.666	8.147.150	1	5.669.434	7
2009	3.392.712.881	1.009	901.870.741	2.229	301.457.142	34	60.691.742	76
2010	2.554.209.165	760	655.062.015	1.619	1.171.004.538	131	200.848.690	252
2011	4.754.681.941	1.414	1.623.089.015	4.012	5.255.067	1	2.591.006	3
2012	3.719.414.066	1.106	1.126.183.877	2.784	116.078.680	13	34.247.624	43
2013	4.053.249.085	1.205	1.289.446.486	3.187	275.153.492	31	79.334.480	100
2014	5.285.443.929	1.572	1.546.037.209	3.821	68.814.432	8	35.477.779	45
2015	4.350.237.665	1.294	1.103.834.203	2.728	69.136.468	8	32.532.861	41

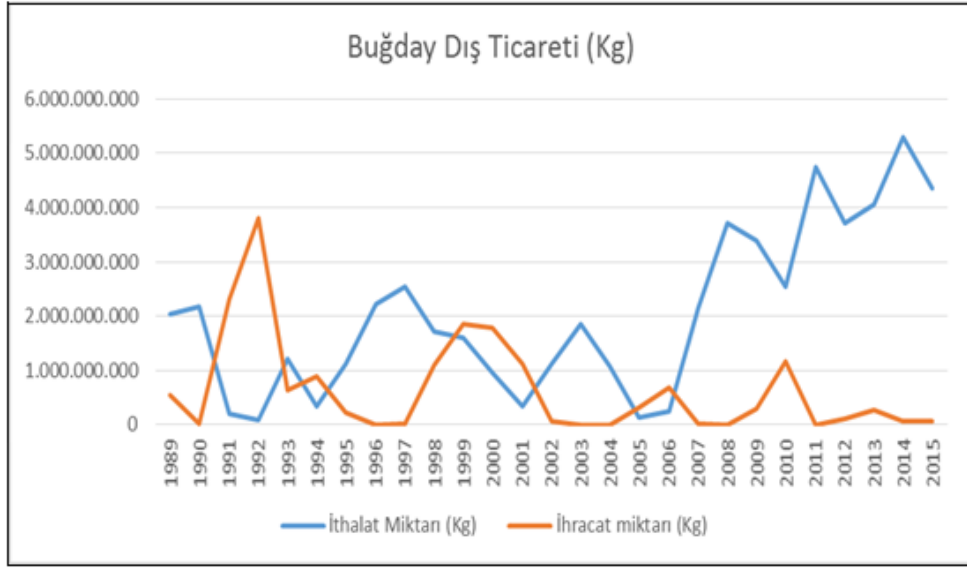
Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 14'de 1989-2015 yılları arasındaki buğday dış ticareti ile ilgili veriler bulunmaktadır. Serbestleşmenin yaşandığı 1994 yılında buğday ithalatı önceki ve sonraki yıllarla kıyaslandığında 336.287.858 kg gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Bu sebeple ithalatta miktar ve değer kıyaslaması yaparken 1994 yılına göre olan yüzde değişimler yüksek bir seviyededir. 1994 yılı öncesinde 1991 ve 1992 yıllarında sırasıyla 198.312.704 kg ve 93.982.409 kg seviyesinde gerçekleşmiştir. 1994 yılı öncesindeki diğer yıllarda ise bu yıla göre ithalat rakamları daha yüksek seviyede gerçekleşmiştir. 1994 yılından sonra ise en düşük ithalat

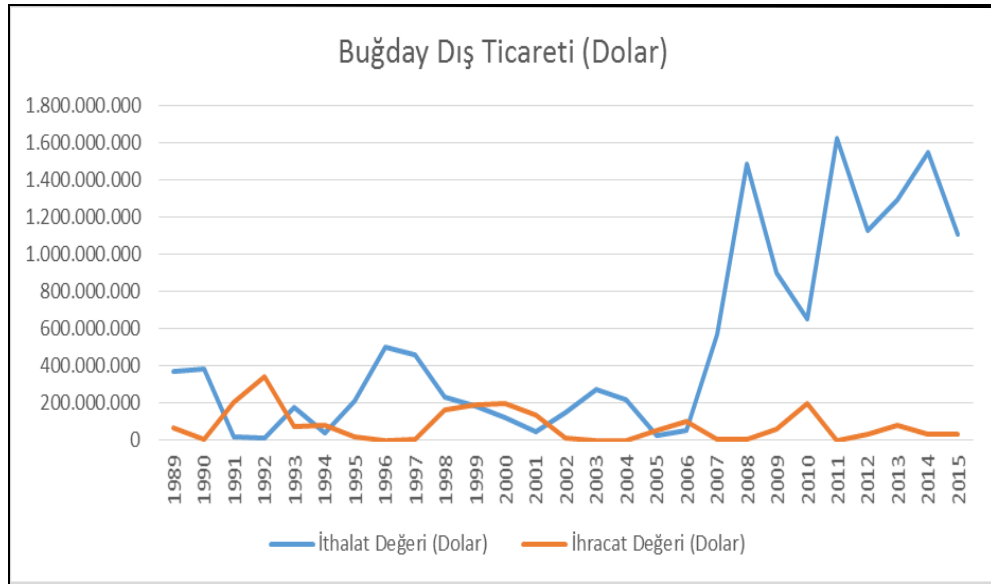
135.616.905 kg ile 2005 yılında, en yüksek ithalat ise 5.285.443.929 kg ile 2014 yılında gerçekleşmiştir. Buğday ithalatının değerine bakıldığında da, buğday ithalatı miktarından çok farklı değildir. 1991 ve 1992 yıllarında 1994 yılına göre düşük değerler gerçekleşmiş ve 2005 yılında buğday ithalatına yapılan ödeme 25.043.122 dolar ile en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. 1994 yılı sonrasında en yüksek ithalat değeri ise 1.546.037.209 dolar ile 2014 yılında gerçekleşmiştir. Bu verilere paralel şekilde buğday ithalatında kilo başı değerinde çok fazla değişmediğini söylemek mümkündür. 1994 yılında 0,12 olan kilo başı buğday fiyatı, 1990 yılında 0,18, 2015 yılında 0,25 dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalatta kilo başı buğday fiyatının en yüksek olduğu yıl 0,34 dolar ile 2011 yılı, en düşük olduğu yıl ise, 0,12 ile 1994 ve 1999 yıllarıdır.

Buğday ihracatında ise ithalattaki düzenlilik görülmemektedir. 1994 yılında buğday ihracatı 892.180.810 kg olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılı öncesinde 1992 yılında 3.804.502.377 kg buğday ihracatı olurken, 1994 yılından sonra en düşük buğday ihracatı 938.961 kg ile 2003 yılında, en yüksek buğday ihracatı ise 1.864.723.597 kg ile 1999 yılında gerçekleşmiştir. Buğday ihracatında gerçekleşen kilo başı fiyatlarda iniş çıkışlar yaşanmaktadır. 1994 yılında 0,09 dolar olan kilo başı buğday fiyatı 1990 yılında 0,18 dolar, 1996 yılında 0,26 dolar, 1999 yılında 0,10 dolar, 2003 yılında 0,43 dolar, 2008 yılında 0,70 dolar ve 2015 yılında da 0,47 dolar olarak gerçekleşmiştir. Buğday ithalatı ve ihracatında gerçekleşen kilo başı fiyatlar kıyaslandığında 2002 yılına kadar buğday ithalatında kilo başı fiyat daha yüksek olarak gerçekleşirken özellikle 2007 yılından sonra buğday ihracatında gerçekleşen kilo başı fiyat daha yüksek seviyede oluşmuştur.

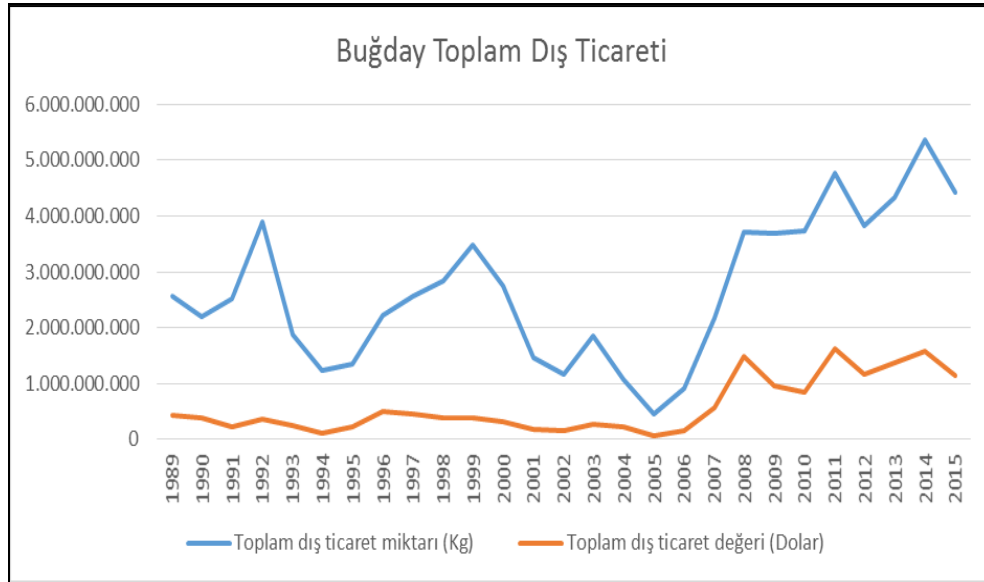
Grafik 3.23. 1989 – 2015 Yılları Arasında Buğday Dış Ticareti Miktarı

Buğday dış ticareti miktarlarına bakıldığında ithalat ve ihracatın birbirini dengeler bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Genellikle ihracatın yüksek olduğu yıllarda ithalat düşmekte, ihracatın düşük olduğu yıllarda ithalat düşmektedir. 2001 yılında buğday ithalatı 346.827 kg iken, aynı yıl ihracat 1.177.971.331 kg olurken, 2015 yılında buğday ithalatı 4.350.237.665 kg olduğunda da ihracat 69.136.468 kg olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.24. 1989 – 2015 Yılları Arasında Buğday Dış Ticareti Değeri

Buğday ithalatı için ödenen ile buğday ihracatından elde edilen girdi kıyaslandığında ithalat giderlerinin ihracat girdilerine göre daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Buğday ihracatından elde edilen girdi de ise yıllar itibariyle bir düşüşün olduğu görülmektedir.

Grafik 3.25. 1989-2015 Yılları Arasında Toplam Buğday Dış Ticareti

Buğday dış ticaretinde yıllar itibariyle dış alımımız dış satımımıza göre hep fazla olmuştur. Bu yıllar içerisindeki buğday üretimimize de bakarsak üretimde de sürekli bir daralmanın olduğu görülmektedir. Bu daralmanın sebebi buğdayın katma değeri olmayan bir ürün olması yani yıllık hasat miktarı ve fiyatı göz önüne alındığında ekonomik değerinin fazla olmadığı algısını gösterebiliriz. Buğdayın 1994 dış ticaret serbestliğinden sonra dış ticaretinin önemli bir değişim gösterdiğini ifade etmek de mümkün değildir.

3.1.3. Ürün Grupları Üzerindeki Etkili Parametreler

Ürün gruplarının üretim değerleri üzerinde sadece 1994 öncesi ve sonrasını, ya da diğer bir ifadeyle sadece dış ticaret serbestliğini etkili olarak görmek mümkün değildir. Bunun için üretim üzerinde etkili olabilecek diğer etkenlere de bakmak gerekir. TÜİK tarafından derlenen, tarımsal üretime doğrudan etkisi olduğu düşünülen parametreler bu bölümde incelenmiştir.

İlk olarak tarımsal üretimde doğrudan etkisi olan gübre kullanım miktarının 2009 yılından itibaren değişimi Tablo 3.15’de verilmiştir.

Tablo 3. 15. Yıllara Göre Tarımsal Üretimde Gübre Kullanımı (Ton)

Yıllar	Toplam	Azotlu (%21 N)	Fosforlu (%17 P ₂ O ₅)	Potashlı (%50 K ₂ O)
2009	10 278 731	6 730 852	3 416 978	130 901
2010	9 592 752	6 397 089	3 028 666	166 997
2011	9 074 308	5 995 500	2 882 296	196 512
2012	10 148 982	6 817 217	3 129 299	202 466
2013	11 415 756	7 542 247	3 662 099	211 410
2014	10 694 544	7 107 106	3 353 104	234 333

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablodan da görüldüğü gibi, toplam gübre kullanımında ciddi bir değişim görülmemektedir. TÜİK ve Bakanlık, 2009 senesi öncesine ilişkin verileri yayınlamamıştır. Bu nedenle son altı yılın verileri mevcut ve erişilebilirdir. Ancak bu verilerden de, üretim değerleri ile kıyaslama yapılarak, gübre artışının etkileri yorumlanabilir. Tablodaki değerler, üretimi ciddi derecede etkileyebilecek bir gübre kullanımının olmadığını göstermektedir. Bir diğer gösterge ise yine tarımsal üretimi doğrudan etkileyen ilaç kullanımıdır. 2006 yılından itibaren erişilebilen verilerin dağılımı Tablo 3.16’de verilmiştir.

Tablo 3.16. Bitkisel Üretimde Kullanılan İlaç Miktarlarının Değişimi (ton)

Yıllar	İnsektisitler	Fungusitler	Herbisitler	Akarisitler	Rodentisitler	Diğer	Toplam
2006	7 628	19 900	6 956	902	3	9 987	45 376
2007	21 046	16 707	6 669	966	51	3 277	48 716
2008	9 251	17 863	6 177	737	351	5 613	39 992
2009	9 914	17 396	5 961	1 533	78	2 302	37 184
2010	7 176	17 546	7 452	1 040	147	5 344	38 705
2011	6 120	18 124	7 407	1 062	421	6 978	40 112
2012	7 264	15 525	7 351	859	247	8 766	40 012
2013	7 741	16 248	7 336	858	129	7 128	39 439
2014	7 586	16 674	7 794	1 513	149	6 007	39 722

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tablo 3.15’de de görüldüğü gibi, her ne kadar kullanılan ilaç türü miktarları zamanla değişiklik göstermiş olsa da, toplamda ilaç kullanımının

bitkisel üretimi pozitif yönde ya da negatif yönde etkileyeceği bir değişim söz konusu değildir. Dolayısıyla verimlilik ile ilgili bölümlerde görüldüğü gibi, üretim sisteminde teknoloji yeterince değerlendirilmemekte ve geleneksel üretim yöntemleri izlenmektedir.

Bitkisel üretim değerlerini doğrudan etkileyen bir diğer değişken, tarımsal alet sayısıdır. TÜİK bu konuda genel olarak traktör ve biçerdöver sayısı vermiştir. Bu değerler Tablo 3.17’te gösterilmiştir.

Tablo 3.17. Yıllara Göre Seçilmiş Tarımsal Alet Dağılımı

Yıllar	Traktör sayısı	Biçerdöver sayısı
2001	948.416	12.053
2002	970.083	11.539
2003	997.620	11.721
2004	1 009.065	11.519
2005	1 022.365	11.811
2006	1 037.383	12.359
2007	1 056.128	12.775
2008	1 070.746	13.084
2009	1 073.538	13.360
2010	1 096.683	13.799
2011	1 125.001	14.313
2012	1 1781.253	14.813
2013	1 213.560	15.486
2014	1 243.300	15.899
2015	1 260.358	15.998

Kaynak: TÜİK verilerinden tarafımca derlenmiştir

Tarımsal alet bakımından da bir artış olsa da, yine burada da artışın çok fazla olmadığı görülmektedir. Genellikle yıllara göre artış %10’un altındadır. Dolayısıyla tarımsal aletlerin seçilmiş ürünler içerisinde üretim üzerinde bir etkisinin olmadığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak seçilmiş ürünlerde tarımsal üretimi doğrudan etkileyen etmenlerin etkisinin anlamlı olması için, öncelikle bu etkenlerin anlamlı derecede değişmesi gerekir. Ancak elde edilen veriler, tarımsal anlamda kimyasal kullanımından araç sayısına, artışın ciddi derecede olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla üretim değerlerini dış ticaret serbestliği öncesi

ve sonrası için kıyasladığımızda, kıyas üzerinde etkisi olabilecek etkenlerin bu etki dereceleri ihmal edilebilir seviyededir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, 1994 yılında yapılan tarımsal dış ticaret serbestleşmesinin seçilmiş ürünler olan incir, zeytin, fındık, kayısı, buğday ve üzüm üretim, ithalat ve ihracatı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak ticari bir ürünün ithalat ve ihracatının artmasının üretimi üzerinde etkisinin olduğu düşünülerek üretim verileri, daha sonra ise ithalat ve ihracat değerleri incelenmiştir.

Tarımsal bir ürünün üretimindeki artışın birinci derece sebebi tüketiminin artması, yani o ürüne olan talep miktarında pozitif yönlü bir talep hareketliliğinin yaşanması gerekmektedir. Talep artışı, ülke içi pazarda ve yeni dış satım alanlarında tarımsal ürün ve türevlerinin kullanılmasının artışına bağlı olarak değişecektir. 1994 yılından itibaren yaşanan serbestleşme de dış satımda yeni pazarlar bulma konusunda önem arz etmektedir.

Dünya incir üretiminin %16'sının gerçekleştiği ülkemizde incir ekim alanı 1994-2015 yılları arasında sadece %2 artmış, aynı yıllar arasında incir üretimi ise 270.000 tondan 300.600 tona yükselerek %8 artmıştır. İncir meyvelik alanındaki nispeten az yükselişin sebebi 2007 yılında ülkemizde yaşanan kuraklıktır. İncir meyvelik alanının en yüksek olduğu yıl 2003 ve 2007 yıllarıdır. 2007 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle meyve ağaçları kurumuş ve toplu meyveliklerin alanı 510.180 dekardan 474.492 dekara düşmüştür. İncir ithalatı ve ihracatı dalgalı bir seyir izlemekte, 2010 yılından itibaren incir ihracatı artış göstermektedir. İncir ihracatı miktarı 1994 yılına göre 2015 yılında %67 artarken incir ihracatından elde edilen gelir %279 artmıştır. Bunun en önemli sebebi olarak, uzun mesafe ihracata dayanıklılığı az olan taze incirin yerine, işlenmiş incir ihracatının yapılması belirtilebilir. Serbestleşmenin başladığı 1994 yılı ile 2015 yılları arasındaki verilere bakıldığında meyvelik alanlarda, üretimde dış ticarete artışın olduğu görülmektedir, bu sebeple, serbestleşmenin incir üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Toplam dünya üretiminin %70, ihracatının ise %70-75'inin ülkemizden gerçekleştiği fındığın üretiminin yapıldığı alan, serbestleşmenin olduğu 1994 yılından 2015 yılına kadar %36 artmıştır. 7.026.279 dekar alanda

üretimi yapılan fındık üretim miktarı ise 1994-2015 yılları arasında %32 artmıştır. Fındık ihracatı ile ithalatı arasında çok ciddi seviyede fark bulunmaktadır. Fındık ithalatının en yüksek olduğu yıllar 2006-2007 yıllarıyken, ihracatta en yüksek olan yıllar 2012-2013 yıllarıdır. Fındık ithalatında dalgalı bir seyir görülürken, ihracatta nispeten düzenli bir artış seyri görülmektedir. Fındık ihracat miktarı 1994-2015 yılları arasında %7 artarken, fındık ihracatının değeri %222'lik bir artışla 509.909.958 dolardan 1.641.761.073 dolara yükselmiştir. İhracattan elde edilen gelirdeki bu artış, önceleri yarı mamul (iç fındık) olarak ihraç edilen fındığı işleyip, işlenmiş şekilde (fındık ezmesi, fındık unu, kavrulmuş fındık gibi) satışını yapma çalışmalarıdır. Serbestleşmenin yaşandığı 1994 yılından sonraki fındık üretimi ve fındık ihracat miktarı verilerine bakıldığında serbestleşmenin fındığın üretimine ve ihracatına fazla bir katkısının olduğu söylenemez.

Ülkemiz, çekirdeksiz üzüm üretimi dünya geneline göre kıyaslandığında yüksek seviyelerdedir, fakat yıllar içerisinde meyvelik alanı ve üretim miktarı düşüş eğilimi içerisindedir. 1994 yılında 1.130.000 ton olan çekirdeksiz üzüm üretimi 2015 yılında %93 düşerek 586.419 ton olmuştur. Meyvelik alanlarda 2002 yılında 1.140.000 dekar iken, 2015 yılında 340.132 dekara düşmüştür. Çekirdeksiz üzüm dış ticaretine bakıldığında, yıllar itibariyle dalgalı bir seyir görülmektedir. 1996 yılında 4.175 ton olan ithalat 2002 yılında 1.365 tona gerilemiş, 2015 yılında 3.931 tona kadar yükselmiştir. Çekirdeksiz üzüm ihracatı ithalatına göre daha düzenli bir artış seyri izlemektedir. 1994 yılında 199.813 ton olan çekirdeksiz üzüm ihracatı 2002 yılında 288.098 tona, 2015 yılında ise 454.887 tona yükselmiştir. Çekirdeksiz üzüm ihracatı 1994 yılına göre % 128 artarken, ihracattan sağlanan gelir de %222 artmıştır. Bu verilere göre serbestleşmenin çekirdeksiz üzüm açısından olumlu bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye, kayısı üreten ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Kayısının meyvelik alanı, hem üretim miktarı yıldan yıla artmaktadır. 1994 yılına göre kayısı meyvelik alanı %75, üretimi ise %70 artmıştır. Kayısı üretimi yıllar içerisinde istikrarlı denebilecek şekilde artarken 2010 yılında yaşanan zirai don sebebiyle üretim miktarında keskin bir düşüş yaşanmış,

fakat daha sonraki yıllarda üretim artışı devam etmiştir. Kayısı ithalatı dalgalı bir seyir izlemektedir. Buna rağmen ihracattaki iniş çıkışlar ithalat kadar keskin değildir. İhracattaki düşüşlerin ana sebebi hava şartları sebebiyle kayısı üretiminin düşük seviyede olmasıdır. Hava şartlarından çok çabuk etkilenen kayısı, 2013 yılında 112.529 ton ihraç edilirken 2014 ve 2015 yıllarında yaşanan bölgesel zirai don, kayısı ihracatının sırasıyla 77.860 ve 65.875 tona kadar düşmesine sebep olmuştur. Kayısı ihracatı 1994 yılına göre %43 artış gösterirken kayısı ihracatından sağlanan gelir 2015 yılında 1994 yılına göre %244 artış göstermiştir. Bunun sebebi kayısının kıt olduğu yıllarda fiyatının yükselmesidir. Bazı yıllarda hava şartlarına bağlı olarak dış ticaret miktarı düşse de genel itibariyle bakıldığında serbestleşmenin kayısı üzerinde olumlu etkilerinin yaşandığını söylemek mümkündür.

Zeytin ekili alanlar yıllar itibariyle arada azalmalar olsa da genel olarak yükselen bir seyir izlemektedir. Ekili alanlardaki bu istikrar, özellikle mevsimsel hava şartlarının etkisi sebebiyle üretim miktarına yansımamış, üretim miktarı çok dalgalı bir hal almıştır. 1994 yılında 1.400.000 ton olan üretim 1995 yılında 515.000 tona gerilemiş, 1996 yılında 1.800.000 tona yükselmiştir. Üretim miktarı 2010 yılından sonra istikrara kavuşmuştur. Ülkemizin zeytin ithalatı yok denecek kadar azdır. Hatta bazı yıllarda hiç ithalat olmamaktadır. Zeytin ithalatının en fazla olduğu yıl 370.155 kg ile 1996 yılıdır, 2015 yılında 1.800 kg ithalat gerçekleşmiştir. Buna karşılık zeytin ihracatı yüksek seviyelerdedir. Fakat zeytin ihracatı 1994 yılındaki 1.356.379 kg'lık seviyesini bir daha yakalayamamıştır. 2003 yılında 58.551 kg, 2009 yılında 80.900 kg ve 2015 yılında da 306.039 kg olmuştur. Zeytin ihracatında 2015 yılında 1994 yılına göre % 77'lik bir düşüş yaşanırken, ihracattan elde edilen gelir 2015 yılında 1994 yılına göre %10 artmıştır. İhracat gelirindeki bu artış, zeytin ihracatının yarı mamul olarak değil, işlenmiş hale dönüşmesindedir. Bu veriler ışığında serbestleşmenin zeytin üretimi ve dış ticareti açısından olumlu bir etkisinin olmadığını söylemek yerinde olur.

Serbestleşme öncesi ve sonrasındaki buğday üretimi incelendiğinde yıllar itibariyle buğday ekilen alanların 1994-2015 yılları arasında %49

oranında düşmesine rağmen aynı yıllar arasında üretim miktarını aynı kalmıştır. Ekim alanlarının azalıp, üretimin aynı kalması; buğday ekimi yapılan alanlardan birim başına daha çok verim elde edildiğini göstermektedir. Bunun sebebi de teknolojik gelişmeler, hastalık ve zararlılarla mücadele tekniklerinin etkin bir şekilde uygulanıyor olması ve yüksek verimli buğday çeşitlerinin ıslah edilerek ekiminin yapılmasıdır. Buğday dış ticareti 1994 yılı öncesinde ve sonrasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Genellikle ihracatın düştüğü yıllarda ithalat artmış, ithalatın düştüğü yıllarda ise ihracat artmıştır. Buğday ekim alanlarının ve ihracatının azalan bir seyir izlemesi, buğdayın katma değeri düşük bir ürün olması ve bundan dolayı da ekim alanlarının başka ürünlere tahsis edilmesidir. Bu sonuçlara göre, 1994 yılındaki serbestleştirmenin buğday üretiminde ve dış ticaretinde bir etkisinin olmadığını söylemek mümkündür.

Genel olarak üretim verileri ile birlikte değerlendirildiğinde, büyüme oranları da düşünülerek Türkiye'nin tarımsal anlamda geçmişten günümüze önemli kazanımlarının olduğu, ancak dış ticaret serbestliği ile birlikte bunun katma değeri daha yüksek ürünler yönünde değiştiği görülmektedir. Üretimde ise yeni üretim teknolojileri yeterince benimsenememiş, alternatif üretim yöntemlerinden gereğince yararlanılamamıştır.

KAYNAKÇA

- AB, Bakanlığı. *2013 Sonrası Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası*, Ankara: 2012.
- ACAR, Fatih. *Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013)*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2013.
- ARI, Aylan. “Türkiye’de Tarımın Ekonomideki Yeri ve Güncel Sorunları”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S. 9, 2006, ss. 61-81.
- AYTAÇ, Gamze Kahyaoğlu. *Tarım Ürünleri İhracatına İlişkin Sektörel Durum Değerlendirmesi*, Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü Tarım Ürünleri Dairesi Raporu, Ankara: 2013.
- AYDIN, Ceren. *Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri, AB ve Türkiye’nin Pozisyonları*, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara: 2004
- AYDIN, Bahadır. *Tarımsal Diş Ticarete Değişim*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tarım Politikaları Yayın Dizisi: 8, Ankara: 2009.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf. “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, 2003, ss. 170-181
- DOĞAN, Zeki. ARSLAN, Seçkin. ve AYBERK, Nuri Berkman. “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 2015, ss. 29-41.
- DOĞAN, Cemal. *Dünya Bankası Kredileriyle Destekli Tarım Projelerinin Türk Tarımına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 327473).

- ERÇAKAR, Mehmet Emin. “Küresel Kriz Öncesi Ve Sonrasında Tarım Kesimine Bakış”, *Balıkesir Üniversitesi Bandırma İİBF Dergisi*, (26 Mayıs 2010), s. 93-104, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yead/article/view/5000170227/5000153657> (Erişim: 16.07.2017)
- ELÇİ, Şahabettin. GEÇİT, Hüseyin. ve KOLSARICI, Özer. *Tarla Bitkileri*, Ankara Üniversitesi, Tarla Bitkileri Bölümü, Ankara: 1994.
- FİCHER, William W. “Swings Between Protection & Free Trade in History”, *Free Trade in The World Economy*, Westview Press, Colorado. 1987, ss. 20-35.
- HOEKMAN, Bernard. and KOSTECKİ Michel. “The Political Economy of The World Trading System: from GATT to WTO”, *New York: Oxford University Press*, 1’th Edition, 1995, ss. 1-25.
- İŞILDAR, Pınar. Türkiye’de Dış Ticaretin Çevre Üzerine Etkisi ve Kirlilik Sığınakları Hipotezi: Çevre Yönetim Sistemi (ISO 14001) ve Ekonometrik Bulgular, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir: 2011, Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 298163).
- KALAYCIOĞLU, Sema. *Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon: Teori ve Dünyadaki Uygulamalar*, 1. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın. 1991.
- KARLUK, Rıdvan. *Uluslararası Ekonomi*, 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1998.
- KARLUK, Rıdvan. *Uluslararası Ekonomi*, Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2009.
- KIYMAZ, Taylan. “Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması”, *İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi*, Yayın No: 2754: Ankara: DPT Yayınları, 2008.

- KOÇ, Gamze. Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticareti. Ege Üniversitesi, İzmir: 2015.
- KOÇTÜRK, Murat. ve KOCAEFE Aslıhan. “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Ticareti Üzerine Etkileri”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2014; 20 (2): 65-77
- KÜÇÜKYAMAN, Cüneyt. Türkiye’de Deri Sanayi ve Sorunları: Trakya Bölgesi Örneği, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2005. Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No.039469).
- MAVROİDİS, Petros. C. *The General Agreement on Tariffs and Trade*, Oxford University Press, 1’th Edition, 2005.
- NARİN, Müslüme. “Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 19, Özel Sayı, 2008.
- NARİN, Müslüme. “Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 19, Özel Sayı, 2008, ss. 183-225
- NARİN, Müslüme. 1980’li Yıllardan Sonra Tarım Politikalarındaki Değişiklikler, Ekonomik Yaklaşım Kongresi: "Türkiye Ekonomisi’nin Dinamikleri: Politika Arayışları. G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, 2011. file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Belgelerim/Downloads/37%20(4).pdf, (Erişim Tarihi: 23.04.2014).
- ÖZTÜRK, Murat. ve TOPALOĞLU, B., 1980 Sonrasında İç Göç Eğilimleri İç Göç Türleri nedenleri ve Yerleşim Yerleri Ve Nüfusa Etkilerinin Ekonomik ve Demografik Yönleri, *Kadir Has Üniversitesi Araştırma Raporu*, İstanbul, 2013.

- ÖZKALE, Lerzan. KAYALICA, Özgür M., ‘Dış Ticaretin Yapısal Değişimi’ Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi Ed. Gülen Elmas ARSLAN Ankara, 2008, s.355-382
- ÖZER, Osman. Pamuk Üretimi Satış Fiyatı Stratejileri ve Piyasanın Gelecekteki Durumu: Aydın İli Örneği Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2009.
- ÖZDEMİR, Ünal. YİĞİT, Güzin Kantürk. ORAL, Muhammed, Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi, Ankara, 2013, ss. 160-175.
- ÖZGÜVEN, Ali. İktisadi Krizler Yeni Türkiye Ekonomisi Kriz Özel Sayısı I, 2001.
- ÖZEL, Hasan Alp. “Türkiye’de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi”, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 2011, C. 6, S. 2, ss. 73-92.
- ÖZKAN, Levent. *Küreselleşmenin Tarım Ürünleri Dış Ticareti Üzerine Etkileri Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne. 2008 Yüksek Öğretim Kurulu: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 240950).
- SEYİDOĞLU, Halil. *Uluslararası İktisat (Teori Politika ve Uygulama)*, İstanbul: Güzem Yayın Evi, 2013.
- ŞENTÜRK, Canan. *Dış ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2007 Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 207353).
- TANRIÖVER, Necmettin. ÖZSOY, Öykü Eren, “Herhangi Bir Ülkenin Dengeli Tarımsal Üretim Planlamasının Modellenmesi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* Yıl: 8 Sayı: 15 Bahar 2009/1 s.1-11

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ekonomik Göstergelerle Türkiye’de Tarım.
Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara: 2009.

TAŞDAN, Kemalettin. ve ARSLAN, Selda. ÇİÇEKGİL, Zehra. Ekonomik
Göstergelerle Türkiye’de Tarım: TEAE, Yayın No: 176, Ankara:
2008.

TOBB, Türkiye Tarım Sektörü Raporu, Ankara, 2012.

TOBB, Türkiye Tarım Sektörü Raporu, Ankara, 2013.

TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>. 2011. Erişim Tarihi: 05.06.2017

TÜR, İpek. Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Ticaret Hacmi
Üzerine Etkileri: Tarım Sektörü Örneği, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı Uluslararası
Ticaret Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 2016.

T.C. Başbakanlık Türkiye Tarım Sektörü Raporu, 2010: 1-13

T.C. Başbakanlık Türkiye Tarım Sektörü Raporu, 2013: 1-18

YILMAZ, Neslihan, Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası ve Türkiye
Tarımının Uyumunu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve
Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. Ankara: 2008.